

Kiss Benedek

A redves vaskorlát

*Megfogom a redves vaskorlátot –
rég éreztem már a fém erejét.
Eddig és ne tovább! – mondja rekedten,
amikor a végtelenség megkísért.*

*Nem szívéltem én kényszert, korlátot,
csak amit magamban építettem.
Ez is sokszor szegült ellenem,
s ki tudja, jót vagy rosszat tettem.*

*Bizony, szükség van a korlátokra,
még ha az maga a menny vagy pokol.
Romlik a testem, fogam már rég nincs.
De ez a korlát mindent igazol.*

Pályámat megfutottam

*Rálépek a cigarettaparázusra –
elfüstölgött az életem.
Nem voltam hős, nem voltam gyáva,
egyetlenként ezt viselem.*

*Vallathatnám magamat, hiába,
kint futkostam tavaszi réteken,
de nem emlékszem, nem emlékszem a nyárra,
mindjárt az ős homálya játszott velem.*

*Most már mindegy, megyek a többiek után,
emlékké válok, ki fogtam sok kilincset.
Mit viszek, mit kapok, mily légbéli kincset,
s rám éjjeledik tán egy délután?*

*Pályámat megfutottam, nem nagy hála érte,
amíg bírta agyam, idegem, térdem,
ahogy idegen csillagerő kimérte,
és szállhatok, szállhatok a messzeségbe.*

Öreg pásztor

*Emlékeim, ne széledjete szét!
Ti vagytok a nyájam,
titeket terelgetlek az öregség
hamvadó mezőin.
Mit nekem az új napok,
mit az új élmények,
botomra támaszkodva
(vagyis kapaszkodva karosszékemben)
csak rátok vigyázok már,
szét ne széledjete.
Nem bírnék már utánatok járni,
s ebem,
az eszmélet,
kopott körmű vénség lett mellettem,
ki még úgy sem tartja magát,
mint én,
elfekszik lecsukló szemmel
a fűre subám mellé.
Hej, valamikor hány bárányt segitettem világra,
nevet adtam nekik, dédelgettem őket,
de már azok is mind
az idő homályába vesznek.
Mennyi emlékemet ölték ki agyamból
a kifent késekkel járó napok!
Vén birkáim, hűséges emlékek,
akik még maradtatok,
most már ti pásztoroljátok engem,
míg egyre homályosabb, nedvedző szememet
végül rátok is
rátok nem csukom.*

A táj türelme

*A táj türelmes, csendje megérint,
de szívemben nem csitul a zsivaj.
Hallgatagon fekszik lent a lapály,
mintha nem lenne semmi baj.*

*Körben elhagyott telkek, a föld zihál,
hozná a termést, mint az áldott anya.
Gaz veri föl a gazdag talajt,
még jó, ha járja néha a fűkasza.*

*Koldussá hányféleképpen lehet egy ország?
A táj résztvevőtlen, foghíjas szája néma.
Alamizsnás kézzel, bávatagon
száll le az alkony, az örök céda.*

Hász Róbert

Az áruló Vénusz

Raskovitz háza a többiekétől távolabb, magányosan állt a sziget délnyugati csücskében, alig egy kőhajításnyira a parttól. Legközelebbi szomszédja a lelkész volt, negyed mérföldnyire északra. Úgy tűnt, bírái nem elégedtek meg azzal, hogy a világ végére száműzték, még a helybéliektől is el akarták választani. Háza ablakából nap mint nap rálátott a kontinens partvonalaira. Mintha kiűzetésüket követően az Úr közvetlenül az Édenkert szomszédságában telepítette volna le az első emberpárt, hogy egy pillanatra se veszítsék szem elől gondtalan életük színterét. Amikor évekkel azelőtt megérkezett a szigetre és megpillantotta az elhagyott, lepusztult halászkunyhót, leendő otthonát, aminek meg kellett volna óvnia őt az esőtől és vihartól, télen a sötétségtől és fagytól, nem tudta, sírjon-e vagy nevéssen. A kalyibát egykori lakói, a halászok sem használhatták másra, mint hogy két vízre szállás között meghúzzák magukat valahol. Conrad parancsnok jó szívéen múltott, hogy egyáltalán túlélte az első telet. Embereivel újratetőzte, megerősítette, betapasztotta a gerendaközöket, a padlót és a falakat rénszarvasbőrökkel fedte be.

Száműzetésének kezdetén Raskovitz sajátos formáját találta meg annak, hogy haragját kifejezésre juttassa: reggelente, ébredés után leballagott a partra, és szertartásosan köpött egyet a szárazföld irányába. Amíg Kaurin tiszteletes imával köszöntötte a napot a lelkészlak udvarán (kántáló hangját tisztán sodorta el hozzá a szél), addig ő így üdvözölte az Úr világosságát. Voltak kifejezetten nehéz éjszakái, amikor Anne emlékei kísértették, álmatlanul forgolódott ágyában, vagy mintha láz kínozná, verejtékezve bámulta maga fölött a sötétséget, és a magány olyan súllyal nehezedett rá, hogy fájni érezte tőle a mellkasát. Ilyenkor nem volt elég, ha megvetően beleköpött a habokba. Legszívesebben belevetette volna magát a vízbe, hogy ússzon az elérhetetlen part felé, amíg ereje el nem fogy, s végérvényesen békét nem lel a sötét hullámsírban. A halál könnyebbséget ígért, megnyugvást. Aztán egy ködös, decemberi reggelen, nagyjából hat hónappal azután, hogy lábával először illette a szigetet, Holderson, hófajdvadászat közben, akaratlanul is majdnem a segítségére sietett, hogy pontot tegyen földi pályafutásának végére.

A sziklapárkányon gubbasztott éppen, és azon töprengett, hogy ha teljes erőből elrugaszkodik a partról, elkerülheti-e, hogy szétzúzza magát a víz alatti köveken (gusztustalannak találta, hogy kifordult végtagokat és szétfolyó agy-

(részlet)

velőt hagyjon maga után), amikor Holderson alig ötvenlépésnyire tőle meghúzta a ravaszt. Ijedtében majdnem lezuhant a párkányról. Az esemény pergő tagoltsága, a köd mögül felvillanó torkolattűz, amit szeme sarkából elkapott, és amit azonnal követett a fülsiketítő durranás, majd a sörétek pattogása körülötte a köveken ráébresztette, pontosabban ráijesztette a kijózanító igazságra, hogy az ember sosincs egyedül. Még akkor sem, amikor saját haláláról dönt. Valami csoda folytán egyetlenegy sörét sem sebesítette meg, csupán kalapja bánta, és jobb csizmájának sarka, mindkettőt egyszerre repítette a tengerbe egy-egy ólomdarab. A történeteket utóbb jelnek vette. Az Úr keze láthatatlanul kinyúlt a ködből, és lekevert neki egy kijózanító maflást bűnös és haszontalan képzelgéséiért. A halál testközelségbe került, valószínűbb lett, sokkal valószínűbb, mint amit a tenger morajlása ígért a sziklákon túl. Megértette, hogy a halál nem azonos a halálról való képzelgéssel. A halál rémület. Visszavonhatatlan, elképesztően rövid, félelmetes pillanat, mely elválasztja a szándékot a tettől, a világosságot a sötétségtől. És a halál önálló akarattal bír, ott csap le, ahol neki tetszik, és nem mérlegel, nem habozik, nem finnyáskodik, nem jelenti be érkezését. Többé nem járt a nyomában. A halál majd megtalálja magától, nincs szüksége az ő segítségére. (Hogy ügyetlensége ki ne derüljön a többiek előtt, s elkerülje a gúnyolódást, amiért összetévesztette egy fészkeben pihenő hófajddal, Holderson új csizmával, kalappal, egy font dohánnal, egy üveg rummal és egy pár kötött kesztyűvel kárpótolta később Raskovitzot az ijedtségért. Azóta a lelkész is abbahagyta reggeli ájtatosságát, igaz, ő egészen más okból, őt az Úr más módon, másért pofozta meg.)

Mindez nagyon régen történt, és mintha nem is ővele. Egykori önmagára, aki hajdanán a szigetre érkezett egyetlenegy zsákkal a hóna alatt, amibe belefért minden rendelkezésre álló holmija, múltja, jelene és jövője, úgy emlékezett, mint egy feledés homályába vesző ismerősre, akit az évek múlásával messze maga mögött hagyott. Egy alig látható kicsiny pontra a múlt horizontján. Azonban vannak dolgok, amik sosem múlnak el. Anne illata, Anne bőrének melege, kezének érintése, Anne hangja, ahogy felcacag a rózsabokrok mögül, Anne suttogása a sötétben, Anne combjainak szorítása: egy-egy éjszakában felvillanó emléklöbbanás valamennyi, amiknek nyomát az évek hullámverései sem mossák el, olykor feltörnek, s keserű szájját hagynak maguk után, még Voigt pasztilláinál is keserűbbet, amiknek utóízét bő vízzel legalább le lehet öblíteni. Nem, Anne emléke nem fog el benne, amiképpen a harag és a gyűlölet sem Mölke gróf iránt. Ahogyan a deszkában hagyott göböt sem tünteti el, legföljebb eltakarja az évek során fölkenet festékréteg.

Raskovitz többször elsétált a Fogty-ház környékére. Igyekezett eleget tenni a parancsnok kérésének: az öböl fölötti dombról figyelte az idegenek ténykedését. Idejük nagy részét új otthonuk berendezése kötötte le. A szolgájuk, egy kicsi, kopasz emberke, a ház körül tüsténkedett egész nap, a bejárat elé lepakolt ládákat hordta befelé, mialatt titkáruk a ház és az erőd között ingázott. Két alkalommal maga a jószágkormányzó is felkereste őket, ami, ismervé Rynning lusta és hanyag természetét, arról árulkodott, hogy a két tudós kényelmének biztosításáról a legfelsőbb helyről, Kopenhagenből kiadott ukáz rendelkezett (a vatzói helytartó utasításait Rynning figyelemre sem méltatta volna). Katonák tologat-

ták kordékban a tűzifát, és halmozták gúlákba a fal mellé. Conrad parancsnok bizonyára utolsó tartalékaiból adakozott. Délutánonként a két tudós hosszú sétára indult a szigeten. Ilyenkor Raskovitz távolról követte őket, igyekezett észrevétlen maradni. Nem volt nehéz dolga, a szigetet úgy ismerte, mint a tenyerét. Főleg a part mentén kószáltak, két fekete alak, hol szoroson egymás mellett, bólogatva, gesztikulálva, mint akik elmélyülten vitatkoznak valamin, hol különválva, szótlánul járták útjaikat. Egyszer egészen a sziget északkeleti csücskéig elkószáltak, addig a helyig, ahol a három holland hajótörött áprilisban partot ért. Sérült csónakjuk még mindig ott rothadt a fövényen. Az ég sötét volt, eső csepergett, Raskovitz egy kőhalom mögül figyelte, ahogy a két tudós körbejárja a ladiknyi roncsot. Kis ideig latolgatta magában, csatlakozzon-e hozzájuk, lépjen-e velük kapcsolatba. Aztán elvetette a gondolatot, hátha a két idegen rájön, hogy követte őket. Tartott is a velük való találkozástól. Egyszer egy könyvben olvasott az amerikai kontinens bennszülötteiről, akik mikor először megpillantották a vasba öltözött, nyeregben ülő spanyol hódítókat – minthogy sem lovat, sem fehér embert nem láttak addig még soha –, képtelenek voltak megkülönböztetni a lovat a lovasától, egymásba nőtt lényeknek vélték őket. Ugyanígy állt ő a jezsuitákkal, nem tudta elválasztani bennük a papot az embertől, a római Pápa katonáját a tudóstól. S mivel a papságtól (lutheránustól, kálvinistától, katolikustól egyaránt) viszolygott, ugyanakkor a tudós embereket respektálta, úgy tekintett a két jezsuitára, mint többlényű betolakodókra, akikről még nem derült ki, melyik részük a ló, melyik a lovas, s hasznára vetette-e őket partra a sors, avagy kárára.

A két jezsuitának nem volt szerencséje az időjárással. Útban idefelé vihar támadt hajójukra, megismerkedhettek az északi tenger haragjával, majd pár napra rá, hogy kikötöttek a szigeten, az évszakváltás egyetlen éjszaka alatt lezajlott. Az érkezésüket követő második reggelen érezhetően lehűlt a levegő, a szél a szokásosnál is jobban felerősödött, és észak felől piszkosfehér, havat ígérő fellegeket hajtott maga előtt. Szombat délután gyenge eső kezdett szemerkélni, sötétedéskor már fagyos daraszemcséket csapdosott a szél az ablaküveghez (Friedrichdergrosse ekkor szánta el magát, hogy az ajtót kaparászva bekéredz-kedjen), majd a jeges dara az éjszaka folyamán átváltott hóra. Amikor kivilágosodott, és a kutya szűkölve jelezte, hogy most már kifele szólítja a természet, magára kapta kabátját, és szemügyre vette a kinti fehérséget. Az éjszakai havazás egyelőre csak ízelítő volt a télből, a hó bokáig ért ugyan, de latyakos volt, olvatag.

Vasárnap reggel lévén, a templom irányából harangszó hallatszott. Kaurin istentiszteletre szólította híveit. Raskovitz is elindult, nem a templomba, csak úgy, sétált a part mentén, szokása szerint, oldalán a kutyával. A hó ott nem maradt meg, a parti köveket az állandóan öblögető hullámok tisztára mosták. Ahogy közeledett a kikötőhöz, a harang hangja fölerősödött. Aki élt és mozgott Vardő szigetén, az most a lelkesz prédikációjára gyülekezett. Raskovitz büszkén viselte dacos különvalóságát.

Ezen a vasárnapon azonban mások is figyelmen kívül hagyták a harang hívó szavát. Az első pillanatban meg is lepődött a látványon, pedig számítania kellett

volna rá. A két jezsuita ott botorkált a parton. Mintha kutattak volna valami után a kövek között megrekedt apró tavacskákbán. Egyikük, a magasabbik, hosszú bottal kotorászott a néhány lábnyi széles tengerszemekben. A kutya vakkantott néhányat, inkább kötelességtudatból, mint meggyőződésből, ahhoz azonban elég volt, hogy az idegenek felfigyeljenek rá. Már nem térhetett ki előlük. Az, amelyiknek bot volt a kezében, és akiről hamarosan kiderült, hogy ugyanazt a keresztnevet viseli, mint ő, intett feléje. Raskovitz odasétált hozzájuk. A köveken itt-ott, a partra kihajigálva tengeri csillagok sárgálltak-barnállottak élettelenül. Kalapot emelve, udvariasan, enyhén meghajolva bemutatkoztak egymásnak. A német lett a közös nyelv, amiről ő azt hitte, még mindig tökéletesen bírja. Csalódnia kellett. Amikor a fiatalabbik csillagász, a Schainovich, a szintén Johann, megszólalt, és a pattogó német szavak egymásba olvadva, egymás szótagjaiba kapaszkodva elkezdtek kitódulni a száján, rádöbbsent, hogy német nyelvtudása még fénykorában sem érhetett emezek közelébe. És tetejében valami mulatságos akcentussal beszélt, amit hallva majdnem elnevette magát. (Hasonló érzés fogta el, mint amikor Anne-t írni tanította, és rendre visszaolvastatta vele azokat a szavakat, melyekben a lány összekavarta a betűk sorrendjét.)

– Der Seestern, sehen Sie – mutatta kezében a tengeri csillagot Schainovich jezsuita, amit időközben felemelt. Széles, mosolygó ábrázata ellentétben állt komor, fekete ruhájával, nagy karimájú kalapjával, egyedül tekintetének színe, fekete szembogara illet öltözkééhez. Máskülönben nagyra nőtt gyerekek látzott, aki békát fogott a kertek alján, s most büszkén dicsekszik vele pajtásainak. – Látja, sose értettem, hogyan mozognak, miként vándorolnak ezek a különös lények a tengerfenéken. Agaikkal, amik lábak tán, s behajlítják, mint a hernyók a testüket.

Nézte Raskovitz a félholt csillagot, amit hasával feléje fordított amaz, és szabad kezének mutatóujjával a csillag ágain sorjázó sok száz apró csillóra mutatott.

– Hát, így mozog, most jöttem rá, vagyis hát, olvastam erről, de a saját szememmel akartam látni, hogy elhiggyem, ezekkel a pici, csőszerű lábacskákkal taszigálja magát arrébb, úgy kúszik, s megfordulnia sem kell hozzá, ha irányt vált... Íme az Úr egy újabb tökéletes teremtménye, az Ó dicsőségére, milyen bonyolult, és mennyire célszerű!

– Nahát, valóban? – tette kicsit az álmétkodást Raskovitz.

– És látja? Nézze, nézze csak, ezek az icipici csőlábak ugyanazon az elven működnek, mint a köpölyözők, amiket a felcser az ember bőrére tapaszt, miután kiégeti belőlük a levegőt, és légüres tér keletkezik az üvegcsék belsejében...

– A csillag is kiégeti a levegőt?

– Jaj, dehogya, ezek az állatok, mert állatok, kétségkívül, bár többen igyekeztek bizonyítani ennek az ellenkezőjét, Runschberg például írja egy helyütt, hogy a tengeri csillagok esetében minden bizonnyal növényekről van szó, és a tengeráramok sodorják őket egyik helyről a másikra, ami kétségkívül ostobaság, szóval ezek az állatkák kiszippantják csőlábacskaikból a levegőt, így tapadnak rá a kövekre, s kapaszkodnak meg rajtuk. Mint sok-sok apró szivattyú.

Raskovitz egészen közel hajolt, úgy szemlélte a kerek nyílásban végződő száz és száz rövid lábacsát.

– Hihetetlen! És képes mindegyikből külön-külön kiszívni a levegőt?
– Azt nem tudom, hogy képes-e külön-külön használni őket, vagy csupán egyidejűleg az összeset. A józan ész azt diktálná, hogy ha már ennyi van belőlük, látja, minden karocska alján négy-négy sor, akkor a célszerűség elve alapján minden egyes apró lábacsának rendeltetése, feladata legyen, mert a Mindenható sosem pazarolja teremtő erejét haszontalan dolgokra!

Raskovitz nem állta, hogy meg ne jegyezze:

– Hát azért én a szúnyogokat például kihagytam volna a teremtésből!

– Ó, Herr Raskovitz, a szúnyogok sem haszontalan teremtményei az Úrnak! Énekesmadaraink, amik csodaszép énekeikkel hangversenyteremmé varázsolják kertjeinket, bizony éhen halnának, ha nem lennének a szúnyogok, egyik legfőbb táplálékforrásuk. S ha nem lennének énekesmadarak, nem lenne-e életünk is sokkalta szegényebb? Látja, ha jól megvizsgáljuk, a szúnyog éppenséggel az ember örömeire lett teremtve!

– Ezzel csak az a baj – replikázott Raskovitz –, hogy az Úr nem csupán virágoskertekbe teremtett szúnyogot, hanem ide, erre a kietlen helyre is, ahol egyetlenegy pacsirta sem énekel nekünk... de szúnyog nyáron annál több.

– És arra nem gondolt még, hogy esetleg nem a szúnyogok vannak rossz helyen, hanem mi? Mert minden teremtménynek rendeltetése van, higgye el.

– No és a tetveknek? A tetvek vajon milyen öröm forrásai számunkra?

A jezsuita egy pillanatra eltűnődött, miközben a tengeri csillagot még mindig maga előtt tartotta. Úgy nézett ki, mint akinek csillag forma kézfeje nőtt.

– No, ezen még nem gondolkodtam – felelte –, de meg vagyok róla győződve, hogy valami célja az Úrnak a tetvekkel is van. Másképpen nem lehet. Semminek sincs értelme, ha nincsen célja.

Az öreg Hell, ahogy elsétált mellettük, odavetette:

– Fiatál testvéremben föl sem merül, hogy az ember bosszantása is lehet a mi Urunk részéről teremtő elv!

– Páter Hell olykor már nem veszi komolyan a tudományt, melyet művel! – jegyezte meg elnéző mosollyal Schainovich.

Szemerkélni kezdett az eső, hidegen, fagyosan.

– Pocsék idő – pillantott az ég felé Schainovich. – Meghívhatjuk az urat egy forró kávéra?

– Kávéra? – fel kellett idéznie magában, mikor ivott utoljára kávé. Nem volt nehéz. Tavaly, a parancsnok karácsonyi multságán. – Nem szívesen lennék a terhükre...

– Szó sincs róla, éppen hogy örömmel vennénk, ha elbeszélgethetnénk egy helybélivel. Nem igaz, Páter Hell?

Páter Hell már nem hallotta ifjabb rendtársa kérdését. Távolodóban volt tőlük, kezét hátul összekulcsolva a sziget belseje felé bandukolt.

– Nehezen viseli a hideget – jegyezte meg Schainovich.

Majd menet közben így szólt:

– Furcsának találtuk, hogy a szigeten egyetlenegy fát sem látni.

– Igen, ehhez nekem is hozzá kellett szoknom. Nem maradnak meg a csemék. A szél miatt, nyilván. Többször próbálkoztak a helyiek, jómagam is, de hiába. Ezért kell a tűzifát is a szárazföldről hozatni.

– Engem gyerekkorom óta fák vettek körül.

– Szeles purgatórium. Néha így becézem a szigetet. Ismeri a törpe akáciát?

– Akácia? Sosem hallottam ilyen fáról.

– A messzi Keletről ered. Pár évvel ezelőtt egy hajóstól szereztem két magot. Nagyon értékesek. Elültettem őket egy-egy fazékban a házamban, és ott kihajtottak. Olyanok, mint egy igazi fa, csak kicsiben. Elférnek az asztalon. Ekkorák.

– Bámulatos!

Raskovitz megígérte, hogy alkalomadtán megmutatja neki a törpefákat.

A Fogty-ház nagyobbik szobája zsúfolásig megtelt kicsomagolatlan holmikkal. A szétnyitható heverőn, közel a kályhához, Páter Hell kucorgott, ölében egy könyvet tartott. Amikor beléptek, rájuk pillantott, majd folytatta az olvasást. Meleg volt benn, a német kályhában vadul pattogott a tűz. Raskovitz a lezárt ládákra mutatott:

– Ezekben vannak a műszerek?

– Azok is, persze. De jobbára személyes holmijaink várnak még a kicsomagolásra. Igyekeztünk fölkészülni a kemény hónapokra.

Schainovich megpaskolta a legnagyobb ládát, melynek tetejét még szegek tartották a helyén.

– Ebben például tartós élelmeink vannak. Meg italaink. Jó néhány üveg bor, pálinka, csokoládé, no meg ánizs, parfómnek. A műszereinket kisebb ládákból szállítottuk, arra az esetre, ha az út során valamelyik megsérül vagy elveszik, ne menjen kárba minden.

Átszólt a másik szobába, ahol a szolga ténykedett, és kávért rendelt. Hangja magabiztos volt, határozott. Így beszél az, aki parancsoláshoz szokott, állapította meg Raskovitz.

– Hosszú és fárasztó út állhat az urak mögött.

– Nem tagadhatom – felelte Schainovich –, úgy érzem, mintha a fél világot átszeltük volna. Számomra mégis a hajóút volt a legszörnyűbb. Életemben először szálltam tengerre, és bizony mondom, inkább kelnék át gyalog az Alpokon Hannibál módjára, mint hogy újra hajózzam. Abban bízom, hogy júliusban, mikor útra kelünk hazafelé, nyugodtabb lesz a tenger.

– Tehát júliusig terveznek maradni?

– Nos, nem tudom, mennyire van tisztában az úr ittlétünk okával és céljával...

– Többé-kevésbé tisztában vagyok vele. A tudós urak a jövő júniusi Vénusz-átvonulás megfigyelésére érkeztek hozzánk, ha jól tudom. Hogy kiszámítsák a Föld és a Nap közötti távolságot.

– Uraságod ilyen tájékozott ez ügyben. Természetesen kutatásunk fő célja a parallaxis kiszámítása, vagyis a szögé, amit a Föld sugara a Napról nézve bezár, s ez ugye, annál jelentősebb, minél messzebbre vagyunk a Föld egyenlítőjétől. Éppen ezért, a mi helyzetünk, idefönn Vardón, a legideálisabb, ilyen kedvező helyzetben csak Cook kapitány lesz a Föld túlfelén, ha sikerül idejében elérnie Tahiti szigetét. A Vénusz igen ritkán halad el a Nap előtt, utoljára hét éve, 1761-

ben, azt megelőzően pedig 1639-ben járta be ezt az utat, s ha jövő év június 3-án nem lesz szerencsénk, felhők takarják az égboltot, legközelebb már csak 1874-ben kerülhet sor a Vénusz-átvonulás megfigyelésére. Bizony, több mint száz évet kellene várjunk rá. Pontosabban azoknak, akik majd csillagászzal foglalkoznak akkoriban, mert mi, ugyebár, Isten kegyelméből, rég porrá leszünk addigra...

Páter Hell közbeszólt:

– Johann, vendégünket nem feltétlenül érdekli a tudományunk...

– Ó, dehogynem – bizonygatta Raskovitz. – Éppenséggel nagyon is érdekel, főleg a módszerük, a megfigyelés módszere.

– Nos, kedves uram – felelte Schainovich –, ez nem olyan egyszerű. Ön művelt, tanult embernek látszik, bizonyára nem okoz majd gondot a megértése...

Raskovitz szerényen vállat vont.

– Az elmúlt években egyéb dolgom sem volt, mint olvasni. Az idő az én gazdagságom.

Páter Hell felemelte fejét a könyvből, és megkérdezte:

– S milyen tiszttséget tölt be az úr Vardö szigetén, ha már a világ legdrágább kincséből, az időből ilyen bőkezűen ellátatott?

Raskovitz fészkelődött egy sort.

– Az igazat megvallva, semmilyen. Hogy őszinte legyek, nem önszántamból élek itt.

– Igazán? Ide vezényelték? Katona talán?

– Nincs mit titkolnom: engem száműztek erre a szigetre.

– Ó! Csakugyan?

– De megnyugtatom az urakat, nem vagyok bűnöző.

– Ilyesmi meg sem fordult a fejünkben. Igaz, Johann?

– Ez magától értetődő – vágta rá azonnal Schainovich.

– Valami oka azonban biztosan van, amiért száműzték – kíváncsiskodott tovább Hell.

– Ez egy hosszú történet, s számomra fájdalmas. Engedjék meg, hogy ezúttal eltekintsünk múltam boncolgatásától.

Az öreg felemelte a kezét.

– Kérem, ön bocsásson meg nekem, tapintatlan voltam. Néha nem tudok ellenállni a kíváncsiság ördögének.

– Én nem hiszem, hogy a kíváncsiságnak ördöge van – nyugtatta meg Raskovitz. – A kíváncsiság az egyik legcsodálatosabb emberi tulajdonság.

– Valóban így gondolja?

– Teljes mértékben. Mivé lennének nélküle?

– Nos, erre lenne néhány nem éppen népszerű válaszom.

Majd előrehajolt, és kezével megbökte Schainovich vállát.

– No, ifjú testvérem, kifejtenéd hát végre az úrnak tudományos küldetésünk lényegét?

Schainovich megköszöri a torkát.

– Hogyne, hogyne, remélem, érthető leszek majd. Igyekszem felidézni a beszámolót, amit a kancelláriának készítettem... Szóval, hogy a legelején kezdjem: a Földnek a Naptól való távolsága régóta izgatja a csillagászokat. Már Aristarchos,

a görög tudós is azon fáradozott, hogy ezt a távolságot megmérje. Az ő kiindulópontja a Hold volt, amely első és utolsó negyedében oly helyzetet foglal el, hogy középpontjából a Nap és a Föld felé húzott egyenes vonalak derékszöveget alkotnak. Már csak azt a szöveget kellett volna megállapítani, amelyet a Föld középpontjából a Nap és a Hold középpontjára húzott egyenes vonalak alkotnak. De az így nyert számadat teljesen megbízhatatlan. A fő nehézség a Földön levő szög megállapításában rejlik, amely a Nap óriási távolsága miatt annyira megközelelti a derékszöveget, hogy még a mai tökéletes műszerekkel sem lehetne ezen az úton dűlőre jutni. Aristarchos szerint ez a szög 87 fokot tesz ki. Ha elgondoljuk, hogy itt a legkisebb tévedés is hihetetlenül befolyásolja a végeredményt, sejtheti, mennyire pontatlan volt Aristarchos értéke. Továbbá a szögmérést abban a pillanatban kellene végezni, amikor a Hold középpontja éppen az illető derékszög középpontjában áll, ami gyakorlatilag lehetetlen feladat. Később Hipparchos foglalkozott a nagy probléma megoldásával, de ő sem járt sokkal szerencsésebben, noha az ő hibás adataiban tizennégy évszázadon át nem mertek kételkedni a tudós elmék; szerinte a Nap távolsága 1200 földugár hosszúságával egyenlő, ami, ugye, nevetségesen kevés mai tudásunkkal nézve. De abban mindenesetre haladás mutatkozott, hogy Hipparchos már a parallaxis fogalmából indult ki. Hipparchos vizsgálataiban a holdfogyatkozásokra támaszkodik, és azt a pillanatot vette kiindulópontul, amikor a Hold Földünk árnyékkúpjába lép. Tétele tudományos nyelven így szól: A Nap és a Hold vízszintes parallaxisainak összege egyenlő azzal az összeggel, amely a Nap látszólagos féltávmérőjének és ama féltávmérő összeadásából származik, amelyet az árnyékkúp a Hold távolságában kivág. Kifogástalan ugyan maga az elmélet, de ahogy az a csillagászatban lenni szokott, gyakorlati alkalmazása csaknem leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik. Így például az elsötétedés időtartama a szükséges pontossághoz képest csak hozzávetőleg állapítható meg, holott az itt el nem kerülhető hibák végzetesek a végeredményre nézve, ugyebár...

– No persze... – nyelt egyet Raskovitz.

– Ezt a módszert is elejtvén, a múlt század óta a tudósok inkább a bolygók parallaxisát vélték célhoz vezetőnek, amely annál könnyebben állapítható meg, minél közelebb jutnak az illető égitestek a Földhöz. A Kepler-féle törvények alapján ily módon a Nap parallaxisára is lehet következtetni. Richer a múlt század második felében Cayenne-ben végzett ilyennemű kutatásokat; először a Mars megfigyelésével helymeghatározásokat eszközölt, de ugyanakkor Párizsban is hasonló méréseken fáradoztak. Ezáltal meg voltak adva a két hely közti időmeghatározási különbségek, amely adatok kis számítás után megadták a Mars parallaxisát. A tudós Cassini is hozzászólt a kérdéshez, és éppen ezeknek az adatoknak az alapján a Nap parallaxisát 9.5 másodpercnyinek találta, ami szerint a naptávolság 21 600 földugár hosszúságával volna egyenértékű. Szerintünk ez is kevés, és a pontos adat Huygens számításaihoz állhat közel, aki 25 086 földugár mellett kardoskodott... Kepler úr föllépésével a tudósok megismerkedtek a keringési törvényekkel, így ha ismerjük például a Vénuszhoz a Földtől való távolságát, akkor számítások útján és a már említett Kepler-féle törvények alkalmazásával a Nap távolságát is meg lehet határozni, eléggé pontosan, mivel a Vénusz igen közel

jut bolygónkhoz. Az első lépés tehát a Vénusz parallaxisának kiszámítása, azaz megállapítása annak, milyen szög alatt látnók onnét a Föld sugarát. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha a Vénusz-átvonulás alkalmával két egymástól messzebb fekvő helyen a bolygónak a Nap korongja előtt való be- és kilépését pontosan megfigyeljük. Minél kedvezőbb a megfigyelő állomások fekvése, annál nagyobb a sikerre való remény. Márpedig Vardö szigete különösen kedvezőnek bizonyul, mert itt, a Földnek egyik legészakibb pontján, a legnagyobb parallaxis észlelhető. Ha utóbb ezt a megfigyelést összehasonlítjuk egy másik távoli helyen, például Cook kapitány Tahiti szigetén tett észleléseivel, adataink pontossága ellenőrizhető, s ezzel kiküszöbölhető a csillagászati matematika egyik legnagyobb problémája, a számítások eredményeinek hitelesítése. Nos, a Vénusz, mint tudjuk, a jövő év júniusának 3-dik napján halad majd át a Nap előtt. A mi feladatunk, hogy pontosan lemérjük a négy érintkezés idejét, az első külsőt, az első belsőt, a második belsőt és a második külsőt...

Még ha nem németül hadarná, kesergett magában Raskovitz, és igyekezett a lehető legértelmesebb arckifejezéssel kavargatni a feketéjét, amit időközben a szolgál elébe tett.

– ... a gondunk persze az, hogy a Vénusz, mivel a Nap előtt halad el, éppen azt az oldalát mutatja felénk, ami nincs megvilágítva, így gyakorlatilag egy láthatatlan bolygót kell megfigyelnünk. A geometria elmélete szerint akkor érintkezik két kör, ha ezek egy osztatlan fizikai pontban összefüggnek; de az elmélet cserbenhagy, mihelyt ábrán akarjuk ezt kifejezésre juttatni; a legfinomabb rajzolóeszközökkel sem vagyunk képesek ezt a matematikai pontot érzékelhetővé tenni, és minél nagyobbak a körök, annál nagyobb a bizonytalanság. Jelen esetben még azzal a nehézséggel állunk szemben, hogy az első érintkezés a Vénusz láthatatlansága miatt nem lehet közvetlen megfigyelés tárgya; mi csak annyit veszünk észre, hogy a Nap szélén kis, sötét behorpadás mutatkozik annak jeléül, hogy az első érintkezés valójában már el is múlt. Ezért a csillagászok ennek az adatnak kipuhatólására inkább számításokra vannak utalva. Az első belső érintkezés megállapítása nem sokkal könnyebb, és olyan bizonytalan, hogy a nyert adatok tizenöt másodperccel is különböznek egymástól. Itt megint az egyéni becsléstől függ annak megítélése, melyik pillanatban éri el a Vénusz teljesen a körkorong alakját. Amit az átvonulásból érzékelhetünk, az egy pontnyi sötét árnyék lesz a Nap ragyogó felületén. Amikor a Vénusz bolygó megérinti peremével a Nap külső szélét, feljegyezzük a percet és a másodpercet. Ez az első külső érintkezés. Amikor a kicsiny árnyék belép a Nap korongjába, megvárjuk, amíg külső szélével már éppen csak érinti a Nap belső peremét, azaz egy „Vénusznyit” belép a Nap körébe, és azt is följegyezzük. Ez az első belső érintkezés. Majd miután átvonul a Nap előtt, ugyanezt elvégezzük a kilépésnél, csak fordítva: először feljegyezzük azt a pillanatot, amikor a Vénusz bolygó szélével megérinti a Nap belső peremét, ez a második belső érintkezés, majd mikor kilép a Nap korongjából, azt a másodpercet, amikor utoljára érinti a Nap külső peremét, ez lenne a második külső érintkezés. Már a legutolsó átvonulás alkalmával, 1761-ben is tettek kísérletet a tudós kollégák, hogy az átvonulást megfigyeljék, és ekkor valami különös tapasztaltak: igen nehezen állapítható meg az a pillanat, amikor a Vénusz sötét

pontja végképp elválík a Nap korongjától, ugyanis, állították ők, az elválás során egy kicsiny, fekete csepp keletkezik a két objektum között, ami a Vénusz bolygó távolodásával nyúlik kissé, mint amikor ujjunkat egy nedves felülettől próbáljuk igen lassan elválasztani. Nyilván optikai csalódás tréfálta meg a csillagász urakat, de ez is mutatja, mennyire nehéz az érintkezések pontos meghatározása. Éppen ezért fontos minden tudós munkája, akik velünk egy időben figyelik majd az átvonulást a Föld különböző pontjain, hiszen a számos adat összehasonlításával kiküszöbölhetőek lesznek az emberi tényező okozta tévedések. Tudja, Herr Raskovitz, a Föld pontos távolsága a Naptól nemcsak önmagában véve érdekes és fontos adat, de a Naprendszerünkben keringő planéták helyzetének precíz megállapításában is hasznos lehet. Kepler törvényei alapján ugyanis már meg van adva a lehetőség, hogy a többi bolygónak a Naptól való viszonylagos távolságát kiszámítsuk. A lényeg a napparallaxis meghatározása, azaz annak a szögnek a megállapítása, amit a Napról nézve a Föld bezár. Legentil például már 1761-ben tervezte Elő-Indiában a Vénusz átvonulását megfigyelni, csakhogy elkésve érkezett oda. Tudtommal ez olyannyira kétségbe ejtette, hogy úgy döntött, nyolc évig haza sem utazik, s még ma is ott várja a jövő évi átvonulást...

Raskovitz hamar elvesztette a német nyelven tartott kiselőadás fonalát, mert bár külön-külön minden szót értett, összességében az egész zavarosnak, túlságosan elvontnak tűnt. Hiába erőlködött, a jezsuita által emlegetett szöveget, köröket, sugarakat meg parallaxisokat sehogyan sem tudta összeegyeztetni az univerzumban lebegő bolygókkal, mintha Schainovich nem is ugyanarról a világ-mindenségről beszélt volna, amely az ő képzeletében élt, s amelyben hitt, hanem egy másiktól, amely csak papíron, a könyvekben létezik, ahol minden égitestnek saját száma, szöge van, ahol a bolygók nem valóságos égitestek, hanem csupán jelek valamelyik bonyolult képletben. Menekülni próbált, kapkodva szürcsölte be a forró italt, megégette a nyelvét, ínyét. Kihasználta a röpke szünetet, amikor Schainovich is belekortyolt a kávéjába, kimentette magát, hogy sietnie kell, megköszönte a tudós előadását, s azzal az ígérettel, hogy legközelebb majd folytatják, elköszönt.

Odakinn, a friss levegőn, mély lélegzetet vett. Zúgott a feje a felismeréstől, mennyi mindent nem tud. A kutya, amikor megpillantotta kijönni a házból, feltápázkodott, odasántikált hozzá, és nedves orrát a térdéhez érintette.

Tandori Dezső

A nem bírt tétlenség a fél tavasz...

*A nem bírt tétlenség a fél tavasz...
...talánság. Talánság, nincs tele,
nincs ősze, nincs nyara,
az őszikék a félszikék,
a teszi-toszikák,
igen is, nem is adja okát.
A tétlenség összetululás,
de ősz és tavasz csak mindegyre más nyár.*

*Még írásról
sincs erőm beszélni, hát még másról
már. Nem bírom a tétlenség tudatát?
A tudat tétlenségét? Tenni kell,
amit? Azt se? Azt se bírom, vagy az se kell.
Új seprő, ó seprő egyformán seper.
Sehogy. Ha nem sepernek vele.
Az emberek én nem vagyok.
Kire számíthatok?*

*Egymást érik leleményeim?
Még sok mindent szeretek csinálni, csak
csinálni nem szeretek már semmit. Ha magamról bármit is
mondok, írtam, nem kéretik arra semmit mondani. És a világ-
ban csak a világon kívül lehet élni.*

*Egészséged is csak halálra félted,
halálra
tartogatod. Ez volt. (Hamlet-kötet kései
öble-mélyén.) Ott ring a sziget, fák alatt
a csónak, mellyel a túlsó partra nem mész, lebegsz,
ha belebetegszel is, csak: egészség...!
A vonat lépcsőjén felkapaszkodni
nem tudsz, hát még hogy fű-gyökérnyi markolás nem
vagy, pár fog-gyökérnyi markolás csak.
Az egyik gyökér majd az agytekervényt támadja meg
króbával, mik? Rusnyákkal, vírusnyákkal, kis baris-
nyákkal esik szíobelhártyádnak másikuk.*

A füleid egyikéből szűr ki a túnt csapos fog,
meséled a csaposnak, Ha másokkal vagy, élesebben
vagy te magad magad, mint ha magad vagy. Csólaka
csólaka, csókalak csalókaság a jól vagyokság.
Mert okság, oktalanság. S nem talanság.
Akkor nem fájna. Bár a talanság-telenség is fáj.
A nincstelenség. A tanácstalanság.
Ezek mind szaporodnak. És még elő se vettem
a szókincstárat. Lábamnál pihen, várja
felhasználását, mint egy XIII. Gusztább fréz, kiátkozott
királyfi visszatérését, ahol kettészakítják majd,
igen, a szókincstárat az uralkodó glagánsai a ferő
visszatérőkkel (Kálnoky) tragbakolva. Aztán fene
tudja, mi lesz. De legközelebbi szeriálisom itt
a szókincstár lesz. Már vannak benne feljegyzéseim, cetlik.

S közben csápolnak, csutak-s-csatolnak,
épp csak nem csátholnak, mint Kosztolányi,
a visszacsátholt területeket a nemlét
mindenségeinek nevezi/vagy sem.
Kezdjük az egzisztenciánál.
Az egzisztálásnál, eitálásnál,
exhumálásnál, de neaz úrnő
urnájával. (Olcsó tréfával.)
Az egzisztencialista (én oly egzisz-
tencialista vagyok, aki) eljut oda, hogy nem jut már
a szóig, kicsatolódik, nincs szavakba, nincs gondolatba
fogható foglalata, belleme, felszéllel al szele,
max., van, csupán, és évtizedekig fohászzkodott,
bár működne rendszeresen bele,
ne csavarodna, lenne széklete...
most ez is kétség, téveteg félelem
kanyarít rá köpenyt (a klotyón hűvösebb van, mint idebent),
s feljön a kérdés, mit, fenn VAN, mit ért idáig
ami megvolt, amit elért, s nem is ő,
kije-mije, szervezete, ez most szétszerveződik,
gyógy-okosságot gumifalai közt
sterilen ide-oda verődik; a gügyi
– mert ő már most is, ezzel a „magamról-mondásomhoz-nem-lehet-
mit-mondani”-jával ez, gügyi, csak lesz ez
egészség stb. Mikor az egészségről már rég szó sincs.
Neki
már a...
...de itt most szóltak hozzá, elfelejti, hol tartott.

Megy becsukni egy ajtót.

Régen mi mindent lejárt, hova-hova-nem-járt,
mit-mit-nem-cipelt,
s ma?
Szatyra maga sok neki,
szatyra fülének két üveg bor, egy szütyő, egy esernyő.
Am visszatért.

(Visszatértem munkámhoz, ehhez.)
Mit is irtam? Feljegyzéseim másolom,
kitöltöm vázaik. Beszélni, írom így,
Fekti porok közül se bízik minden.
Nektár borok körül se hízik (búzik?) mind-en! (Ön-)
De mi ez a „beszélni már az, az sincs meg, túl akartam
lenni, egy háromszöget jártam...” Eddig rendben, de...
ah, nem „beszélni”, ám „berlini” volt, életem egyetlen
villámlátogatása Berlinben, én 1979-ben, s azután is,
madárkáim mellett döntöttem, s íme, életem ő, aki még él,
és nem halhat meg soha/meg fog halni, már előre
kopáruk. Éjek a kopár gumimatracom, hol életem
meg-meg-fulladom, el-elfulladok írd, ahogy akard.

Most kísérőlevél a versben!

Laci, ez a jómúltkor (sic) elmaradt, az
ez-a-zenóni, pont ez. Hogy t.i. (Közben a zeneadón,
nem tudom, hogyan írják, Szájmon Tiliszájg énekel.)
(Madárkánkknak.)
Na. A zenóni az az, hogy felezéssel, bármi osztással
– 5/7, 13/29 stb. – is haladva marad a hézag, és
a gyakorlati matekosok ezt „Géza, mi a hézag”-gal
nem intézhetik el, nekem aztán ezt el nem intézhetik,
nem arról van szó, hogy mint a „berlini” v. a „beszélni”
dolggon túl kéne lennem, nem,
a zenóni hézag a végén ott van. De
– géniuszi ötlet? közhely? – mi van,
ha (az én rendszeremben minimum meghökkentő, érvényes
érvágás, nem felvágás, érvágott, nem felvágott,
s nem is sziporkázott) az elején indul Zenón úgy,
ahogy fordított esetben érkezik? Írtam ezt, kedves
Laci? hogy 0-ról, nulláról indulva a végeredmény
a Feltételezett Teljes, csak elindulni hogyan? ott van
a nulla után a sok-sok-sok, végtelen sok pont...
s onnan jöhetne...mi és hogyan? (Nem őriült gondolat?)

A platánok alatt

Valakit próbálunk most megsegíteni, tízéves
verébkéjével küzd, bánkodik: nem nőnek tollai többé.
Ah, hős madárka! Feleségem kérdi: szépia? csontmész érdekében,
ugye...min a kalcium foszforikum. S beszélünk a madár-
gazdival, ah, szépiát sosem adtak Verébkének.
Hát gyorsan. Szerdán találkozunk vele. S amelyikünk,
adja. A szépiát. Visz mindegyikünk nál egy fél, egy-egy fél
szépit. Ahol ezzel az ismerősömmel néha találkoztam,
épp volt szemközt madárbolt is! Jaj, csak élje meg Verébké
(ld. Kassák, Berda) a szerdát. Hasson az anyag, a ható,
hathatósan.

Most, mondja feleségem, hogy legyőzted közérzeteid,
írni kezdted megint a Helyre (Kecskemét) (s kell még
Szeged), de jól-jól leegyszerűsödött! s nem ez kell?
most, mondja, lendületet adtál nekem is, hogy írjunk
újra együtt valamit...mint rég. Mamája borzasztó halála,
sajnos, a tematikus ihlető. De a halálról ne. Rosszul kell
viccelni, rosszul lenni, helyette inkább rosszul meglenni.
Mert a szenvedés nem vicc, rossz vicc se. Nem viccelni.
A prosztatával az jár, hogy az ember azt érzi: irtózatosan
kell vizelni! Éjente 17-szer is kirohan. És 11-szer semmi
az eredmény. Mint korábbi szekvoenciában mondtam.

Lendületet kaptam én is, mondom, de csak lenn kaptam
dületet, hosszú ű-vel, és eldültem. Fenn kell dületet kapni,
fenn (fen-) dületet, azzal szárnyalhatunk is szerencsés esetben.
Helyes, írunk hát együtt. De a szókincstártól én nem tágítok,
nem tágítok.

A „nem szólunk hozzá, ha a TD úr magáról mond bármit”
foganatosíthatóságának jogalapja: fogaim, fogai, a TD úrnak.
És engem ne ítéljen meg semmi orvos,
ne adagolják életem.

A sportriporterekből is elegendem van.

Nem az, hogy mit tudnak, mit nem tudnak,
mi tudományukat közlik velünk, nem!

De hogy egy tkp. nem létező (emberként számomra többnyire
nem) személyt úgy állítanak be, mintha nemcsak futó, úszó stb.
ködkép lenne kedélyek láthatárán, sőt,
ott futkosna szigeti paddal szemközt,
valóságként húzhatna el, nem,
itt nekem nincs, hogy mit mondott a Színházról,
az üregi nyulak szaporultáról, hogy simogatja meg
minden nap egy kacsá, teknős, oroszlán, zsiráf – !?! – fejét,

s nem féltékenység mondatja velem, mert
hogy
én minden nap huszonhét fotó-, kő-, papír-, kócmadarfejet,
mackófejet simogatok meg, védeni akarom őket, s kérem, védjenek,
s ez is...nem szabad kérdezni, mit ér. Ennyiben már
szabványra meg is koptam. Jaj, jaj. De azért. És mégis.

Jer, szókingcstár. Te add, hogy ne legyen, hogy
tényleg az lenne, hogy nem akarok már
csinálni semmit, jó, hát ne akarjak,
de ez ne legyen
külön kérdés: Akarok-e? Nem akarok?
Ugyanaz a Nap süt, s mégse ugyanaz,
mely lebukik. Ami nem tér vissza: egykori (Rilke)
délutánok, s nem mint nála, édes-bús leányok,
dasorok, ódon könyvek. Jesszus, nem,
ah, Zenón, nem! Hanem a konyhában alsónadrágok
függnek a kötélén, zsebkendők, törölközők,
épp magam tartom a házat, feleségem távol jár kutyánkkal,
pár hétig, és leszedelem a mosást, és ezt sosem
felejttem, mert élt még akkori jaj-jaj
madárkánk, Totyi (és hétévesen eltoltuk a háztól!
jaj, TD úr, te lásd be, ha hibázol, és ne tagadd le,
mint...erre akkor azért annyi közel példa van),
és a Boden-tó, a Bódeni tó, ahogy én írom,
az ment a műsoron, ez összerétegződött: gatyák, Totyi, tóvidék.
És közben hírek. 600 millió baromfi termelése én-nem-tudom-hol,
csupán egy részeredmény a világszerte folyó gyilkolásból, és én
akkor is elfordultam, gyomrom fordult, ha szeretteim (anyám,
feleségem) csirkét pucolt, belezett, igaz, nyakat nem
vágott el egyikük sem...de ez a 600 millió is mind gyilkolás,
hát mit csodálkozunk, mit bámulunk? Jó, ücsörögjünk, J. A. jó A. J.
De hagyják!

Aczél Géza

(szino)líra

torzósztár

ág

a semminek nincsen ága mégis a zsenialitás bejárja nagy őszám líraira formált képét s
szelíden szétnyitod megrezzen benne a szegénység komoruló viharfelhőként vonul át
a magány az elporzott idő benne akár alvás után leesett vérnyomással egy szubtrópusi
fájdalmas káprázata melyből a meglazult idegpálya embertelen törvénye rángat haza
pléhcsuporból valami állott folyadékot felhajtani és tehetetlenül rádőlni a nyikorgó
ágyra belőle savanykásan orron üt a többnapos izzadtságától kovászossá érlelődő pára
parfümjé s míg elnehezülsz az olcsó vakolat az ázott falakról finoman tovább pereg a
szitáló ütemében kezd porladozni az értelem az ablak alatt járóktól egyre elhasonulva
kezdi hordozni tovább a furcsa küldetést melyet homlokára nyomott az élet ujjja s a
kábulatból néha irracionálisan megújulva az egykor proletárnak mondott televényen
mélytengeri gyöngyeként kigurul az ének mit sem sejtő jóllakottak lábai alá a poros
aztán hősünk szorongásokkal visszaalszik mint egy mihaszna s nehéz álmában

[amikor

[fölötte

[délután

[horpadt

[vetetlen

[különös

[mállás

[belül

[hosszas

[kagylók

[utakra

[elmosolyodik

ágál

a kiméertség egyszerre megejtő és taszító első pillanatra olyan mint egy kéken csillogó
[hegyi
tó később már fagyos lesiklanak róla a meleg tekintetek s ott marad öncélúan a tájvidéket
[is
provokálva akár a hegy erőszakolva magát a kialakult viszonyokra s ha netán kileng
[kedélye
balra vagy jobbra önkéntelenül az uralom sodra taszít befelé egy centrikus homályba
[melyben
jó emberként elücsörögsz akár az árva s a sokat méltatott tisztes távolságok latinból vett
[aurea
mediocritata kezdi értelmét veszíteni az átlagokból tolul fel a zsarnok s mire számba
[veszed
kialakult csapdádból merre előbb-utóbb óhatatlanul is ráhajazol a szürke középserre
[később
pedig valamiféle absztrakttá válva elvegyülsz a sivárságban ötletlenül persze a
[keresztútnál
nem vagy egyedül indulhatnál zaklatott lélekkel a bábeli torony felé röpködhethnének
[kezeid
akár az expresszív erény mely fölkorbácsolja a bamba tömeget ahogy vad szónoka ágál
[más
kérdés te már a harmadik mondatnál leállnál zavarna a panyókára vetkőzött önös
[forradalmár
látszata de hát az is szörnyű hogy mindig menj haza mert a széleket nem tudod jól
[összekötni

agancs

riadtan révedező férfitársaim talán hasznosabb volna ha a címer és az ágazat ősi
[változatában
ízlelgetnénk az agancs etimológiai ágait s miként a nemes vad a sűrű lombban nem
[akadnánk
fönn a szarvnál mely már beszúr a féltékenység elejébe hol tétován imbolyog a
[felszarvazás
éke az örök gyötrelmes látomás melyben asszonyod rácsodál a folklórba belefeledkezve
[akár
a láncon sétáltatott anyamedve a szarvassá változott fiúba innentől hamar rádöbbersz
[undokul
hiú vagy és birtokló vágyad lelkedben középkorban visszaeredez asszociációs bázison
[fenni
kezded a késeket bámulgatod a rojtos kötelet már csak az a kérdés álmatlan éjszakákon
[kinek

nyakába dobod meg is kellene állni ezen a fokon a kutyaharapást szőrével félre
[somfordálva
valamilyen -nével mely tudtommal szlovákul -ova a családi beütéssel a képzelet vitt
[most el
oda s bár tudat alatt bizsereg a plátói csoda veheted a kényes játszmát franciásra netán
[elnéző
mosollyal előbb-utóbb az ajtót bevágva megint erdei szituációkba gabalyodva hol
[szívedben újra
robban a bomba mert a kép e szegmense kivilágosodott s korszerűtlenül ülsz a romokon

Patak Márta

Liebe Heimat

Nem kellett hajtani őket, mentek ők maguktól. Csak akik maradtak volna, és négy évre rá mégis menniük kellett, azokat – simogatta az asztalra terített falvédőt az öreg, majd inas kezét az ölébe ejtette, aztán hosszan rám nézett, mintha tőlem remélné a folytatást, együttérzést, vagy valami elismerésfélét talán, amiért a háromszöt családból az a harmincegy, amelyik itt maradt, életben tartotta a közösséget, a templomot, az iskolát, meg tudta őrizni a falu nevét, és még jóval a rendszerváltás előtt kiharcolta, hogy németül is kiírják a falu elejét és végét jelző táblára.

Mindegy lett volna, mit mondok, mit csinálok, csak valami jelét adjam annak, hogy értem, hogyne érteném, tanultam történelmet, tudom, hogy a svábok már negyvennégy őszén megindultak, ment, ki ahogy tudott, vitte azt a kevéske holmit, amit a szomszéd szekere elbirt.

Az öreg nem vette le rólam a szemét. Tekintete elhomályosodott, mint az öregeké, férfiaké, nőké egyaránt, nemtől függetlenül, amikor kedves vagy fájdalmas emléket idéznek föl, vagy csak úgy átsuhan bennük egy kósza gondolat, amitől talán, maguk sem értik miért, hirtelen könny futja el a szemüket. Nem szólt, még mindig várakozón tartogatta ölében inas kezét, jobb tenyere megmozdult, mintha megelőlegezné a mozdulatot, mely a nagyobb nyomtérkedvéért a mondanivalóját kíséri, valahányszor úgy érzi, cserbenhagyják a szavak, kifejezőbb a gesztus, egy intés, egy lemondó legyintés, mindegy is, micsoda, csak áruljon el valamit a másik tekintete, hogy figyel, vállal valamit annak a súlyából, amit mesél, ha már az egész terhet nem tudja a vállára tenni, hogy megossa egy kicsit vele, mint a cirenei Jézussal a keresztjét, akkor legalább hallgassa meg, mert ahányszor elmondja, annyival is könnyebb lesz talán. De hiába reménykedik, nem enyhül az a szenvedés. Legalább akkora, még nagyobb is talán, mint volt fiatalkorában, amikor nem számított semmi, mert élte az éveit, csak most, mióta megöregedett, mostanra érzi évről évre egyre nehezebbnek, az utóbbi időben meg már annyira elkezdte nyomni a vállát, úgy érzi, beleszakad, ha nem mondhatja el valaki idegennek, aki talán majd segít rajta azzal, hogy kívülállóként meghallgatja.

A feleségének is szeretne volna elmesélni, éveken keresztül próbálkozott, de mire rászánta magát, és mozdult inas keze, akkor is, ahogy egész életében, mert valahogy mindig megelőlegezte az a kézmozdulat a hangot, akkorra az asszony arrább lépett, éppen nem nézett rá, futni akart a tej a gáztűzhelyen, ki kellett teregetni a ruhát, nehogy összegyűrődjön, vagy éppen elment a ház előtt a délelőtti

buszjárat, amelyhez az óráját igazította, és fel kell tennie a levest, egyszerűen mindig másra terelődött a figyelme, mikor ő a lényegről kezdett volna beszélni, talán először életében. De az asszony nem győzte kivárni, mással meg kivel beszélte volna meg. Falubelivel? Sose tudta, hányadán állnak a svábokkal. Nem bízott bennük. Itt nőtt fel közöttük, de megtanulta az apjától, hogy hallgasson inkább, ne mondjon semmit, ha arról kérdezik, miért nem vitték őket is, miért maradhattak, mikor a legtöbbnek menni kellett. Állt a front a falutól nem messze, vonultak vissza a németek, akkor is arról faggatták a nagyanyját a szomszédok, hogyhogy nem mentek a többiek után.

Az öreg látta, hogy nem szólok, és talán úgy érezte, megint neki kell beszélnie, kettőnk közül az egyiknek mondani kell most valamit, nem tarthat ilyen sokáig ez a csönd, mégsem járja, hogy ennyi év után is hallgassunk, mondja már ki végre valamelyik, hogy hiba volt akkor maradni, menni kellett volna, nem ide kellett volna születni, ebbe a tönkrement zsákfaluba, amelyen út sem vezet keresztül, mintha itt felejtette volna a történelem, elhagyta, kilökte volna magából az országot, akár valami gennyes tüskét a szervezetet.

Utána, negyvennyolcban, akkor meg vallotta volna svábnak magát az apám?, szólalt meg végül, és rám nézett megint, még nagyobb bánat ült a tekintetében, én meg továbbra is hallgattam, néma csöndben vártam, hátha megered a nyelve, mesél majd valamit, hogyan is történt pontosan, hogy itt maradtak, itt maradhattak, amikor menni kellett mind a kétszáznegyvenhárom családnak, de az öreg elharapta a folytatást, lemondón legyintett, gyűrögetni kezdte a falvédő szélét, nem mondott semmi mást, nem mesélte el, hogy akkor vízkeresztkor bevagonírozták mind a kétszáznegyvenhármát, a két szomszéd falu svábjával együtt, a marhavagonokban indították útnak őket Bajorország felé, ahonnan valamikor az őseik jöttek az uralkodó hívására, és a jobb élet reményében megtelepedtek a vidéken.

Maria hilfunt bittet beuch Got fürmih – böngésztem tehetetlenségemben a falvédő feliratát, mert valami ilyesmi állhatott a lebegő két angyal alatt, nem tudtam kibetűzni pontosan, mert ahogy az öreg morzsolgatta ujjai közt a finom szövésű fehér anyagot, eltakarta előlem az írást, de nem is akartam arra figyelni, inkább az öreg kezét néztem, apró forradások látszottak rajta, mindenütt a kézfejen, erős, inas keze volt, mint aki sokat használta életében, kétkezi munkát végzett, nem csak úgy ímmel-ámmal, keményen megmarkolta a csákány nyelét, de ahogy ott ült előttem, erős, inas kezével, azzal a lemondó legyintéssel, azzal a mérhetetlen, örökre orvosolhatatlan bánattal a szemében, ahogy gyűrögette azt a szűzanyához fohászkozó falvédőt, amelyet még a nagyanyja hímezett lánykorában, és sokáig ott lógott a sparuhelt meg az ablak között, emlékezett rá gyerekkorából, a kék fonállal kivarrt két angyalra, ahogy kezüket az aranyszállal hímezett galamb fölé tartják, meg hogy ő sose mert hosszan rájuk nézni, mindig attól félt, ha sokáig nézi őket, elrepi az aranygalamb a kezükből.

Nem szóltam semmit, mit mondhattam volna, csak néztem mereven magam elé, mintha a semmibe bámulnék, de nem vettem le a szememet az öreg forradások szabdalta, inas kezéről, és közben ott táncolt előttem a felirat meg a két évszám, 1754, 1998, arról a kék-fehér zászlóról, amely a kis kápolnában hirdette, hogy Besiedlung Ungardeutschen Versöhnung.

Mezey László Miklós

Hősök kapuja

Boldog volt.

De hát ki nem boldog, ha huszonegy éves főiskolás fiatalember?!

Lendületes léptekkel igyekezett a villamosmegállótól, a Hősök kapuja alatt, az Április 4-e sugárút elején álló tanárképző főiskola masszív, sárga tömbként magasodó épülete felé. A tavaszi napfényben ragyogón csillámlott az Aradi vértanúk terén a díszmedence vize, harsogón zöld volt a májusi fű, virágillat lengedezett a sugárút torkolatának gyér autóforgalma fölött. És ebben a pompás, pezsdült, biztató tavaszban még a lányok is szebbek, üdőbbek, lebbenőbbek és kívánatosabbak voltak, mint máskor.

Boldog volt.

Boldog fiatalemberként úgy érezte, előtte az élet. Élete minden jövődő dolga úgy képzett föl előtte, mint nyitott lehetőség. Gyakran gondolt arra, még bármi lehet belőle. Szívesen eljátszott a gondolattal, mi is válik majd belőle. Elképzelte magát, mondjuk, húsz év múlva. Nos, igen, akkoriban már negyven fölötti, őszülő halántékú, tekintélyes férfi lesz, több kitűnő könyv megbecsült szerzője, ismerni fogják a nevét, neves irodalomtörténészként tartják számon, sőt az is lehet, hogy jó nevű prózaíró lesz, akinek néhány elbeszélése már a középiskolák tantervében is szerepel ajánlott olvasmányként.

Látta magát, ahogy könyvekkel zsúfolt dolgozószobájában ül az írógépe előtt, kezében cigaretta füstöl, elnéz az írógép fölött, tekintete elréved a könyvespolc sorainak színes foltjain, és jobbnál jobb gondolatok zúdulnak elő az agyából. Beleszív a cigarettába, kitámasztja a hamutartó oldalán, és gépelni kezd, most születik az új elbeszélése. Már teli van csikkkel a hamutartó, már keserű a szája a dohányfüsttől, már belesajdult a feje, de kész a mű. Elkészült az új novella, amely rövidesen napvilágot lát az egyik mértékadó irodalmi folyóiratban. Abban a lapban, amit országszerte olvasnak, amelyre minden magára adó értelmiségi előfizet. Ismerik a nevét, becsülik a tehetségét, szavának súlya van, még az írószövetségben is, ahol egyébként a prózai szakosztály titkára. A múlt héten fényképes interjú jelent meg vele az egyik kulturális hetilapban, ahol nemrégiben kiadott kötetéről kellett beszélnie.

Boldog volt.

Boldog volt, hiszen maga mellett tudhatott egy lányt, akivel kéz a kézben sétáltak a Tisza partján, akivel együtt ültek a múzeum előtti park padján, és nézték

a színes reflektorokkal megvilágított szökőkút magasba lövellő vízsugarát. Este moziba mentek, vagy valamelyik olcsó kisvendéglőben vacsoráztak, ott, ahol háziasan főztek, ahol ismerősökkel, évfolyamtársakkal mindig lehetett találkozni. Ilyenkor aztán egy-egy pohár bor, korsó sör mellett hajnalig beszélgettek. Nem akarták megváltani a világot, csupán tisztázni akarták egymás előtt önnön nézeteiket. Ezek a hajnali derengésbe nyúló intellektuális viták ugyanis leginkább arra voltak jók, hogy a maguk számára fogalmazzák meg hitvallásukat az emberről, a humanizmusról, az erkölcsről, politikáról, társadalmi rendszerekről, és persze az irodalomról, filmről, művészetekről. Ő az asztalon fogta a lány kezét, úgy magyarázott a társaságnak. A lány csaknem rajongó szemekkel nézett föl rá, úgy követte okos érvelését, körültekintő okfejtését. Sokat és sokszor vitáztak ezeken az éjszakai összejöveteleken, de csak ritkán indulatosan. Érv érveléssel ütközött, és az asztaltársaság minden tagja ügyelt arra, hogy emberségében sohase bántsa meg a másikat, csak a nézeteit cáfolja. De még a hevesebb viták után is, az immár kelő nap fényében fürdő utcán a legnagyobb barátsággal váltak el.

Aztán az álmosan pislogó lánnyal az oldalán elindultak valamelyikük albérlete felé.

Diákszerelem volt az övék, de évek óta tartó, kipróbált, megbízható kapcsolatot. Igazi társai voltak egymásnak. Olyanok, akik nemcsak egymásra néznek, de együtt néznek előre, a közös cél felé.

Boldog volt.

Boldog volt ebben a Tisza-parti városban. A felvételi vizsga előtt sohasem járt itt, de amikor ide költözött – a földes utcácskában levő kertes házba, albérletébe –, rögtön megkedvelte a várost. Főleg azért, mert pont akkora volt, ami neki megfelelt. Elég nagy volt ahhoz, hogy mindent megtaláljon itt, ami a civilizált, sőt értelmiségi életformához kell, de elég kicsi volt ahhoz, hogy átláthatónak, emberléptékűnek érezze. Egyszerre nyújtotta az élénk nagyváros és a nyugalmas kisváros benyomását. Ha akarta, „elveszett” benne, ha akarta, számos ismerőssel találkozhatott. Egyszóval emberközeli, emberarcú város volt. Onnan is tudta ezt, hogy hamar kialakultak a törzshelyei, így a biztróban az ismerős pénztárosnő még hitelt is adott a legközelebbi ösztöndíjosztásig. De ismerős volt a sarki bolt fehér főkötős, terebélyes kiszolgálónője, a nagy könyvtár fekete hajú könyvtárosnője. Hamar otthon érezte magát, hiszen ismerőssé vált minden: az utcák képe, a zörgő sárga villamosok, a jó paprikás-fűszeres ételek és még az emberek ő-zó tájszólása is.

Régies volt a város, de nem ódon. Soha nem érezte magát úgy, mint aki műemlékek között fészeng, de itt nem voltak szürke beton lakótelepek sem. Az egész város, amely a nagy árvíz után, az 1800-as évek végén épült újjá, olyan századfordulós hangulatú volt. Minden-minden őrizte a XIX. század végének, a XX. század elejének architektúráját, formavilágát. Még a nagy könyvtárban is ugyanazokon a polcokon keresgélte a kézikönyvek között, amelyhez egykor Móra Ferenc igazgató úr támaszkodott fehér öltönyében.

Meg aztán a parkok, a pázsitos terek, a gondozott virágágyások, a Tisza-part sétánya, a múzeum előtti hatalmas szökőkút impozáns vízoszlopa – mind-mind

üde, derűs színfoltok a város belsejében! Jó volt sétálni a régi házak közén, a parkokban, a korzón, ahol tavaszi estéken megvilágították a nyíló virágú tulipánfákat, ahol a sötétben a vízköpők csobogását hozta a langyos szél.

Boldog volt.

Boldog volt, mert tudatában volt saját boldogságának. Nem engedte, hogy a napi nyugók, apró-cseprő gondok elvegyék a kedvét, megrontsák szinte harsogó örömét, azt a kicsattanó kedvet, amely minden reggel eltöltötte, és még újabb reményekre sarkallta. Sokszor kevés volt a pénze, olykor bosszúság érte, például, ha az orra előtt vitték el a könyvtárból a sürgősen elolvasandó könyvet, vagy ha indulás előtt elszakadt a cipőfűzője. De nem sokáig bosszankodott. Boldogította a tudat, hogy itt és most éli élete legszebb, leggondtalanabb éveit. És hogy még minden előtte áll.

Önálló volt, a maga életét élte. Tudta, mit akar, és tudta, hogy ez a város megadja számára a két nagy kincset, a tudást és a szerelmet. Ráadásul nem kellett erőlködni egyikért sem, mindegyik szinte magától jött. Könnyen tanult, szinte száguldott az ismeretszerzés útján. Mohón olvasta a szakirodalmat, jeles évfolyamdolgozatokat írt, vizsgáit szinte a kisujjából rázta ki. Irodalmi próbálkozásait is dicsérőleg fogadták. Tagja volt a tudományos diákkörnek, egy dolgozata különdíjat kapott az országos konferencián. Több tanszéken is úgy tekintettek rá, mint a szakma reménységére.

No, és a szerelem, a férfiboldogság netovábbja! Társa szép volt, csinos, kedves, és fölnézett rá. A lány megérezte benne a többre hivatott embert. Tudta, hogy párja nem egy vidéki általános iskolában fogja a nebulókat okítani. Tudta, hogy egy jövődó ismert alkotóval köti össze az életét, aki elfoglalt ember lesz, de aki mellett biztonságban tudhatja magát. Valószínűleg nem lesz izgalmas az életük, de kiegyensúlyozott mindenképpen.

A lány fölnézett rá, és ez így volt természetes. Sokat beszélgettek tanulmányokról, a tudományokról és a művészetekről, de legtöbbit közös jövőjükéről. Arról, hogy a lány valószínűleg tanítani fog, a „férje” könyveket ír, gyermekeik születnek, és majd tisztos körülmények között élnek le az életüket – egymás mellett.

Boldog volt.

Boldogan lépkedett a villamosmegállótól, a Hősök kapuja alatt. A hatalmas sűrű épület utca fölötti boltozatos átjáróját két oldalról egy-egy hatalmas katonaszobor őrizte. Innét indult kifelé, a pályaudvar felé az Április 4-e sugárút. Itt csattogott át a boltív alatt az 1-es villamos, itt siettek, vagy épp andalogtak a főiskola diákjai. A Hősök kapuja, ez a monumentális, talán kissé komornak tetsző építmény biztos pont volt az életében. Ide érkezett minden reggel, innét indult minden délután.

A kapu alatt orrába csapott az egyetemi menza kelkáposztafőzelék szaga, és mindjárt az illatfelhő után következett a főiskola sárga épülettömbje. Vele szemben, a sugárút túloldalán, volt az egyik törzshelyük, a diákbisztró, amit mindenki csak „tanszéknek” hívott, hiszen lehetetlen volt úgy betérni ide, hogy ne találkozott volna évfolyam- és csoporttársaival. Igazi találko-

zó- és beszélgetőhely volt ez a bisztró a sugárút és a Partizán utca sarkán. Biztonságot, sőt otthonosságot sugárzott. A sütőolaj és a fröccs savanykás szaga lengte be az örökké meleg helyiséget, a székek vaslábai csikorogtak a kövön, amikor valaki maga alá húzta a kemény ülőalkalmatosságot, hogy elfogyasszon egy főzeléket feltéttel, egy gulyást vagy rántott szeletet hasáburgonyával és káposztasalátával, no meg egy kisfröccsel. Néhány forintért kitűnően meg lehetett ebédelni. És amikor a háromszögletű, vajszerű műanyag tálcán a vendég visszavitte az üres tányérokat, elő lehetett venni a jegyzeteket, füzeteket, és egy kávé mellett órákig lehetett olvasni, tanulni, aztán az odatelepedővel eszmét cserélni. Innen sosem utálták ki a keveset fogyasztó, vékonypénzű diákok.

Most csak egy pillantást vetett a megszokás bizalmát, nyugalmát sugárzó bisztró ajtajára, már ott is volt a főiskola kapujában. Lenyomta a nehéz kilincset, és szaporán vette a lépcsőket, hiszen rögtön kezdődik az irodalomtörténet-előadás. Ezen a szép, tavaszi reggelen, ezen a derűs, napsütéses napon Az ember tragédiáját fogja elemezni az adjunktus, a maga lendületes, mégis kissé körülményes, olykor túlbeszélő modorában.

Kettesével vette a lépcsőfokokat, úgy sietett föl az első emeletre. Jobbra-balra köszönt az ismerősöknek. Itt, akár a szemben levő bisztróban, folyton ismerősökhöz botlott, hiszen ez volt a főépület, órákon kívül is mindenki ide, a tanulmányi osztályra járt ügyes-bajos dolgait intézni.

Benyitott a még zsigongó előadóterembe, helyet keresve szétnézett. Szeretett középtájon ülni, se nem az első sorokban, se nem a hátsó padokban. Itt nem kellett stréber módjára csüggeni a tanár ajkán, de nem is zavarta a figyelésben a hátsó sorokban óra alatt is zavartalanul folyó „társadalmi élet”, a duruzsoló „kaszinózás”. A középső sorokban az ember a maga tempója szerint követhette az előadást, jegyzetelhetett, vagy épp melázhatott.

Helyet keresett, rámosolygott a mellette ülőre, táskájából elővette a spirálfüzetet, töltőtollát. Aztán kitette a padra az irodalmi hetilap friss számát, amelyet idejövet a villamoson kezdett olvasni. Arra gondolt, ha a tanár néhány percet késik, épp be tudja fejezni azt a szellemes tévékritikát, amelyen olyan jóízűen derült a dökögő villamoson.

Nem volt szerencséje. Hallotta, amint fölcsapódtak a padok ülőkéi, tehát mindenki fölállt. A tanár – magas, ősz hajú, idősen is jó kiállású férfi – föllépett a katedrára, letette vaskos jegyzetömbjét, előhúzott egy ív papírt és elkezdett névsort olvasni. Aztán megkezdődött az előadás, és pedig „Ellentétek és párhuzamok Az ember tragédiájában” címmel.

Kinyitotta a spirálfüzetet, lecsavarta a töltőtoll kupakját, fölírta a lap sarkába a dátumot, a címet, és jegyzetelni kezdett.

*

Véget ért az előadás, a többiekkel együtt ő is szedelőzködött. Az előadóterem éppen kinyíló ajtajában föltűnt a tanulmányi osztály vezetőjének őszes, ám göndör fürtű feje. Őt szólította, jó hangosan. A vézna, kis emberkének öblös hangja volt, szinte visszhangzott a neve a padok és a mennyezett között.

Első reflexe a csodálkozás volt: mit akarhat tőle a tanulmányi osztály vezetője?! Nem emlékezett arra, hogy valaha bárkit is személyesen az osztályvezető keresett volna. Ha elintézetlen ügy volt, vagy a delikvens ment a tanulmányi osztályra, ahol egy adminisztrátorral mindent elrendezett, vagy a tanulócsoporthoz közülni való vezetője intézkedett.

Mi történhetett, hogy maga a nagy hatalmú osztályvezető keresi? – Mit akarhat? – kérdezte magától újra és újra, miközben felemelte a karját, jelezvén, hogy itt van a teremben. Odalépett az osztályvezetőhöz, aki nyomban sarkon fordult, és együtt elindultak a harmadik emeletre, ahol a tanulmányi osztály irodáinak ajtói nyíltak. A vézna, kis göndör nem szólt semmit, közömbös arccal ment fölfelé a lépcsőn. – Mi a fenét akarhat? – most már nem csodálkozott, inkább ijedt volt.

A göndör egy ajtóra mutatott, és csak annyit mondott: – Itt várják magát – azzal elment a saját szobája felé.

Lenyomta a kilincset, belépett a szobába. Azelőtt sosem járt itt. Kopott kis iroda volt, két üres íróasztallal, egy láthatóan üres irattartó szekrénnel és néhány székel. Se telefonkészülék, se írógép, semmi sem volt az asztalokon, egy papírlap sem. Olyan volt ez a kopár szoba, mint valami használaton kívüli helyiség. Még az ablak üvege is homályos, esőfoltos volt.

A két asztal mögött egy-egy férfi ült. Jobbra egy köpcös, erősen kopaszodó, öltönyös-nyakkendő, aki lassan fölállt, kezét nyújtott és megmondta a nevét. Aztán hozzátette: őrnagy. Az ablak előtti asztalnál, némi ellenfényben, egy pelyhedző bajuszú fiatalember foglalt helyet, ő is bemutatkozott. És azt mondta, hogy főhadnagy.

– Aha – gondolta, és ő is megmondta a nevét, noha nyilvánvaló, hogy „ezek” nagyon is jól tudják, ki ő.

A kopasz köpcös állva maradt, kijött az íróasztal mögül és helyet kínált. Ekkor vette észre, hogy a bejárat mellett, szinte neki főnntartva, is áll egy kényelmetlen faszék. Leült, és tekintetével követte az őrnagyot, aki ide-oda lépkedve, kissé vontatottan, hatásszüneteket tartva beszélni kezdett. Először a születési adatai felől kérdezte, majd hirtelen váltással az édesapjáról mondott valamit. Hogy ők tudják, annak idején az apja katonatiszt volt, de 1957-ben nem írta alá a tiszti hűségnyilatkozatot, és rövidesen le is szerelték.

– Aha – gondolta újra. Agya lassan ocsúdott a félelem okozta dermedt bénultságból. – Aha, de hogy jön ez ide? Akkor én négy-öt éves voltam.

Az őrnagy, mintha csak hirtelen jutna eszébe, arról kezdett érdeklődni, hogy egy éve mi is történt március 15-én a Klauzál téri Kossuth-szobornál. Mert, ugye, ott volt akkor a téren, amikor az egyetemisták és a főiskolások koszorúztak és elénekelték a Himnuszt?

Emlékezett az egy évvel ezelőtti napsütéses ünnepre. Ő nem volt tagja a koszorúzó csoportjának, szinte véletlenül járt arra, a párjával sétáltak, élvezték a kora tavaszi verőfényt, és ha már arra jártak, megnézték, mi történik a szobornál. És bár megható volt az ünnepélyes pillanat, inkább a sarkon álló, onnan figyelő bőrzakós nyomozókon nevetett magában. Valaki fölolvasta a tizenkét pontot, másvalaki elszavalta a Nemzeti dalt, aztán halkán, először csaknem dúdolva fülhangzott a Himnusz, majd egyre erőteljesebben, egyre visszhangosabban zengtek a sorok. A „Balsors, akit régen tép”-nél már harsogott a sokadalom. A megható

dallam visszhangzott a magas házak közén. Vigyázzban állt, de a szeme sarkából figyelte, mit csinálnak a cukrászda üvegportálja előtt leskelődő bőrzakások.

Az őrnagy jelentőségteljesen nézett rá, mintha azt akarta volna érzékeltetni, ő is ott volt azon a napsütéses ünnepen, a Klauzál téren. – Nincs értelme tagadni, ezek úgyis tudják, hogy ott voltunk – gondolta.

– Ott voltam a téren, de nem koszorúztam.

– De énekelte a Himnuszt?

– Nem, csak álltam – felelte. És vigyázzban álltam – tette hozzá magában.

Most a fiatal főhadnagy szólalt meg, tegezve kérdezte:

– Ismered a koszorúzókat, ugye?

Persze, hogy ismerte. De ezt is fölösleges tagadni, ezek úgyis mindent tudnak.

– Egyet-kettőt látásból ismerek – nyögte ki.

Várta, hogy megkérdezik, ki az az egy-kettő, de nem kérdezték meg. Ismét az őrnagy beszélt. Hosszú előadást tartott arról, hogy amikor ő néhány évvel ezelőtt katona volt, az egyetemisták és főiskolások századánál kik „politizáltak”, kik méltatlankodtak a szovjet csapatok magyarországi jelenléte miatt – így mondta: „jelenléte” –, kik nevettek a Varsói Szerződésen... Az őrnagy hosszan beszélt. Elképesztően apró részleteket tudott mindenről. Pontosán földézte esti beszélgetéseiket a kantinban, amely arról folyt, hogy milyen röhejes a NATO-t durva agresszornak nevezni, a Varsói Szerződés hadseregeit pedig a béke kegyes őrzőinek. Ha nem volna a Varsói Szerződés, már régen lerohant volna bennünket a Nyugat, így azonban csak kölcsönöket adott... – nevettek hajdanában abban a dél-alföldi laktanyában.

– Ezek tényleg mindent tudnak – hüledezett.

Az őrnagy újabb és újabb részletekkel szolgált a hajdani eseményekről. Aztán hirtelen fordított a szón, és arról kezdett beszélni, hogy a Szőlőfürt nevű borozóban miről is cseréltek eszmét néhány hete.

– Ki is volt az, aki a szocializmust elpuskázott lehetőségnek nevezte? – állt meg és fordult felé hirtelen az addig le-föl járkáló őrnagy.

– Már nem emlékszem – nyelt egy szárazat.

A pelyhedző bajuszú főhadnagy barátkozós, bizalmaskodó hangon kérdezte: – Arra csak emlékszel, kik voltak akkor ott, a Szőlőfürtben?

– Ezek úgyis mindent tudnak – morfondírozott magában, miközben zúgni kezdett a füle és elszorult a torka. Mi lenne, ha mostantól egy szót se szólnék? Csak bámulnék kifelé az ablakon, nézném a szemben levő ház ablakait, és összeszorítanám a számát? Egy kukkot sem mondok ezeknek! Rohadjanak meg! – Izzadni kezdett a hónalja.

– Nos?! – csattant föl az őrnagy szigorúan.

A főhadnagy még mindig barátian és biztatón mosolygott.

Nem tudta, mennyi idő telhetett el a kérdés elhangzása óta, de már tényleg hosszú volt a csönd. Nagyon hosszú és kínos.

– Nos?!

– Pontosán nem emlékszem – lám, mégis megszólalt... – Úgy értem, előtte már iszogattunk, és amikor a Szőlőfürtbe lementünk, már volt bennem valamennyi ital, úgyhogy nemigen emlékszem, ki mit mondott...

– Ej-ej! – csóválta a fejét az őrnagy, és ő is kinézett az ablakon. Most már ketten bámultak kifelé, csak a főhadnagy mosolygott továbbra is biztatón.

– Ugyan – vette át a szót most a fiatal tiszt –, nem voltál te részeg, nem szoktál te annyit inni, hogy ne tudd, ki, mit mondott. Próbálj csak emlékezni.

Riadtan gondolt vissza arra az estére, és csakugyan próbálta a maga számára fölidézni, kik is ültek ott akkor a pinceborozó asztalánál. Szinte könnyebbséget érzett, hogy valóban nem emlékezett mindenkire. Hiszen sokszor és olykor cserélődő társasággal ültek be egy-egy olcsóbb kisvendéglőbe, borozóba, és ilyenkor mindig, óhatatlanul előkerült a politika. Létezhet, hogy három-négy-öt történelem szakos hallgató órákon át beszélget, és szóba sem kerül a politika? Egy kancsó bor után ne esnék szó a múlttól, a jelenről, a nemzet sorsáról, a trianoni határokról?

Már nagyon száraz volt a torka. Istenem, milyen jólesne most egy pohár abból a vörösborból, amit a Szőlőfürdőben akkor megittak!

– Nos?! – ismét az őrnagy hangja csattant.

Két gondolat váltogatta egymást vadul az agyában: nem szólni, meg hogy ezek úgyis mindent tudnak. Most válik el minden, most némának maradni, miközben ezek úgyis egészen pontosan tudják, ki volt ott, és ki mit mondott. Istenem, a második kancsó bor után valaki azt mondta, hogy igenis van szociálfasizmus, és hogy a szélsőjobb és a szélsőbal valahol összeér... Meg hogy teljesen mindegy, az embereket milyen ideológia alapján mészárolják le, faji hovatartozásuk miatt vagy osztályszempont szerint. Auschwitz vagy Szibéria... Meg hogy Kárpátalján nincs magyar család, akinek egy férfi tagját ne hurcolták volna el Sztálin idején... No, és valaki még 1956 harcait is szóba hozta. Arról beszélt – csaknem olyan beleéléssel, mintha maga is ott lett volna –, hogy a háztartási boltból hordószám borogatták az úttestre a folyós kenőszappant, amitől a ruszki tankok irányíthatatlanná váltak... Persze, ezek nyilván erről is tudnak. Mint mindenről.

Nézte a szemben levő ház üres ablakszemeit, és monotonul ismételte: ezek úgyis mindent tudnak. De ha mindent tudnak, mire kellek én?

– Nos?! – sürgette a választ az őrnagy. A főhadnagy mosolya sem volt már olyan biztató, inkább kötelességszerű, tehát kicsit bárgyú. Aztán ez a mosoly is lekonyult, és most ő vette át a szót az őrnagytól. Azt kérdezte:

– Van barátnőd, ugye?

– Van.

– Ugye tudod, hogy még neki sem mondhatod el, hogy találkoztál velünk. Meg hogy miről volt szó. Tiszta?

– Igen.

– No – vette vissza a szót az őrnagy –, kik voltak a Szőlőfürdőben?

Ezek nem szállnak le a Szőlőfürdőről! Ezek mindent tudnak. Szárazat nyelt és mondott két nevet, az egyik ott sem volt, a másik meg párttag volt. Az elsőre nem tudnak rábizonyítani semmit, ha arra kerül a sor, a másik meg talán védett.

– Csak hárman voltak? – csodálkozott az őrnagy.

– A többiekre nem emlékszem.

Az őrnagy még mondott két nevet. – Ők nem voltak ott véletlenül?

– Lehet, nem emlékszem. Mondom, aznap már ittam... Nem emlékszem mindegyikre.

– Arra csak emlékszik, hogy valaki azt mondta, hogy a szocializmus elpuskázott lehetőség az emberibb társadalomért folyó évezredes küzdelemben. Vagy, hogy inkább kitérő, holtvágány az emberiség történetében. Talán éppen maga mondta?!

– Lehet, hogy én mondtam – kapott az alkalmon, hogy ne kelljen neveket mondania.

– Lehet vagy biztos?

– Biztosan én mondtam.

Teljesen kiszáradt a szája.

– Rágyújthatok? – kérdezte a beálló csöndben.

– Hogyne, gyújts rá – készségeskedett a pelyhedző bajuszú főhadnagy. Mindjárt elő is húzott egy csomag cigarettát és felé kínálta.

Ezek szerint a fiatalabb a cigarettával kínáló, a másik a verőember... Remegő kézzel gyújtott rá. Mélyen, jólesően szívta le a füstöt. Megdörzsölte a szemét, mintha a füst csipné. Krákogott. Ránézett a fiatal főhadnagra, az ő ábrázata még elviselhetőbb volt, mint a kopasz őrnagyé. Ez a kopasz tíz éve még biztosan verte az embereket... – morfondírozott, és levette tekintetét az őrnagyról, újra az ablakon bámult kifelé.

A fiatalabb ismét derűsen mosolygott, időközben arcára visszatért a biztató bizalom.

– No – csattant föl megint az őrnagy –, kinek van a tanulócsoportban még ilyen extrém véleménye? Mármint a szocializmusról.

Megakadt a torkán a füst. Köhögött, húzta az időt. Közben szinte belekapaszkodott a cigarettába.

Erre nem lehet válaszolni, ez már besúgás!

Nézett kifelé a piszkos üvegen. A szemben lévő ház ablakai változatlanul vakon néztek vissza rá. Kerülte a két nyomozó tekintetét. Mélyeket szívott a cigarettából. Ez nem jó, így túl gyorsan leég, és most nagyon kell ez a cigi – gondolta. Nézte-nézte az ablakokat, és elhatározta: egyetlen nevet sem fog mondani.

– No?! – az őrnagy hangja most nem fölcsattanó volt, inkább ő is biztatóra vette a hangot. – Nem kell sietni. Adunk időt a gondolkodásra. Tudja mit? Egy hét múlva találkozik a főhadnagy elvtárrsal, addig biztosan eszébe jut, ki is mondta, hogy a szocializmus zsákutca. Vagy – hirtelen hangsúlyt váltott – például eszébe jut, kik járnak amatőr filmes klubba. Mert, ugye, járnak néhányan?

Aha, persze, ezek a filmesekről is tudnak! Tudják, hogy H. és K. komolyan filmeznek, díjat is nyertek valami amatőr filmes fesztiválon. De miért bűn a filmezés?

– Tehát – mosolygott a főhadnagy –, mához egy hétre találkozunk, mondjuk, délután ötkor, akkor úgyszincs órád, ha jól tudom. – És egy elegáns söröző nevét mondta. – Ugye jól tudom, akkor nem lesz órád?

– Nem lesz.

– Rendben van – mondta az őrnagy, és a hangsúlyából érezni lehetett, részéről véget ért a beszélgetés. Tehát elmehet.

Az agya, mint valami kicsorbult, csattogó fogaskerék zakatolt. Nyikorgott a gondolat, miközben elszánássá vált: úgysem megyek el, úgysem megyek el, ha

agyonütnek, se megyek el a sörözőbe. A fülében dörömbölt a vére, nyelte a füstöt. Sajnos ez már az utolsó slukk volt.

Mindent egy lapra föltéve szólalt meg: – Nézzék..., ha valami fölforgató vagy valami államellenes dolog a tudomásomra jut, azt kötelességem jelenteni, mint állampolgárnak, ugye. De hogy én elmenjek külön találkozni a sörözőbe..., nem hiszem, hogy ez állampolgári kötelesség lenne... – Maga is csodálkozott, hogy viszonylag összefüggően, nyelvbtlás nélkül, csak némi köhögéssel zavartan végig tudta mondani a gondolatot. Nagy csönd volt.

– Ha valami a tudomásomra jut, azt úgylis köteles vagyok jelenteni. Nem? – ismételte önmagát. Most már kissé remegett a hangja, úgylis elhallgatott. Nem akarta, hogy ijedtnék lássák. Ámbár ezek ezt is tudják, úgylis tudják. Tudják, hogy ijedt, hogy zavart. Láttak ezek már ilyet, mint én vagyok, százat.

– Ez így van – mondta a főhadnagy. – De ez nem elég. Ugyanis a bajt jobb megelőzni, mint utólag tudomást szerezni róla, és akkor próbálni orvosolni. Meg aztán, akikről szó van, azoknak is jobb, ha még menet közben leállnak, mint akkor, amikor már késő lenne. Az ő érdekük is, hogy mi mindenről időben informálódjunk. Amikor még megelőzhető a nagyobb baj. Tiszta? Úgylis egy hét múlva, délután ötkor várlak a sörözőben.

Csak dünnögött. Most már menekülésvágyat érzett. Ha le is lőnek, csak ki innen! Valami köszönésfélét mormogott, fölállt a székről, elnyomta a körmére égett csikket. – Fene egye meg, ezek látták, hogy remeg a kezem.

– Várjon csak! – szólt utána az őrnagy. – Ugye nem felejtette el, hogy erről a találkozásról nem beszélhet senkivel?! Még a barátnőjének sem mondhatja el.

Maga sem tudta, hogyan nem esett le a lépcsőn, amikor a harmadik emeletről elindult lefelé, a nagykapuhoz. Kettesével vette a lépcsőfokokat, minél gyorsabban ki akart érni az Április 4-e sugárútra. Úgy érezte, légszomja van, azonnal friss levegőre kell mennie. Mint a víz felszínére bukkanó fuldokló, úgy kapkodta a levegőt a főiskola sötétbarna kapuja előtt. A májusi napfényben káprázott a szeme, megdörzsölte. Elnézett a túloldali diákbisztró felé, látta, ahogy a „tanszék” ajtaján ketten épp kijönnek. Ismerte őket. De most nem akart találkozni velük. Elfordult a Hősök kapuja felé. Itt kell majd délután találkoznia szerelmével, a társával, jövődő feleségével, akinek nem mondhatja el, mi történt vele ezen a délelőttön.

*

Már messziről látta a lányt, ahogy kék trapéznapadrágban lépdel a tér felől, átjön az úttesten, elhalad a Hősök kapuja boltíve alatt. Odalép hozzá, megcsókolja és megkérdi:

– Hogy telt a napod? Történt valami érdekes?

– Nem, semmi – mondta, és fölnézett a Hősök kapujára. Hirtelen eszébe jutott, hogy a szürke, rücskös vakolat állítólag Aba-Novák Vilmos freskóit takarja el.

Tornai József

Versenyt Orpheusszal

Most látom: semmi más nem foglalkoztatott sem olvasásban, sem gondolkodásban, sem írásban, csak az élet értelmezése. Még akkor is ezt kellett céloknak tekintenem, ha a föladat egyre nehezebb, egyre megoldhatatlanabb lett. Hosszú utat jártam be a különféle vallásos, filozofikus, misztikus vagy természettudományos hágókon, síkokon, lépcsőkön. Még ma sem álltam meg, még ma sem vagyok biztos abban, hogy a lét, létezésem, a kozmosz végső fokon értelmezhetetlen és rendezhetetlen. Nem adom meg magam az abszurdnak, a föltartott kéz nem az én eredendő mozdulatom.

* * *

A kezem, a lábam, a szívem, a prosztatám betegsége, a kényszerű éjszakai fölkelek, a gyógyszerek beosztása – ha évekre előre látom az egyhangú ismétlődést, eléggé lehangoló jövő. De azt gondolom: ez is „struggle for life” – és így valami-féle erkölcsi ellenállás szilárdul meg bennem.

* * *

Biológiailag nem sokat jelent: élek-e, halok-e? Ezek esetlegességek, az időtől, föltételektől függenek. A versem azonban érték. Önmagában érvényes jel. Nincs értelme azt kutatni: valaha is valakik olvasnak-e? A műnek nincs fizikai egzisztenciája, nem is függ tőle. Jöjjetek, segítsetek, múzsák!

* * *

Ha az emberek óriási többsége különféle fantazmák híve-rabja, hogy gondolkodhatok szabadon én azzal a néhány százezer embertársammal együtt, akinek agyát semmiféle pszichés vagy vallásos mánia nem torzította el? Csak csodálkoznom lehet, mert elméletileg pontos válaszra nincs módom, ha csak „fölébredéssel” nem magyarázom józan eszemet. A józan ész eléggé viszonylagos hivatkozási alap. Marad a kérdés: mi magyarázza, hogy semmiféle dogmában, fanatizmusban, úgynevezett „egyetlen igazságban”, a történelmet, a természetet teremtő-irányító fantomképben nem hiszek? Valójában önmagamot kérdőjelezem meg, mert voltak ugyan az évek, századok során hasonlóan normális agyak, lassan azonban sokan „megtértek”, meggárgyultak közülük, és az „Igazság” fényétől teljesen megvakultak. Ők az igazak, „a felsőbb értékűek”. Én csak menthetetlen erkölcsi-szellemi roncs, hajótörött lehetek a szemükben.

* * *

A nyugati világ civilizációja azért károsabb, elviselhetetlenebb, mint a szovjeté volt, mert sokkal relativisztikusabb. Az értékek a végtelig össze vannak keverve az értéktelennel, embertelennel, gonoszsággal. A szovjet államformában a pozitívat jobban meg lehetett különböztetni a negatívától, mint most.

* * *

„Más szemmel.” Olvasom, hogy Bartók már középiskolás korában leszámolt a katolicizmussal, hamarosan ateista, majd szabadgondolkodó lett. Végül áttért az unitárius vallásra. Ezután „más szemmel” hallgatom a zenéjét.

* * *

A látszat. Ma, mint már a XX. században is, sokan élnek abban a meggyőződésben, hogy amennyire a líra eltűnőben van, olyan mértékben lép helyére a regény, a próza. Persze elegendő és sokszor elsiratták már a regényt is.

Századunkra ez a szembeállítás fölöslegessé vált. A versolvasók száma jelentéktelenné zsugorodott. Mindenki a regényeket lapozza vagy filmet néz, főleg mióta a televízióban akár ötöt-hatot is láthat naponta. A regény és a regényhez hasonlóan történetet elbeszélő film tehát biztos siker, azaz nagy üzlet. Csakhogy nemcsak a regény (a novella más ügy) győzte le a költészetet, hanem, furcsa módon, a regényt is a tudományos és filozófiai, elméleti, ilyen vagy olyan értelemben és színvonalon a szakirodalom. Az okkult művek népszerűségéről nem is beszélnek.

A regény fő föladata mindig is a merőben (az akármilyen területről vett) új információ vagy információk közlése volt. És ma pontosan ez az, melyet a tudományos, teoretikus, szociológiai, történelmi, vallásos szakirodalom elvett tőle. Tudósok, filozófusok, etológusok, politológusok sokkal többet tudnak, mint a prózaírók.

Pedig ma az információ korát éljük.

Az író képtelen a szellemi-technikai élet olyan arányú ismereteivel szolgálni, hogy akárcsak halvány képet is adhasson civilizációnk újdonságairól. Ha valaki ezek iránt érdeklődik, nem az elbeszélő műfajokhoz fordul, hanem a szakterületek jogos képviselőihez, akár fizikárról, csillagászatról, akár atomerőművekről van szó. Ha tehát elfogadom – és ez nemzetközi távlatban is így van –, hogy a regény fő irodalmi műfajja vált, akkor annak a furcsa ellentmondásnak leszek áldozata, hogy éppen a film és a regény marad el a korától, és nem más, mint pusztán szórakoztatóipar. Aki információkra éhes, a rádió, tévé szakmai műsorai, vagyis az elméleti programok felé tájékozódik. Eközben a halálba küldött líra ugyanazt jelenti, amit kezdettől fogva: az ember tudatalatti rétegeinek föltárását, a mágiát, az imaginációt, a nyelv közvetlen élvezetét.

Az információs részek végre lekoptak róla, ezért neveztem én a verset egyik könyvem fülszövegében az irodalom szegénylegényének. Hiszen nem más, mint saját maga: a személyesség, a bensőségesség.

A posztmodern regény igyekszik kimászni a kátyúból: eleve elutasít bármiféle jelentést, mondanivalót, új emberi információt. Helyette ott a gondosan kidolgozott mondat, a kifinomult stílus. De lehet-e jó művészet, amely semmit sem akar,

és nem is képes mondani? Vagyis az a „tény”, hogy a versnek vége, mert csak a regény alkalmas civilizációnk ábrázolására, lelepleződik, mégpedig abban a pillanatban, amikor a prózáíró szembekerül a tudományos és szellemi-filozófiai kutatás eredményeivel. Ezekkel az információkkal természetesen a költészet sem szolgálhat. Hiába kísérelték meg a XXI. századi hermeneutikusok, hogy minden irodalmi műfajt megkülönböztetés nélkül az információközlés eszközeként nyilvánítsanak. A költészetnek más a dolga, és akinek még ma is szüksége van rá, az ezt meg is találja benne. A mostani civilizáció emberének nincs ilyesmire idegvégződése. Így lett a líra minden lelki-szellemi, illuminációs értéke ellenére kis olvasókörök, kevés tagságú szekták művészete. De ez a kis gyülekezet megmarad, túléli – ha még lehet mit túlélni! – az egyrészt banalitásokban, másrészt a kevesek számára vonzó, megérthető tudományos művekbe merülő korszak mostoha viszonyait.

* * *

Azerbajdzsánról látok filmet. A nemrég függetlenné vált ország a múltját, a nemzeti tudatát igyekszik újjáépíteni. Ez a türk, muzulmán nép Attila fiainak vallja magát. Létének, méltóságának, sőt, felsőbbrendűségének bizonyítékát látja Attilában. Abban, akit én éppolyan hatalomtól mérgezett fenevadnak ítélek, mint mindenkit az asszír hódítóktól kezdve Nagy Ramszeszen át – nem sorolom, mert közismertek – Napóleonig, Hitlerig, Sztálinig. Az azeri iskolákban fő tantárgy az Attila-hagyomány, az Attilától, vagyis a hunoktól való származás. Az órán megkérdezi a tanár a fiatal, lelkes lánytanulót, mire a legbüszkébb az egész történelmi múltból? A lány azonnal válaszol: arra, hogy Attila a mi elődünk, ő a Nagy Király, nagyon jó ember, nem rombolta le a városokat, kastélyokat sehol Európában.

Míg leül, elgondolkodom: mi is a hunoktól származunk, meg az azeriek is: Nem rombolták le a civilizáció remekműveit? De mit építettett Attila? Testvérét, Budát megölette régi nemzetségi szokás szerint. Ugyanolyan totális hatalomtebolyította vezér volt, mint Dzsingisz, Tamerlán, Nagy Sándor és a többiek.

Versengjünk érte az azeriekkel?

Pedig tudom, mi is a sztyeppékről jöttünk, és eredetmondáink is azonosak a hunokéival.

* * *

„A művészet mint az élet egyetlen föladata, mert az élet metafizikai tevékenysége.” (Nietzsche)

* * *

„A lírában teljességgel tűrhetetlen és elviselhetetlen a középszerű, a szűkösen terrénumú líra, az eszközei rendkívül szubtilisak, a szubsztanciája minden szubsztanciák realisszimuma, így aztán szükségképpen extrémek a mértékei is. A középszerű regények nem okvetlenül elviselhetetlenek, lehetnek szórakoztatók, lehetnek izgalmasak, a líra viszont szükségképpen exorbitáns vagy semmilyen. A leglényegéhez tartozik ez a tulajdonsága.” (Gottfried Benn) Régen

ismertem Bennek ezt a telitalálátát, én magam is mindig úgy gondoltam, hogy a költészetnek az a nagy erénye, ami a hátránya is: hogy nincsenek alsóbb rétegei, nem lehet (politikai, történelmi pillanatok nem számítva) fölszínesebb, népszerűbb szintre vinni. Az is igaz, amit Benn még hozzátesz megállapításához, vagyis hogy a legnagyobb költőknek is csak 5–6, esetleg 8–10 eleve közszájon forgó verse van. Ennyi elég, hogy a neve jelentős fogalom legyen.

* * *

Még a jó ember sem tudja, mennyi gonoszság rejlik benne. Például a gyűlölet, gyűlölködés, melyet én az ember leginkább önpusztító indulatának tartok.

* * *

Mindegyik szerelmemről írhatok, mert fölismertem: mind a kilencet szeretem. Érzelmi életemet tekintve nincs is másom, mint ez a kilencpecsétes múltam. Így kell, hogy legyen ehhez a múlthoz jelen időm is. Álmomban jönnek az igézetes álmomalakok, hol egyik, hol másik, szeretkezünk, sütkérezünk a Duna-parton. Mindegyik olyan fiatal és szép, mint 30-40 évvel ezelőtt volt. Tudom, ha már meg nem halt, akkor is öregedő korban van, vagy beteg. Sokszor panaszos a hangjuk, nem énekelnek, nem zongoráznak. De jelen vannak. Természetesen a feleségemmel is álmodom, pedig naponta együtt vagyunk. Mindnyájan különös ajándékai a földi pályánknak. Néha csalódottság látszik rajtuk. Én is csalódtam-e? Nem jó szó itt a csalódás, az elvirágzás a sorsunk mindnyájunknak. Nem csoda, hogy a szerelem jelképe a sumerek óta a virág volt: lótusz, orgona, rózsa, tulipán.

* * *

A veszteséglista. Grezsa Ferenc tanulmánykötetét (1999) olvasom, és meglegyint valami... Az elemtek sötét névsora. Azok között, akikről külön is ír, vagy akiket csak megemlít, sokkal több a halott, mint a még élő. Először is önmaga, aztán a kötet szerkesztője, Olasz Sándor.

Aztán következnek.

Igen, következnek sorban (mindegyiket ismertem!): Illyés, Vas István, Féja Géza, Illés Endre, Pilinszky, Nemes Nagy Ágnes, Csorba Győző, Nagy László, Fodor András, Csanádi Imre, Baka István, Gion Nándor, Lászlóffy Aladár, Sütő András, Tüskés Tibor, Lengyel Balázs, Kiss Ferenc, Domokos Mátyás, Bretter György, Kormos István, Ratkó József, Kalász László, Németh László, Bella István, Török Endre, Bertha Bulcsú, Parancs János, Sík Csaba, Perhács László, Veress Pál, Németh József, Nagy Gáspár, Somlyó György, Ördögh Szilveszter. És biztosan van olyan, aki hirtelen nem jut eszembe.

Kik élnek még a könyv szereplői közül?, kérdem magamban (és riadtan). Rövid a névsor: Juhász Ferenc, Csoóri Sándor, Jókai Anna, Sándor Iván, Ágh István, Csukás István, Kiss Anna, Temesi Ferenc, Tőzsér Árpád, Dobos László, Kányádi Sándor, Tamás Attila, Görömbei András, Fűzi László, Pintér Lajos, Buda Ferenc.

Irtózatos arány!

Ha ehhez még hozzászámítom, akiről Grezsa nem ír – mint Szécsi Margit, Sánta Ferenc, Szabó István, Szabó Magda, Gerzson Pál, Papp Oszkár, Veress Mihály, Hubay Miklós, Szilágyi Domokos, Hervay Gizella, Takáts Gyula, Takács Imre, Fekete Gyula, Makovecz Imre, Béládi Miklós, Szemlér Ferenc, Hernádi Gyula, Gyurkovics Tibor, Szeberényi Lehel, Székelyhidi Ágoston – a különbség még félelmetesebb. Lehetséges volna, hogy a magyar irodalmi és művészeti kultúra így is megőrzi rendkívüli gazdagságát? Az hiszem, nem!

* * *

Mikrobák: kék tengeri moszat, ez az élet eredete, ez termelt először oxigént. Akárcsak az algák: szén-dioxidból állítják elő az oxigént. Legalább 250 milliárd mikroba él a földön. A DNS-molekula mint a változás, körforgás legfőbb alapja.

* * *

Richard Dawkins biológus vitája különféle felekezeti papokkal, egyházi vezetőikkel. Az egyik azt mondja: „Elfogadom az evolúciós elméletet, hiszen az a teremtő Isten legnagyobb alkotása.” Egy másik pap: „Mit akar? Az evolúciós teória csak egy a sok közül. Amit a teremtésről a Biblia mond, az az egyetlen és kizárólagos igazság.” Dawkins egy angol filozófus barátjával beszélget. Ugyanaz a főfogásuk: a természet, a kozmosz milliőves változások, alakulások, fejlődés eredménye. Nincs ezen kívül álló irányítója, tervezője.

Dan Denett, az ősz hajú bölcselő elmeséli: súlyos beteg volt, már-már menthetetlen, aztán meggyógyult. A hírre sok barátja, jó ismerőse kereste föl. Újságolták, örülnek, hiszen buzgón imádkoztak az életben maradásáért. Denett hálás köszönetet mond az imákért, majd megkérdezi: „És egy-két kecskét is áldoztatok?”

* * *

„*Demokrata az, aki nem fél*”, írta Bibó. Úgy látszik, nálunk a banditák, bankrablók, zsarolók, autótolvajok, gyilkosok a legnagyobb demokraták. A hihetetlen magasra szökött büntettek száma azt tanúsítja: a bűnözők nem félnek senkitől, semmitől, ez a Bibó-féle ideál tökéletes torzképe.

* * *

Mi a sok háború, ha nem a földet tápláló emberi atomok garmadája?

* * *

A mára kialakult helyes magyar alapelv szerint mindenki az, aminek vallja magát. Nem a származás számít. Természetes, hogy különféle családi hátterű emberek magyarnak érzik magukat. Ahogy az is, hogy a velünk lakó kisebbségiek magyar állampolgárok, különben vendek, sokákok, szerbek, románok, németek, görögök, szlovákok, zsidók, örmények. A legtöbb nemzetiségnek államilag támogatott egyesülete van, mint a lengyeleknek, ukránoknak, szlovénoknak, horvátoknak.

A kategóriák azonban gyakran nem egyértelműek.

Magyarország nagy többsége olyan magyar, aki etnikailag is az. Mit jelent ez? Azt, hogy elődeik között egyáltalán nincs más etnikumú nagy-, vagy akár

dédszülő. Akkor is magyar etnikumúnak tekintek valakit, ha családjában – bárkik voltak is fölmenőik – már nem él egyéb hagyomány a magyaron kívül. Tehát őseik nem használtak anyanyelvként valamelyik nem magyar szókincset. A bonyodalmak a vegyes házasságokkal kezdődnek. Az ilyen összetételű család csak részben magyar. A fő gondot éppen a legnagyobb kisebbség, a cigánység okozza. Minthogy nincs komplex anyanyelvük, kultúrájuk, magyarnak vagy romának egyaránt tekinthetik magukat.

Ismerek néhány nagyon híres magyart, aki etnikailag nyilvánvalóan nem lehet magyar. Ilyen a német származású Liszt Ferenc, a horvát Zrínyiek, a szerb-tót Petőfi, vagy a sokféle vérből nagy hazafivá váló Széchenyi István. Tudatos magyarrá válik Füst Milán, Karinthy, Radnóti, Vas István, Szerb Antal. Szép számmal vannak kétféle etnikumú szülőktől származó géniuszaink. Ilyen Berzsenyi, Illyés, Bartók, József Attila, Erdélyi József, Sinka István. Babitsot nem számíthatom közéjük: neve ellenére régi magyar elődök sarja.

Sokak szerint a nyelv az a határ, ahol a nemzeti hovatartozás eldől. Azt tapasztaltam, hogy ez többnyire igaz. Ám kivételek is vannak. Az etnikailag eléggé egységes írek vagy skótok angolra kényszerültek cserélni anyanyelvüket, mégis megőrizték erős nemzeti tudatukat. Észak- és Dél-Amerikában sok tízezernyi ember él, aki bár nyelvünket már nem beszéli, magyarnak tartja magát, magyar-órákra, egyesületekbe jár, népi táncegyüttes tagja. Ugyanez vonatkozik a világ bármely más táján, például Nyugat-Európában vagy Ausztráliában és a Közel-Keleten vagy ázsiai országokban lakó magyarokra is.

Vannak etnikailag magyarnak számító, de magyarságukat megtagadó nemzet-társaink, ahogy elmagyarosodott, idegen származású, de heves nemzeti érzelmű és gondolkozású hozzánk csatlakozottak is. Könnyen beolvadó fajta vagyunk mi, magyarok? A válasz az, hogy ez elsősorban összehasonlítás dolga. Amerikában azt láttam, hogy például az írek, lengyelek, olaszok sokkal jobban ragaszkodnak eredetükhöz, mint mi. A japánoknál, kínaiaknál meg Fülöp-szigetekieknél, vagy a vietnamiaknál, koreaiaknál ez nem is lehet másként. Nagyon gyakorlatias véleményt hallottam egyszer egyik hosszú éveket külföldön élő konzulunktól. Azt mondta: mi azok közé a népek közé tartozunk, amelyekre az jellemző, hogy ha előnyösnek látszik az asszimilálódás, beolvadnak, ha nem, megőrzik nyelvüket és hagyományaikat.

Az asszimiláció az emberiség ősrégi jelensége. Erőszakos és önkéntelen útjómódja egyaránt ismeretes. Rengeteg magyar lett az évszázadok, évtizedek alatt más nép, nemzet tagja, ahogy mi is számtalan fajtát olvasztottunk magunkba. A keveredés folyamata ma is rendkívül elevenen van jelen országon belül és kívül. Vegyes házasságok esetén szinte mindig olyan nemzetiségűek lesznek az utódok, ahol élnek. Vagyis amilyen az állampolgárságuk. Határváltozások, területek ide vagy oda csatolása alaposan megváltoztathatja az emberek nemzeti hovatartozását, azonosság-tudatát. Különös figyelmet érdemel azoknak az esete, akik nem akarják vagy nem tudják eldönteni, milyen színű zászló alá álljanak. Találkoztam magukat világpolgárnak tartó férfiakkal és nőkkel is. Legtöbbször azt állítják: a nemzet már elvesztette minden szerepét. Idejétmúlt kategória. Én még mindig a legmagasabb rendű közösségnek, a leggazdagabb kulturális összetartó

erőnek érzem a nemzetet. Azok a népek, amelyek évezredek vagy évszázadok óta megteremtették egységüket, államukat, túlléptek a törzsi, kis körű összetartozási formákon, rendkívül időtállóak.

A birodalmak eltűnnek, a nemzetek fönnmарadnak.

* * *

Versenyt Orpheusszal. Voltak olyan korszakaim, amikor még egyáltalán nem az voltam, aki ma vagyok. Azt már nehezebb meghatároznom, hányféle „előző életem” volt. Baudelaire most idézendő versében persze valóban más képet rajzol arról, hol és hogyan „teltek az évei”; más képet, ha tetszik, ismeretlen, talán egzotikus tájat, tengeri szigetet. A boldog vers váratlan szomorúsággal zárul, éppen a kontraszt kedvéért:

*Így teltek éveim szép, csöndes gyönyörökben,
ragyogás vett körül, hullámozás, azur ég,
s meztelen rabjaim, illatos testü nép,*

*pálmákkal homlokom hűtve álltak köröttem,
és egyre csak töprengtek: mi lehet
a fájdalmas titok, mitől úgy szenvedek.*

(Előző életem)

Képzeltő játékról beszél itt a költő, vagy mégis arról a mélabúról, amelytől senki sem menekülhet a modern világban, bármilyen szép „kirakatban” ül?

„A fájdalmas titok” alighanem Baudelaire önkéntelen vallomása arról, hogy a baj bennünk, természetünkben van, mindegy, hány „illatos testü” rabszolga legyezi homlokunkat. Legelső életemre úgy emlékszem, mint kisgyerekállapotomra. Már ez is tele volt ellentmondásokkal, mert persze boldog és ártatlan voltam, de könnyen sírtam, minden kis bajommal anyámhoz szaladtam. Méltatlankodás is izgett-mozgott bennem, mert – emlékszem – mélyen sértett, hogy két bátyám nem vitt magával, ha valamilyen izgalmas csavargásra indultak. Egyszerűen képtelenségnek tartottam, hogy a „kis taknyost”, mint valami nyűgöt, otthon hagynak. Játshattam egyedül, kis házat készítve sárból, vagy teheneket és szekeret cirokból. De azt hiszem, az egész világ játék volt számomra. Egy, egyetlen valóság létezett csak.

Ez szakadt föl, töredezett szét, amikor nővérem beíratott az iskolába. Addig nem ismertem a félelmet. Az idegen fiúk között Boltos Péter nevű bajuszos tanítómától ezt is megismertem. Csúnyán írtam a betűket, a számtan egyáltalán nem ment, a játék miatt nem készítettem el a házi földadatomat. Tanítóm ezt nem tűrte. Kőrmösökkel „jutalmazott”. De meg is ajándékozott valamilyen egészen ámulatba ejtő újdonsággal: napról napra fölolvastott egy-egy fejezetet az *Egri csillagokból*. Nem sejtette, milyen örömet szerzett. A másik addig szokatlan érzés a szomszéd kislány, Rózsika iránti egyre növekvő szeretetem volt. Esténként más gyerekekkel együtt a házunk előtti füves árokparton ültünk-beszélggettünk, és én mindig Rózsikát figyeltem. Később ostoba rádióműsorokból

és történetekből, melyeket itt-ott hallottam, megértettem, hogy ezt az odaadást szerelemnek nevezik.

Kamaszkoromra egészen fenyegető jellegű nyugtalanság uralkodott el rajtam. A magam urának képzeltem magam, de nem voltam az. Csavarogtam a határban meg az utcákon, verekedő-vitatkozó, de összetartó fiúkból bandát szerveztem. A Lemenő Nap Dombján, ahol legtöbbször együtt voltunk, elképesztő kalandokat, tájakat találtam ki a szájátva hallgató társaságnak. Ekkoriban olvastam az első ifjúsági regényeket, köztük az „indiánosakat”, amilyenek például Borvendég Deszkás Sándor vagy Baktay Ervin írásai voltak.

Anyai nagybátyámék kis-alföldi tanyájára is ebben az időben jutottam el, hogy hetek alatt összebarátkozzam az ottani legényekkel és leánnyokkal. Nagyon megszerettük egymást. Tájszólásuk, gesztusaik is rám ragadtak. Személyiségemnek erre a formájára már csak emlékrajként tekinthetek vissza. Az a tudatosság felé tartó fiú, aki később lettem, nem hasonlít ahhoz a naivhoz, aki az 1940-es években teljesen gyanútlanul folytatta napi életét, mintha az nem volna szigorú föltételekhez kötve.

A fölébredést a közeledő háború, a bombázások kényszerítették ki belőlem. A családban nem volt olyan fokú tudás, tájékozottság, hogy az eseményeket értelmezni tudjuk. Mi még úgynevezett *nép* voltunk, *nép*, amely a bekövetkezendőket csak vallásos megadással, valójában együgyűen fogadhatta. Két bátyám kint volt a fronton, apám ösztönösen élő parasztember, anyám, nővérem a jó sorsba kapaszkodó, bizakodó női lélek. Engem az olvasmányaim már kicsit kimozdítottak ebből az eredendő állapotból. Sokat segítettek a tudatosodásban azok az évek is, melyeket a dunaharaszti cserkészcsapatban eltöltöttem. Tudtam már például, hogy a németek pusztító, emberellenes szövetségbe vonták bele Magyarországot. A szüleim, testvéreim még mindent elhittek, amit a hazug kormánylapok írtak vagy a rádió mondott. Földrajzi, közgazdasági ismereteim alapján tisztában voltam vele, hogy a háborút a szövetségesek nyerik meg. Ahogy az oroszok 1945 utáni politikája is egyre jobban megmutatta a szovjet „forradalom” igazi arcát. Ez az akkoriban 19–20 éves fiatal nem csak történelmi kiszolgáltatottságát tudta megítélni. Belegabalyodott első szerelmi tapasztalatába is. Az örömben és a szenvedésben, amely egész öregkora beköszöntéig elkísérte. Természetének és gondolkodásának egy egészen új, másfajta személyiség megszületése lett a következő. A szexuális ösztönök, az erős libidó kiszakította a Georg Trakl-féle „kék vadat” természetes énjéből. Ezután már egy „vörös állat” szimbólumának megfelelő felnőtt lettem, aki hol riadtan, hol sztoikusán igyekezett eligazodni érzelmei és gondolatai ősvadonában. Filozófiai, irodalmi, vallási, természettudományos olvasmányaim istenfélő keresztényből először panteista, majd racionalista, végül egzisztencialista szemléletet formáltak ki a fejemben. Spinoza, Hume, Nietzsche, Sartre új magatartású emberré gyúrt össze. Akiből, mint valami ősvilági saurus, kibújtt a költő! Amikor már minden kételkedésem ellenére meggyőződtem róla, hogy nemiségem és a költészet bennem ugyanannak a tudatalattinak a két oldala, addigi énem a tengerbe süllyedt, mint a Platón leírta mítoszi Atlantisz. Megjelent valaki, aki egyre jobban közeledett az anyanyelve és az animizmusa felé. Az animizmust a történelem előtti ősembertől örököltem. Öntudatlanul is sok ilyen-

formán értelmezhető verset írtam, aztán következett a magyar és a világlíra és népköltészet, ráadásul a modernség vívmányai, a szürrealizmus és az expreszszionizmus. A költészet legközelebbi rokon forrása, a zene Bartók, Sztravinszkij és a népdal felől jelölték ki további utamat. Ők is segítettek, hogy meg tudjam határozni magam. Ez a kemény megállapítás így hangzik: modern vagyok és ősi. Nem lehet a történelmet és a művészetet vagy a gondolkodást előlről kezdeni. De mire ezt nem csak megértettem, és a vers mágiájában meg is valósítottam, sokszor kellett a kígyónak a bőrért levedlenie.

Így lett élete vége felé járó, öreg költő az a kisfiú, kamasz és kilencszer ölelő szerelmes, akinek nem hagyott más választást a sors, ha szabad ember akart maradni, csak azt, hogy megpróbáljon Orpheusszal versenyt énekelni.

Iványosi-Szabó Tibor

Kik voltak, mik voltak a kecskeméti tőzsérek?

A Kárpát-medencében szép számmal vannak híres városok, de mindenki tudja, hogy *a híres város*: Kecskemét. Az itt lakók többsége viszont biztosan zavarba jönne, ha megkérdeznénk, mitől kapta szűkebb hazájuk ezt a nagyon pozitív töltésű jelzőt. Az egyik tájékozódási pontunk az lehet, hogy Kecskemét védőszentje, legkorábbi templomának – a barátok templomának – patrónusa a legendás szent Miklós püspök, akit fél világ minden gyereke nagyon jól ismer, hisz ő a Mikulás. A középkorban kialakult hagyomány alapján nemcsak Magyarországon, hanem egész Európában ő volt a kereskedővárosok oltalmazója. Tiszteletére csak kereskedővárosokban emeltek templomot. Tehát különösebb kockázat nélkül kijelenthetjük, hogy legkorábban és legmesszebbre a város jó hírét kereskedői vitték. Később is, több mint félezer éven át, a kereskedő generációk sora öregbítette „a puszták metropolisának” hírnevét.

Az első évszázadok kalmáraitól keveset tudunk. Távolról sem véletlen, hogy komoly hírnevükre legkorábban egy hadtudományi elemzés, Zrinyi Miklós *Vitéz hadnagy* című munkája utal. A kora újkori magyar irodalom legkiemelkedőbb alakja és a XVII. század legkiválóbb magyar hadvezére, aki – melleleg országos főméltóságként, horvát banként a törökellenes politika legkövetkezetesebb híve volt – kritikusan szemlélte a rendelkezésére álló, előbb elhanyagolt, majd lezüllesztett végvári katonai egységeket, „seregeket”. *„De micsoda seregeket? Régi látott, hallott vitézekből állott-é vajon az egész sereg? Bizonyára nem; hanem mentül rosszabb, hitetlenebb, tolvajabb volt országunkban, az gyűlt össze a mi dobolásunkra. Ismét ki volt ennek hadnagya? Ugyancsak szintén azon ilyen, vagy ki jobban megelőzte a többi részegséggel, garázdasággal, kevélységgel; ki a maga vitézségének rudimentáit vagy kassai kereskedőkön, vagy kecskeméti tőzsérekén, vagy soproni kalmárokon, vagy más szabad városok vagy polgárok kárán végezte el.”*¹

Jól tudjuk, hogy alighanem ő volt ezekben az évtizedekben az egyetlen magyar főúr és politikus, aki nemcsak a magyar, hanem az európai külpolitikai törekvéseket és a korszerű hadászatot is kiválóan ismerte, és aki nem elégedett meg azzal, hogy a vállalt feladatainak ellátása során a végvári katonáktól elsajátítson néhány huszáros cselvetést, hanem a kor színvonalára kívánta emelni a magyar hadászatot. E törekvésének szerves részét alkotta a magyar hadtudomány alapjainak lerakása. Méltán híressé vált elemzéséből idézett rész nem hagy kétséget afelől, hogy a negatívumokat megtestesítő katonákkal a példamutató polgárokat állította szembe. Itt arra is érdemes felhívni a figyelmet, hogy a minden tétében rendkívül igényes költő és hadvezér példáit ezúttal is nagy körültekintéssel választotta meg. A kassai kereskedők a Lengyelországba irányuló magyar árucseré legfőbb szervezői voltak. A soproni kalmárok Nyugat-Európával tartották fenn gazdasági

1 Zrinyi Miklós: 1976. 203.

kapcsolatainkat. Velük egyenrangú félként idézi a kecskeméti tőzséreket, akik a hódoltság és Európa közötti árucserének voltak a legrátermettebb irányítói.

Eltelt immár negyedfél évszázad, de még senki sem tette fel – a válaszadás szándékával – a kérdést: mik voltak és kik voltak ezek a kecskeméti tőzsérek?

Aki csak a szó alapjelentésére kíváncsi, a magyar értelmező szótárakban könnyen talál választ: a török–arab eredetű szó jelentése (marha)kereskedő. Ha valaki pontosabb, bővebb értelmezés után kutat, óhatatlanul egy sor kérdést fogalmaz meg. Mettől kezdve tevékenykedtek? Volt-e valamilyen szervezetük? Milyen vagyoni háttérük volt? Mely társadalmi csoporthoz tartoztak? Személy szerint kiket ismerünk Zrinyi kortársai közül? Milyen szerepet vállaltak városuk életében ezekben a rendkívül zaklatott évtizedekben? Hogyan vészelték át a századvég negyedszázados háborús viszonyait?

Kecskemét XVI–XVII. századi írott emlékei alapján csaknem valamennyi kérdésre elfogadható választ adhatunk.

Közismert, hogy már a XIV. században az Alföld, és benne a két folyam köze igen fontos szerepet vállalt az ország külkereskedelmében. Szarvasmarha- és lőexporthoz egyik legfontosabb hátszaga volt ez a vidék. Bár a török hódítás a XVI. század közepén számottevően zavarta ezt a folyamatot, az Európában kibontakozódó erőteljes konjunktúra sokban segítette a korábbi útvonalak zavartalanná tételét. Mivel csak ilyen módon juthattak a rájuk valutához, a török kincstári igények türelemre intették a hadsereg parancsnokait.

Írott emlékeink rendkívüli hézagossága miatt nem tudjuk pontosan követni, mettől kezdve vettek részt kecskeméti az országos külkereskedelemben.² Az viszont több mint jelképes eset, hogy Buda elfoglalása után „Az első Pest megyei kereskedő, akit – ezúttal Ausztriából hazafelé igyekezve – az ország nyugati határainál felfedezünk, kecskeméti Végh Mihály, aki 1544. július 20-án 1-1 bála boroszlói és iglauri posztót jelentett be elvámolásra Zúrnadorfnál”.³ Feltételezhetjük, hogy nem ez volt a vállalkozó szellemű cívis, tőzsér első külföldi útja. Joggal tételezzük fel azt is, hogy ennek fedezete élő állat, vagy valamely állati termék lehetett. Nevének láttán nem árt felhívni a figyelmet arra, hogy a város ezen két évtizedes történelmének belül kecskeméti Végh Mihállyal immáron harmadik esetben találkozunk. Leghíresebb az LV. zsoldár fordítójaként vált. Feledhetetlen a város történetében az a főbíró is, aki 1564-ben a két felekezetet több évszázadra megbékítette, és nem lehetetlen, hogy korábban külföldi tapasztalatairól, rátermettségéről és kezdeményező készségéről más területen is tanúbizonyságot tett. Távolról sem lehetetlen, hogy az egymáshoz oly közeli időpontban – három szerepben – megjelenő kecskeméti Végh Mihály név mögött ugyanaz a személy rejlik.⁴

A század második felében tucatjával rögzítették a török réveknél, vámoknál a kecskeméti kereskedők, tőzsérek nevét. Az 1560–1564-es váci, ráckevei és dunaföldvári vámnaplók adatai alapján a kecskeméti tőzsérek 6–8 ezer marháját és 300–300 lovat vámoztak meg. A ráckevei–dunaföldvári átkelőnél 1562 júniusában 10 kecskeméti tőzsér 794 marha után fizetett vámot. Az egész év során ugyanitt 22 kecskeméti tőzsér 2420 marhát vámoztatott. 1562 és 1564 között 38 kecskeméti tőzsér 5194 marha után adott vámot. Tehát egyrészt a tőzsérek száma, másrészt a megvámolt jószágaik tömege erősen eltérő volt. Kilencen 14 és 57 közötti jószág után adtak vámot. A többség, 21 fő lényegesen nagyobb arányú kereske-

2 Az viszont kétségtelen, hogy Kecskemét már a XIV. század utolsó harmadában megszerezte a vásártartási jogot, és így az állatkivitel részesévé válhatott. Iványosi-Szabó Tibor: 2011/a.

3 Szakály Ferenc: 2001. 368. Minden bizonnyal ő volt az LV. zsoldár első magyar fordítója-átköltője, amely szöveg alapján alkotta Kodály Zoltán a gyorsan világhírűvé vált *Psalmus Hungaricus*.

4 Nem árt utalni arra, hogy a Végh családnév rendkívül ritka a város adózói között a XVI. században, a következő évszázadban pedig nem is lelhető fel a nyilvántartásokban.

dést folytatott. A lábasjóságok átlagos száma 104 volt. Azonban minden bizonnyal jóval kevesebben voltak, akik igazán nagyarányú kereskedést folytattak: nyolcan átlagosan 331 jóságot vámoltattak, de volt köztük olyan is, aki 600 marha után fizetett.⁵ Ezek a tőzsérek egyéb szempontból is különböztek egymástól. 24 fő neve csak egyszer került a naplóba. Tizenkét tőzsér 5 kisebb kompániába tömörült, a többiek önállóan kereskedtek. Az egyedül kereskedők között a legtehetősebb alighanem Szanyi Ferenc és Dáki Ferenc volt. A váci vámon Kajtár Máté fordult meg legtöbbször. Öt útján összesen 641 marhát hajtott el.⁶

E század hódoltsági tőzsérei nem szakosodtak néhány meghatározott áru forgalmazására, miként ezt megtehették a dalmát, az olasz és a német kalmárok. A rendkívüli körülmények között csak a leleményes és vakmerő vállalkozók tudtak boldogulni. Ezt példázza a kecskeméti Borbély Fábian kereskedő-tőzsér esete is. 1580 márciusában 17 kocsi megtöltő marhabőr után fizetett Budán vámot. Egy hónappal később, amikor külföldi útvjáról visszatért, importált áru után ugyancsak Budán 28 mázsa mécsolaj után vámolták meg. Alig néhány héttel később ismét Budán találjuk, ahol 550 lábasjóság (szarvasmarha és ló) után róta le a harmincadot. Május derekán ezen állatok eladásából származó bevételén már 50 vég kisznicér posztót hozott be. Ugyancsak ez év június derekán pedig újabb 300 marhát hajtott nyugatra az Alföldről. Leleményességét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a következő hónapban, júliusban (valószínűleg bérelt) hajón hozott a hódoltság területére számottevő mennyiségű kést, ónt, posztót és egyéb árut.⁷

Bármilyen meglepő, de a XVII. századi magyar történelemből lényegesen kevesebb írott emlék, sokkal hézagosabb gazdaságtörténeti adat áll rendelkezésünkre. A század első felében csak a nagyon töredékes győri és komáromi vámjegyzékekben és a bírósági jegyzőkönyvekben tűnnek fel a kecskeméti tőzsérek. Azonban azt mondhatjuk, hogy itt is azoknak a nevét örökítették meg, akiknek valamilyen *ügyük* kerekedett a vámhivatallal és a bírósággal. Ráadásul időközben a bel- és külkereskedés körülményei is számottevően változtak, jórészt rosszabbodtak. Bár a központi hatalom rendelkezései a bécsi kereskedőknek, kompániáknak kedveztek, a magyar kereskedők többsége továbbra is megtalálta számításait. Mivel azonban Európa nyugati részén komoly dekonjunktúra lépett föl, a korábbi igény, forgalom minden bizonnyal számottevően csökkent. Ráadásul a hódoltság területén a közbiztonság egyre romlott. Az adatok szűkössége miatt érdemi összehasonlításra sajnos nincs módunk. A nyugat-magyarországi harmincadbevételek alakulásáról egyedül Partinger Mihály magyar kamarai tanácsos 1668. évi összesítő jelentése alapján kapunk egy igencsak sommás képet. Eszerint a győri harmincad bevételének java része szózott halból, kősből, cserzett és nyersbőrből, valamint – főképp – szarvasmarhából eredt, amiből csupán a kecskeméti évi 40 ezer marhával részesültek.⁸ Ez a szám erősen túlzott lehet, mivel az országos kivitel is csak alig valamivel volt nagyobb, de ez a hivatalosnak mondható megállapítás jól érzékelteti, hogy a kortársak gondolatvilágában milyen kép élt a kecskeméti tőzsérekről.

A század első feléből csak ebben a nyugati országrészben fennmaradt iratokban lelhetjük fel tőzséreink egy részének a nevét. 1627-ben a győri városi bíróságon a győri és a magyaróvári harmincados ellen folytattak le egy vizsgálatot. Az ok az volt, hogy a kecskeméti Nagy János egy falka barmot hajtott fel az Alföldről, és bár a 70 talléros vámot már Győrben befizette, Ovárról csak további 50 tallér ellenében engedték áruját tovább hajtani Bécs felé. Egy másik kecskeméti kereskedőcsoport tagjai ugyancsak 1627-ben a győri

5 Mészáros László: 1979. 92–93., 127–128. és 140–143.

6 Mészáros László: 1979. 143–144.

7 Kocsis Gyula: 2002. 198.

8 Szakály Ferenc: 2001. 491–492.

vásárra szánt barmaikat a dögvész miatt nem tudták eladni. Amikor azokat visszafelé hajtották, az óvári harmincados 600 tallért (!) hajtott be rajtuk. A vizsgálat során az egyik győri tanú pedig – a szóban forgó ügytől eltérve – arról vallott, hogy a győri harmincados 70 ökröt kobzott el a kecskeméti Király Ambrustól, majd valamivel később maga a tanú hajtotta fel Bécsbe az ugyancsak kecskeméti Kakulya István 170 ökrét. Egy 1629-ben folytatott vizsgálatban kifejezetten a kecskeméti Gubacsy Gergely, Simon Mihály és Szana Mihály kérésére – kik már sok éve kereskedtek marhával – végzett tanúvallatást a győri káptalan. Ennek során 32, zömében győri marhakereskedő vallomását rögzítették. 1632 elején Kecskemét és Győr tanácsa azért levelezett egymással, mert a győri Maróti Gáspár deák lefoglalta a kecskeméti Amian Jakab kintlévőségét, mert az ugyancsak adós Tóth Bálinttal „egy bíróság alatt vannak”. 1634-ben Gottfried Jung bécsi kereskedő azzal vonta magára a győri tanács neheztelését, hogy engedelmese és tudta nélkül bizonyos adósságért Győrben lefogatta és Bécsbe szállíttatta kecskeméti Gellén Mihályt.⁹ Nagyszombatba költözött, pontosabban menekült Kecskemétről 1639-ben Latos István, aki 1646-ban már maga is a hódoltságai barmok vásárlójaként lépett fel a pünkösdi galgóci vásáron.¹⁰ 1648-ban a kecskeméti Szana Mihály 1900 juh gyapját adta el egy nagyszombati kereskedőnek. 1651-ben viszont ő maradt adós Nagyszombaton.

A század második felében feltűnő tőzsérekről, kereskedőkről már a ránk maradt helyi nyilvántartásokból szerezhetünk további részletesebb ismereteket. De a korábbi vámjegyzékek is további fontos adatokat őriztek meg. 1654-ben a kecskeméti Varga Márton négy csorda ökröt hajtott fel Győrbe, ahol is nemes Török István személyében talált vevőre. 1655-ben a kecskeméti Nagy János tőzsér pereskedett komáromi Mészáros Mátyással és Csapó Andrással. Egyik lévai vámjegyzék szerint 1669-ben a kecskeméti tőzsérek – köztük Kamarás Ambrus – és a nagykőrösiek valósággal nyüzögnek az ottani vámnál. 1677-ben kecskeméti Damján Istvánnak volt pere Gindly Orbán Fülöppel, mivel az áru leszállításával késett. Ugyancsak 1677-ben az egyik feljegyzésben Deák Pál azt állította, hogy évente több mint ezer marhát hajtott a „nyugat-magyarországi vásárookra”. Fördös Mihály nemes győri polgár és a szentmártoni apát 1679-ben amiatt pereskedett, mert az utóbbi elhajtatta Fördös töltéstavi pusztájáról a kecskeméti Illyés István és Lázár Pál 17 ökrét. 1688-ban Koháry István gróf emelte fel szavát a kecskeméti Szentkirályi Pál és Tubák János jószágainak lefoglalása miatt, mivel a jobbágyok felett első fokon földesuraikat illeti a bíraskodás joga.¹¹

Érthetően nem minden kecskeméti tőzsérnek gyűlt meg a baja a hitelezőkkel és a harmincadosokkal. Csak elenyészően kis részüknek kellett a győri és a komáromi bíróságon igazukért harcolni. Az említettekén kívül egy sor jelentős marhatartó volt a városban, akik közül többen vagy önállóan, vagy másokkal összefogva folytatták e komoly haszonnal kecsegtető, de ekkor már nagyon kockázatos vállalkozást.¹²

Feltétlenül utalnunk kell arra, hogy történeti szakirodalmunkban pontatlan kép él Kecskemét kereskedelméről, a tanács vele kapcsolatos hatásköréről: „...a magisztrátus nem rendelkezett a kereskedés korlátozásának jogával, némi meglepetéssel olvassuk, hogy

9 Szakály Ferenc. 2001. 492–495.

10 Latos István tisztázatlan körülmények miatt menekült el Kecskemétről. A győri tanácsnak küldött tájékoztató szerint „minden marhája”, pontosabban „minden jószágá” a mezővárosban maradt, és csak később hajtották utána. Buza János – Alzbeta Holosova: 1990. 109–112.

11 Szakály Ferenc: 2001. 492–496.

12 1676 augusztusában „féllegyházi pusztát bíró emberek fizetnek tall. 15” bírságot a szubasáknak. IV. 1510. i/ 1676. 133. „Az adacsi pusztát bíró emberek” Balogh András, Andok Jakab és Rácz István. IV. 1508. c/ 1677/78. 218.

1664-ben az itteni tanács mindenkinek engedélyezte a kereskedést. Amit csakis úgy lehet értelmezni, hogy egyébként a gazdaság teljes spektrumában aktív kereskedőpolgároknak polgártársaiktól való elkülönülését igyekeztek megakadályozni.¹³ Valójában az 1663. november 12-én kelt statútum értelmezése okoz gondot. Ezért kell belőle az ominózus részt idézni: „Az Egész Tanács, Tizedösök és mind az egész Városnak lakossi az Város házánál lévén, ezen az Város gyűlésében töttenek ilyen végzést. Akárminemű kereskedésben, indullyon megh az Kecskeméti ember, az ki Kecskeméten lakik s adót ad, szabad légyen annak mindennemű kereskedésbeli eszközökkel élnyi, azt az Városra behoznyi, árulnyi s eladnyi...”¹⁴

A széles körű árucseré, a külkereskedelembé történő többirányú bekapcsolódás az itt élők lételeme volt, különben nem tudták volna előteremteni évről évre azt a sok ezer ezüsttallért, amelyet a török és a magyar állam, a kóborló katonák és a földesurak számára mindenáron ki kellett fizetni. A szokatlanul nagy nyilvánosság előtt ünnepélyes keretek között meghozott és kihirdetett határozat tehát távolról sem a tanács bénaságának a jele. Aligha kétséges, hogy éppen egy tudatos, a közérdeket szolgáló fontos döntésről van szó, amely a korábbi tanácsi korlátozásokkal szemben ezúttal a civések gazdasági mozgásterének erőteljes bővítését biztosította. Tudatosítanunk kell, hogy egy háborús időszakban módosította a tanács korábbi rendelkezéseit, hogy a város egész lakossága számára nyisson újabb lehetőségeket a rendkívüli adók befizetéséhez. A kereskedelemmel kapcsolatos jog tudatos formálásának éppen az lehetett a célja, hogy ne alakulhasson ki a városban egy zárt kereskedőcéh, amelyen belül csak tucatnyi kereskedő élvezhette volna azokat a gazdasági előnyöket, amelyek így a családok százainak biztosított érdemi árucserét, bevételt.

A helyi források kétségtelessé teszik, hogy a hódoltság második szakaszában a város kereskedelme több szintből tevődött össze. A legalsó, a legnépesebb szintet az áruterelő parasztok és iparosok alkották. Ők az esetek nagyobb részében saját árujukat értékesítették részben helyben, részben mások közreműködésével a távolsági kereskedelem útján. Jóval szűkebb sávot alkottak azok a jobb módú civések, akik saját portékájuk mellett bekapcsolták a bor, a különféle állati termékek és iparcikkek forgalmazásába. Kétségtelenül a civis társadalom csúcspontját képezték azok, akik nemcsak a város, hanem a tájegység áruterelésének legfontosabb szervezői és egyben haszonélvezői voltak.

Tehát immár háromszáz éves fejlődés eredményeként a városban a magisztrátus irányításával jól szervezeten működött a kereskedelem több szintje, több fóruma.¹⁵ Itt csak a foglalkozási ághoz kapcsolódó egészen szűk körre, a város hírnevének növelésében közreműködő kereskedőkre irányíthatjuk figyelmünket. Valójában – a nagyon töredékes iratokban – több mint két tucat olyan jelentős személyiség neve tűnik fel, akik a hódoltság utolsó fél évszázadában Kecskeméten tőzsérkedtek, a város jó hírnevét az ország nyugati részében is növelték.¹⁶ Közéjük bárki bekerülhetett, akinek volt kellő pénze, rátermettsége és kurázsija a vállalkozásra. Szerencsére nemcsak tőzséreink létre, hanem személyére vonatkozóan is lehet érdemi adatokat összegyűjteni. Ezek alapján olykor csaknem teljes életút rajzolódik ki előttünk. Ezek azért igen fontosak, mivel több oldalról megvilágítják, hogy ezekben a háborúkkal teli évszázadokban, évtizedekben a társadalmi felemelkedés és az anyagi gyarapodás – és nem ritkán az anyagi pusztulás – egyik legfontosabb terepe, eszköze a tőzsérkedés volt.

13 Szakály Ferenc: 2001. 499.

14 Hornyik János 1861. II. 169.

15 Erről a témáról egy önálló feldolgozás nyújt részletes tájékoztatást. Iványosi-Szabó Tibor: *Piac- és vásártartás Kecskeméten a XIV–XVII. században*. Kézirat, 38 p.

16 Gecsényi Lajos: 1993. 104. Szakály Ferenc: 2001. 492–496. Gecsényi Lajos: 1993. 109–110.

A kereskedelem legalsó szintjén tevékenykedők érthetően különösebben nem növelheték egyénenként a város gazdasági hírnevét. A középső csoporton belül viszont ismételtelen feltűntek olyan személyek, akik hosszabb-rövidebb ideig közreműködtek nemcsak egy viszonylag széles körű árucseré, hanem a város életének középszinten történő szervezésében is. Ezek közül néhányan megtapasztalhatták a gazdasági-társadalmi emelkedést, mások pedig a kudarcot. Erre nem csak Kecskeméten találunk példát. A XVI. század végén, a Gyöngyösön élő Balázs deák szinte országos hírnévre tett szert.¹⁷ Az írás-olvasás ismerete, az átlagon felüli intellektus és tájékozottság komoly előnyt jelenthetett. Nem egy különleges eset tehát, hogy itt is kipróbálták az iskolázott fiatalok rátermettségüket. Kecskeméten két ilyen fiatalemberrel találkozunk. Bálint deák és István deák éveken át jelentős részt vállalt a város áruforgalmából. Bálint deák neve a kufárok 1667. évi lajstromában tűnik fel, ahol másfél tallér befizetését és egy forint tartozását rögzítették. A következő évben 4 forint fizetésére kötelezték. Ugyancsak ebben az évben a házasságot kötők között találjuk nevét, tehát minden bizonnyal még fiatalember volt. Néhány évvel később számottevő ingatlant örökölt, mert 1672-ben a gabonadézmára kötelezettek sorában találjuk meg adatait. Eszerint 2 fertály [nyolc negyed] búzát, valamint három és fél negyed árpát adott le.¹⁸ Az 1673. évi főbírói számadáskönyv feljegyzése arról tanúskodik, hogy a város kocsmájának két teher, tehát két szekér, azaz 4 hordó bort adott el 60 forint értékben. Eszerint vagy számottevő szőlőt művelt meg, vagy – és ez a valószínűbb – borral is kereskedett.¹⁹ 1675-ben 68 vadszám után adózott. Tehát ingatlanjai mellett jelentős ingó vagyona, állatállománya lehetett. Ez évben a rá kivetett adó összege 12 forint volt, és 10 negyed búzát és 12 negyed árpát adott le dézsmaként. Ezek alapján joggal sorolhatjuk a tisztességes, jómódú, közepes vagyonnal rendelkező gazdák közé. 1677-ben másik két gazdatársával összefogva pert indítottak az egyik méneses gazda ellen, mivel az ágasegyházi telelőjükön lovaival a kaszálójukban súlyos károkat okozott. Minden bizonnyal ők ott szarvasmarhákat tartáltak. Tehát bár távolról sem a leggazdagabb, de feltétlenül a tekintélyes gazdák közé tartozott, és feltétlenül kapcsolata volt a marhatenyésztéssel és a szarvasmarhák értékesítésével. Ettől az évtől kezdve bevonták a város közéletébe is. Július 16-án a főbíró megbízatása alapján kamatoztatta a kereskedelemben szerzett ismereteit, kapcsolatait. „*Balogh István, Dallos István, Bálint deák uraimék Budán Veselényi Pál urunk számára való vásárlásra kértenek fel aranyat 150...*” Ugyancsak ebben az évben a magisztrátus megbízása alapján Oláh Jánossal vitte el gróf Erdődi Györgynek, a város egyik földesurának a summa adót és a szokásos ajándékokat. Minden bizonnyal ezek a szolgáltatások szereztek meg számára az esküdtek bizalmát, és 1678/79. évre székbecsűré válasszatták. Tehát azzal bízták meg, hogy ebben a gazdasági évben két társával együtt gondoskodjon a városi mézársház zavartalan működtetéséről. Szerezzen be folyamatosan több száz vágómarhát, gondoskodjon a szükséges felszerelésekről, ellenőrizze a mézársház munkáját, értékesítse a mézársházán keletkezett különféle melléktermékeket. Különös balszerencséjére ez az év a város sok évszázados történetének talán legtragikusabb esztendeje volt: a város felét tűzvész pusztította el, egy súlyos pestisjárvány több száz ember életét követelte, és ezek mellett kuruc és francia csapatok zsarolták, rabolták hónapokon át a lakosságot. A hódoltság területén már az évtized elején teljesen összeomlott a közbiztonság. Ezért a vásártartás jogáról már két évvel korábban lemondott a város tanácsa. Munkája így az átlagosnál jóval nehezebbé vált, és a beszerzések alkalmával minden bizonnyal őt is súlyos csapások, károk

17 Feljegyzései a századvég gazdasági életének fontos dokumentumai. Szakály Ferenc: 1972.

18 A búzának huszad részét, a többi gabonának tizedét kellett a város számára beszolgáltatni.

19 A felhasznált levéltári anyag a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárában található. IV. 1510. Kecskemét város adópenztára (később: 1510) i/ Főbírói számadások (később: i/) 1673. 15.

érték, így minden bizonnyal néhány vállalkozása balul sikerült. Kétségtelen, hogy hivatali idejének lejártával, 1679. április 24-e után nem tudott a tanácstól felvett összegekkel maradéktalanul elszámolni, és ezért az év szeptemberében „*Bálint deák székbíró az fogházban lévén az tavalyi mind város, mind egyéb akkori adósságok miatt az törvény megfogta. Kit vött ki kezességre Török Mihály és Péter Gáspár*”. Azonban a szerencsétlenségek miatt keletkezett adósságát minden bizonnyal rövid időn belül családi vagyonából rendezni tudta, becsületét, hitelét továbbra is megtartotta. Ezt bizonyítja az, hogy a következő évben a főbíró már újabb megbízásokkal látta el.²⁰

Más utat járt be egy másik iskolázott „kufár” fiatalember, István deák. Ő kereskedése után 1667-ben valamivel nagyobb összeget, két tallér adót fizetett, de a következő évben már csak feleannyira, két forint fizetésére kötelezték. 1679-ben azok között találjuk a nevét, akik a város számára adtak kölcsön kisebb-nagyobb összeget. A mezővárosi polgárokhoz hasonlóan a kufárkodás mellett ő is gazdálkodott. Az 1672-es gabonadézsma-lajstrom szerint 3 negyed búzát és 7 fertály árpat adott le. Az 1675. évi adójegyzék szerint 50 vadszám után adózott, de ebben az évben gabonadézsma-t nem fizetett. Két évvel később a főbíró több alkalommal is felhasználta a kereskedelemben szerzett jártasságát. Háromszor is részt vett a földesurak számára kötelező ajándékok Budán történő beszerzésében. Ez év augusztusában pedig, amikor egy peres ügyben döntött a tanács, minden bizonnyal mint a határozat lejegyzője volt jelen. Társadalmi emelkedését jelzi, hogy 1679-ben a város esküdtszei között találjuk a nevét. 1682-ben két tanácsi döntés meghozatalában is részt vállalt. Az egyik ülésen való részvétele különösen fontos és felelősségteljes volt, mivel – fellepvé a város egyik legjelentősebb földesurának hatalmaskodásával szemben – ezen az összejöveten az esküdtek „...*voxolás képpen a várasházánál befelelték, hogy Veselényi Pál urunk önagsága számára adónkon kívül, ha mi vásárlást parancsol, kiváltképpen végposztókat, meg ne cselekedjünk*”. Ettől kezdve gyakorta fellelhető a neve a feljegyzésekben. Úgy tűnik, hogy hivatali munkássága során a kereskedelemmel sem szakított teljesen, mivel ez idő alatt több alkalommal különféle árukat adott el a tanácsnak: „*István deák uramtúl 4 bélelt szárú csizmát 36 garasson...*” „*István deák uramnak selyem öv árában adtam, Darvas uramnak vévén, tall. 9...*” Hangsúlyoznunk kell, hogy ezekben az években esküdtként vett részt több tanácsi döntésben, 1685-ben pedig már második nótáriusként említik több alkalommal.²¹ Aligha kétséges, hogy azonos azzal a Némedi Istvánnal, aki a későbbi években jegyzőként, illetve főjegyzőként állt a város szolgálatában.

Sokkal vázlatosabb képet tudunk rajzolni Damján Tamás életútjáról. Mégis, mellőzése annál kevésbé lenne indokolt, mivel a kecskeméti tőzsérek között egy újabb típust testesít meg. Az adókiivetésekben egy nagyon szerény vagyon után kiszabható összeget rögzítet-

20 IV. 1508. Kecskemét város Adópénztárának iratai (később: 1508.) c/ Adólajstromok (később: c/) 1667. 132., 1668. 181. IV. 1504. Kecskemét város Tanácsának iratai (később: 1504.) m/ Összeírások (később: m) Robotlajstromok 1668. 2., 1672. 270–323. IV. 1508 c/ 1675. 6–204. A kuruc vezér számára többek között 72 tallér árú posztót, valamint egy párdúc- és tigrisbórt vásároltak 105 tallér értékben. IV. 1510. i/ 1677. 42–45, 1676. 75–78. A Szent György-napi elszámolás után egy időre István deák, Kakas Pál és Borbély Mihály vállaltak érte kezességet. Júliusban Tar György és B. Szabó János lett a kezese. IV. 1504. m/ Robotlajstromok 1679. 264–270., IV. 1510. i/ 51., ill. 73–76.

21 IV. 1508. c/ 1667. 132., 1668. 181. Ugyancsak ebben az évben a városnak 13 pár kést adott el 9 forint és 10 dénár értékben. IV. 1504. m/ Robotlajstromok 1668 9. István deák 5 tallért adott. A gazdagabbak 150–200 tallérral segítették ki a tanácsot. IV. 1508. c/ 1667. 268–269. IV. 1504. m/ Robotlajstromok 1672. 270–323., IV. 1508. c/ 1675. 6–204. IV. 1510. i/ 1677. 42–61., ill. Töredékek 1640–1707. 80–81. IV. 1508. c/ 1677–1678. 195. Kincses János járásában írták össze. IV. 1504. m/ Robotlajstromok 1679. 237–239. IV. 1510. i/ 1681. 68. és 1693. 1–19., ill. 100. A szavazásra 1682. augusztus 30-án került sor, de az ívet az 1693. évi kötetbe fűzték. IV. 1510. i/ 1682. 35–38., 1685–86. 9–13., 3–4. és 56–61. Nem árt utalni arra, hogy másik István deák nem található a különféle lajstromokban.

tek, neve mellett. Tehát csekély ingatlannal és ugyancsak csekély ingósággal, jószággal rendelkezett. Az adókönyvi bejegyzésen kívül legelőször 1678-ban találkozunk nevével. Az általa vezetett nyilvántartás kezdősora: „*Deák Pál uram főbírószágban való lajstrom dézsmárúl, tyúkrúl Damján Tamás vásárbírószágában.*”²² Tehát ebben az évben a városi közigazgatás második vonalába tartozó feladatokat látott el. Mivel 1676-ban az országos vásárok rendezéséről a város kénytelen volt lemondani, csak a hetivásárok ellenőrzése maradt a feladata. Ezt további teendővel egészítette ki a magisztrátus. Ilyen minőségben részt kellett vállalnia a közigazgatás egyéb területén jelentkező munkákból is, pl. a gabonadézsmá beszédéséből, annak nyilvántartásából. Ezekon túlmenően gyűjtenie kellett a törökök számára a gabona és takarmány szállításához szükséges zsákokat, vaját, vajpénzt stb. Mégsem ezért kívánta elhárítani ezt a nem igazán hálás megbízatást. „*Vásárbíró Damján Tamás kézbe adással kötelezte magát arra [a bíróválaszt követő ünnepi] vacsora után az asztalnál, hogy csak valaki vegye kezébe az ő tisztit, megad 30 tallért. Kezét adta Kovács András uramnak, Csizmadia Gergelynek, Kőrös Jánosnak, Vidács Mátyásnak, Márton deáknak.*”²³ Ez a fogadkozás aligha volt fellelkesítő, ha meggondoljuk, hogy néhány hónappal korábban a győri bíróságon a következő keresetet rögzítették: „*1677 februárjában Damján István kecskeméti lakos 850 aranyat vett fel Gindl Orbán kereskedőtől azzal a céllal, hogy számára Győrbe 1283 ökör- és tehénbőrt szállít. Damján ez alkalommal kötelezte magát arra is, hogy egész éven át elsőbbségi vásárlási jogot biztosít Gindlnek az általa Kecskemétről és a »kőrösi székéből« Győrbe hozandó bőrökre.*”²⁴ Úgy tűnik, hogy vagy az áru szállításával támadhatlak nehézségei, vagy a győri kereskedő elsőbbségi jogát sértette meg, mivel Gindl Orbán Damján ellen pert indított. Tekintettel arra, hogy Damján Tamáson kívül más hasonló nevű adózó a kecskeméti nyilvántartásokban nem található, aligha kétséges, hogy a bajba jutott kereskedő a vásárbíró közvetlen rokona lehetett. Az eset azt jelzi, hogy a Damjánok szerény vagyonuk ellenére szorgos, bátor és általában eredményes tőzsérek voltak. Így hivatali kötelei miatt egy évre gyakorlatilag elesett a jól bevált önálló kereskedésének lehetőségeitől. Minden bizonnyal ezért is szabadult volna szívesen igen komoly áldozat árán a megbízatás alól, mert továbbra is részt kívánt vállalni hozzátartozójának vállalkozásában, illetve segíteni kívánt annak nehéz helyzetében.²⁵ Végül a rábízott hivatalos feladattól nem tudott megszabadulni, megválasztása után tisztségét egy egész gazdasági éven át el kellett látnia.

Esete mindenképpen azt jelzi, hogy szerény vagyon mellett, igen komoly kölcsönök igénybevételével – néhány kivételtől eltekintve – eredményesen lehetett folytatni az egész térségre kiható széles körű kereskedést.

Kecskemét országos hírnevét érhetően nem ezek a kereskedők gyarapították. Zrínyi Miklós és a főúri körök figyelmét markánsabb személyek, sikerebb vállalkozások keltették fel. E rövid ismertetés, az igazi tőzsértípus megrajzolása során a teljességet még ezen a legszűkebb körön belül is mellőznünk kell. Csupán néhány alak, néhány személyiség tevékenységének a felvillantására nyílik itt lehetőség. Az összefogottság érdekében mindössze négy olyan személyt célszerű kiemelni, akik a tőzsérkedést hosszabb időn át és nagyobb tételekben folytatták, akikről viszonylag sok hosszabb-rövidebb feljegyzést

22 IV. 1504. p/ Dézsmával kapcsolatos iratok és összeírások (Később: p/) 1674. 58/b. A kötet erősen rongált és töredékes. III. IV. 1504. p/ 1678. 2.

23 IV. 1510. i/ 1678. 76. Az eset minden bizonnyal a bíróválasztást követő közös vacsorán történt. A 30 tallér kb. 3 ökör árával ért fel.

24 Gecsényi Lajos: 1993. 110.

25 1677-ben egy tehén átlagára 5 tallér volt. A 30 tallér a mellé beosztott tyúkszedő deák egész évi fizetésének csaknem háromszorosa volt.

őriztek meg a különféle lajstromok. Ők évtizedeken át együtt formálták saját sorsukat, és sok éven át együtt irányították városuk életét. Ez a négy személy – Deák Pál, Kalocsa János, Kamarás Ambrus és Pathay András – még a hivatalos nyilvántartásokba került adatok alapján is sok hasonlóságot és érthetően több eltérő vonást mutatnak. Aligha kétséges, hogy a század második felében ők és a hozzájuk hasonló személyiségek tették igazán híressé a kecskeméti tőzséreket.

Közös vonásuk, hogy családjuk múltjáról vagy semmit, vagy csak igen keveset tudunk, mivel a város jegyzőkönyvei kivétel nélkül, az 1662. év előtti adó- és egyéb nyilvántartások pedig a múlt század derekán, a háború végén elpusztultak. Közülük egy személy azonban kivételnek számít: Kamarás Ambrus, aki ha nem is a legtípusosabb, de alighanem a város egyik legmarkánsabb tőzsére volt. Anyai nagyapja, Ágoston Pál – aki később főbíró is lett – már az 1580-as években egyike volt azoknak a kecskeméti tőzséreknél, akik leggyakrabban jelentek a különféle réveknél, vámoknál.²⁶ Személyes sorsáról sokat elárul két tanúvallomás, amely 1661-ben, egy örökösödési per során hangzott el: „Mikor alájöttenek Újvárból”, Kamarás Ambrus birtokában „...volt két ökröcske, egy [ezüst] pohár s valamely marhák harmadmagokkal vagy mennyire valók...” Ezzel összhangban van egy másik tanú, az akkor 80 éves Czirkátor Mihály állítása, amely ugyancsak e bizonyítás során hangzott el: mikor Újvárból hazajöttek, Kamarás Ambrusnak „csak egy nagy szőrös bocskora, két ökre volt”, és az Abonyban lakó Kása András és Kása György pénzével kezdett kereskedni.²⁷

Ha ezt a két szemléletes és meggyőző tanúvallomást beillesztjük Kecskemét XVII. századi történetébe, a következő életút bontakozódik ki előttünk. A század első éveiben a tatárok ismételt és kegyetlen pusztításai miatt a lakosság tömegesen menekült el, és egy időben csaknem elnéptelenedett. A nagykőrösi címvisekkel együtt főként Győr és Érsekújvár térségében telepedtek meg. Mivel legtöbbször csak szerény ingósággal és pénzüsszeggel távoztak, az ottani társadalmi-gazdasági beilleszkedésük nem lehetett zökkenőmentes. Ezért a zsitvatoroki, illetve a bécsi béke (1606) megkötése után jelentős részük visszatért.²⁸ Nem tudjuk biztosan, hogy Kamarás Ambrusék mikor szánták el magukat erre a lépésre. Csak valószínűsíteni tudjuk, hogy – az egykor szebb napokat megélt család – ingatlanok hiányában, menekülteként egyre kiszolgáltatottabbá vált, és anyagilag végképp lerongyolódott. A birtokukban lévő armális vajmi csekély előnyt jelenthetett számukra. A békés évek során régi otthonukba nemcsak a családi hagyományok és a sokoldalú rokoni kapcsolatok, hanem az elhagyott ingatlanjaik is csalogathatták őket. Visszaköltözésük időpontját nem ismerjük. Azt viszont tudjuk, hogy 1626-ban a városi tanács vele és Nagy Mihállyal küldte el a nógrádi vár építésére a Kecskemétre kivetett 40 forintot.²⁹ Tehát ekkor már néhány év óta biztosan a városban lakott.

A legtöbb közös vonás kétségtelenül vagyoni állapotukban lelhető fel. A legelső ránk maradt, 1662-ben készített adókönyv segít abban, hogy tárgyilagos képet alkothassunk e címvis város társadalmának szerkezetéről.

26 Minden bizonnyal ő volt 1611-ben Kecskemét főbírója, és valószínűleg fia, ugyancsak Ágoston Pál lett 1627-ben és 1634-ben főbíró, és irányította a város életét.

27 A pert húga (Kamarás Ilona), Csönkös Istvánné indította Kamarás Ambrus ellen örökösödésük ügyében. XV. 22. 13. Kocsis Gyula: 2002. 197.

28 „1607-ben egy tekintélyes ceglédi, kecskeméti és nagykőrösi csoportot abban a pillanatban fedezünk fel, amikor megünvön a hajdúk mérhetetlen kegyetlenségét – nagy török kísérettel, 171 szekéren éppen hazaindulni készültek.” Benda Kálmán: 1978. E tájegység lakosságának a Kis-Alfölddel való szoros kapcsolata tartós maradt. Egy 1642. évi tanúvallomás szerint Császár Péter kecskeméti nemes az Érsekújvár melletti Gúgon (Nyitra m.) talált magának új otthonot... Szentpéteren legalább négy solti kisnemes telepedett meg. Szakály Ferenc: 2001. 432–433.

29 Hornyik János: 1861. II. 182.

A város társadalmának vagyoni szerkezete az 1662. évi adóösszeírás alapján

Társadalmi réteg	Számuk	A beszedett adó (forintban)			
		Vadszám	Harács	Derékadó	Összesen
Nincs értékelhető adat	20				
Helyi adót nem fizetett	24				
Törpebirtokos	287	59,25	351,32	919,35	1329,92
Kisbirtokos	209	200,75	424,65	1265,80	1891,15
Középbirtokos	176	680,45	666,62	1930,00	3277,07
Gazdag	63	1103,70	366,00	819,00	2288,70
Összesen:	779	2044,15	1808,59	4934,15	8786,89

Ezen összesítés szerint a város megadóztatható lakossága kb. 750 családból állott. A hatvanas évek háborúja előtt a két legtehetősebb réteg a lakosság közel harmadát alkotta! A kimondottan gazdagnak mondható 63 adózó közül is kiemelkedett az itt bemutatásra kerülő négy családfő. Mind a négyen a legnagyobb összegű adót, évi 13 forintot fizettek ingatlanjaik után. A leggazdagabb 63 cívis között mindössze tízen voltak, akik 200-nál valamivel nagyobb vadszám – zömmel állatok – után adóztak. Közülük is kiemelkedtek négyen: Deák Pál 417, Pathay András 520, Kalocsa János 750 és Kamarás Ambrus pedig 758 szarvasmarha értéke után fizetett adót. Mindannyiuk tulajdonában volt ún. pénzes kert, szántóföld. Hárman igen jelentős búzatermés után adtak le dézsmát, Kalocsa János viszont csak harmadát termelte, mint három társa. Szinte biztos, hogy mindegyikük birtokolt számottevő szőlőt. Azt tudjuk, hogy 1663-ban Kamarás Ambrus nyájában 1300 juh volt. 1667-ben ő 39, Deák és Pathay valamivel kevesebb, Kalocsa viszont több bányát adott le dézsmaként. Tehát mindannyian a legnagyobb juhtenyésztők közé tartoztak. Azonban aligha kétséges, hogy gazdaságuk alapját a szarvasmarha-tenyésztés alkotta. E jószágok számára sajnos nincs utalás. Még jövedelmezőbb volt, de sokkal nagyobb kockázatot jelentett a lótenyésztés. E téren Kalocsa János járt az élen. 1663-ban Pusztaszerről száz lóból álló ménesét rabolták el. Ez kétségtelenül vetekedett egy főúr ménesével.

Ezek a parasztnábobok hatalmas jószágállományuk számára önállóan béreltek egész pusztákat. 1675-ben Kamarás Ambrus és Pathay András Pusztaszer és Mára pusztákat bérelték. 1677-ben Kalocsa János és Deák Pál Tömörkényt és Pusztaszer másik felét 30 évre zálogba vette 100 ezüst tallér ellenében.³⁰ Pathay András a hetvenes évek végén azt panaszolta, hogy a városi lakosság sorban szorítja ki őt a korábban általa bérelt pusztákról. Szentlászlót hosszabb ideig bérelte, de egyszer csak „rám esett az szegénység”, kérték, hogy engedje át nekik azt téli legelőnek és szénakaszálásra. Ő engedett is kérésüknek.³¹

Az eredményes kereskedés egyik elemi feltétele akkor is a piacok alapos ismerete volt. A tőzsérkedők módszereiről és kapcsolatrendszeréről Kamarás Ambrus életútja árul el legtöbbet. Az előbb idézett tanúvallomások érzékeltették, hogy eleinte komoly tőkehiánnyal küzdött, és más pénzének igénybevételére kényszerült. Az alföldi tőzsérek körültekintését villantotta fel a halála után kerekedett örökösödési viszály, amely során hangzott el az

³⁰ Hornyik János: 1865. 69–71.

³¹ Szakály Ferenc: 1981. 414–415. Természetesen nem csak ők béreltek pusztákat. A jóval szerényebb vagyonú cívisek is éltek ezekkel a lehetőségekkel. Király István az 1650-es évektől negyven éven át bérelte Bene pusztát. Egy 1661-ből származó feljegyzés szerint „Városunkbeli Szabó Mihály urunk bírt[al] árendában az Kőncsögi pusztá földet.” Iványosi-Szabó Tibor: 2007. 34–35.

akkor már 70 éves Deák Pálnak, Pest megye egyik esküdtjének a vallomása, aki maga is kiválóan ismerhette a tőzsérkedés minden fortélyát. Állítása szerint Kamarás még öregkorában is nagy körültekintéssel bonyolította le vállalkozásait. Alsónémediben és Szőnyben lakó társaival fogott össze „...olyan formán, hogy ha hallotta (Szőnyben) Káposztás uram a marhák jó árát, írt Tóth Gergely uramnak (Alsónémedibe), és ő írt Kamarás Ambrus uramnak. Őkegyelme megszerezvén a marhát, itt kívül-belől és a Tiszántúl...” és a királyi országrészben értékesítette azokat.³² Tőzséreinkre vonatkozó adatok száma azért is csekély, mivel a réveknél, a vámoknál nem mindig személyesen voltak jelen. Például 1669-ben Kamarás Ambrus lovait nem ő maga, hanem Horváth Péter nevű ember hajtotta át a vámon, és azok igazi tulajdonosáról csak a csatolt jegyzék egyik melléklete emlékezik meg: ez a kecskeméti tanács tanúskodását rögzíti, amely szerint a lovakat Kamarás Ambrus (nemesember) allódiúmán, pontosabban bérelt pusztáján tenyésztették, ezért azok mentesültek a vámolástól. Ez a kiváltság, ez az előny számottevően növelte az armális nemesek hasznát.³³

Közös vonásuk, hogy mind a négyen komoly részt vállaltak a város ellátását szolgáló borkereskedelemben. E téren Deák Pál és Pathay András volt a legaktívabb. Az 1662 és 1682 közötti két évtizedben kilenc évben szállítottak a város kocsmájába bort, és ennek mennyisége évenként átlagosan kb. 35 hektoliter volt. Deák Pál borral történő kereskedésére az egyik első adat 1663-ból való. Ekkor 5,5 terhő bort (tizenegy nagyobb hordó) adott el a város kocsmájába. 1664-ben még nagyobb mennyiséget szállított: „Deák Pál urunktól vettünk 8 terhő bort, terhét 80 forintokon. Mind megadtuk az árát fogyasztás nélkül. Jött haszon rajta [forint] 212.”³⁴ A legnagyobb szállítást 1675-ben vállalta, amikor 16 „teher”, 16 szekér, azaz 32 hordó (kb. 160 hektoliter) bort adott el a városnak. Pathay András közel ekkora, Kamarás és Kalocsa viszont csak feleekkora forgalmat vállalt e téren.³⁵

Ezek a tőzsérek széles körű tapasztalataik alapján jó érzékkel állapították meg, mivel célszerű kereskedni. A jelentős üzlethez szükséges tőke méretére az árak leszállítását követő kifizetések alapján tudunk következtetni. 1662-ben Kasza György 580 forintot vett fel a város tanácsától. A következő évben Tóth Márton 1059 forint árut adott le a kocsmának. 1664-ben Kovács Miklós 860, Pathay András 1666-ban 880, Nagy István 732 forint értékű bort hozott a városi kocsmába. Deák Pálnak 1675-ben 1499 forintot adtak a szállított borért. A kisebb tőkével rendelkezők olykor összefogtak. Bozó János és Herczeg Mihály 1673-ban együtt 1100 forint értékű árut tudtak felvásárolni és eladásra felkínálni.³⁶

Nem árt hangsúlyozni, hogy ezek a hatalmas tételekben kereskedő tőzsérek nem vetették meg a kisebb üzleti lehetőséget sem. Jó példa erre a következő eset: „Pathai András uramtól 2 patyolatot vettem az uraknak, tall. 1.”³⁷

Az egyén és a közösség kapcsolata nemcsak koronként változik, hanem a kialakult veszélyhelyzetek is számottevően alakítják azt. A középkorban és a kora újkor időszakában kétségtelenül a vagyoni háttér döntően segítette a tekintély formálódását. Egy vagyonos, esetleg iskolázott, a gazdasági életben komoly tapasztalatot szerzett személy merőben más hatásokkal tudta képviselni a közösséget a földesúr, az egyház és a megye előtt, mint egy ágrólszakadt zsellér. A sok vidéket bejárt, az árucserében már fiatalon ezeryni

32 Kocsis Gyula: 2002. 197.

33 Szakály Ferenc: 2001. 496.

34 Az adatok IV. 1508. c/, illetve IV. 1510. i/ jelzett éveinek nyilvántartásában található.

35 IV. 1508. c a jelzett évek adóajstromai, passim. III. Iványosi-Szabó Tibor: 2011/b VII. táblázat.

36 Ismételten utalnunk kell arra, hogy a korabeli forint vásárlóértéke merőben eltért a maitól. Egy napszámos heti munkabére kb. 1 forint volt.

37 IV. 1510. i/ 1640–1707. Töredékek, 66–76.

tapasztalatot szerző tőzsérivadék számottevő előnyt élvezett a megjelenésében is sokkal kopottabb törpebirtokos társaival szemben.

A város közéletében való aktív részvétel ezekben az évtizedekben megkerülhetetlen lehetőség és feladat volt csaknem minden adózó számára. Az egyik közös kötelezettségük volt a sokirányú adózás, illetve a másik az évenként visszatérő gyalog- és igásrobot. Bármilyen hihetetlen, de ezek alól még ezek a parasztnábobok és az armális birtokában lévők sem mentesültek, kivéve, ha abban az évben választott tisztséget töltöttek be. Nevük és pénzbeli kötelezettségük az adólajstromokban évről évre fellelhető. A közmunkák végzését rögzítő robotlajstromokban időről időre bejegyezték kötelezettségeiket. Itt csak az 1664. évben végzett ingyenmunkájukra idézünk néhány példát. *„Deák Pál: Heverősor három [nap]. Kaszált három nap. Hozott két szekér szénát Adacsról... Deák Pál: Vitt törököt Ocsara. Széna vitelért adott tall. 4. Volt Fülekre... Kamarás Ambrus: Volt Pesté kocsjával. Széna vételért adott tall. 4, jót. Korponára adott egy lovat... Kamarás Ambrus: Heverősor kettő. Dolgozott egy nap. Hozott szénát Szent Györgyről.”*³⁸

A város szegélyében szegényt, gazdagot egyaránt kötelezhetett a főbíró arra, hogy a felmerült igényeknek megfelelően nagyobb távolságokra utazzanak. 1663-ban Deák Pált Kamarás Ambrussal együtt küldték Fülekebe, ahova a „németek számára” 500 kenyeret, 60 kila abrakot és 33 tallért vittek a város nevében. A földesurak elvárták, hogy a városi tanács előkelő tagjai vigyék számukra az évenkénti „summát” és ajándékot. 1663-ban *„Kamarás Ambrust, Deák Pált Fülekeben küldvén Kohári Istvánhoz...”* 1667-ben *„Csaba Mihály, Deák Pállal elvitték palatinusné asszony adaját is tall. 200.”* 1685. *„Die 19. Deák Pál és Kalocsa János urainkat Posonyban az Kohári urak adajával, nro. 1000 arany...”* Ezek az utakon az esetek többségében sok veszély leselkedett civilre, katonára egyaránt. Ezért a Budára felparancsolt főbírókat mindig több tanácsnok kísérte. Még így is 1664. július 15-én Dabasnál rablótámadás érte a küldöttséget: *„megfosztatván főbíró uram... az mely uraink ökegyelmével voltak...”* A kísérlet tagja volt Kamarás Ambrus, akitől egy puskát raboltak el lódingostól, Sárközi Pál, István Kovács, Haigato János, Szabó Gergely, Mészáros István, Szapponos István, Könyves András, Szabó Balázs és Szűcs Istók.³⁹

Közös vonásként említhetjük azt is, hogy a váratlan kiadásokra kényszerített magisztrátust igen sok alkalommal segítették kisebb-nagyobb kölcsönökkel, nem csak ők négyen. 1668-ban *„Az készpénzt adtak jövőendő adójokra: Csete Gergely tall. 10. Hegedűs János 5 aranyat. Balog István 150 aranyat. Deák Pál [ebben az évben főbíró] tall. 400. Kalocsa János tall. 100. Kamarás Ambrus tall. 200.”*⁴⁰

A város közéletében való részvétel, a bírák tisztelete, a nekik történő engedelmisség szegénynek, gazdagnak nemcsak jogot, hanem kötelezettséget is jelentett. Aki ezt nem tartotta be, bűnhődött. 1663-ban *„Pathai András esküdt ember elmúlatován az gyűlésben való hivatalt, fizetött f. 1.”* Engedetlenségét a következő évben is büntették. *„Patai András megvetvén bíró uram hivatalját, fizetött f. 2... Haigato [János] azon dolgáért f. 1... Patai András másodsor is szófogatatlanságból személy szerint ki nem ment az vármegyeiekkal, fizetett f. 2...”*⁴¹

38 IV. 1504. m/ Robotlajstromok 1664. passim. Érthetően Deák Pál és a jobb módú cívisek nem személyesen kaszáltak a város rétjein, hanem számos cselédjeiknek egyike végezte ezt a munkát.

39 Az egyes évek adószedő, ill. főbírói számadásai, passim. A csoportos közlekedést ez a támadás is indokolta. IV. 1508. c/ 1664. 233–236.

40 IV. 1508. c/ 1668. 3–6.

41 IV. 1508. c/ 1663. 187–195. IV. 1508. c/ 1664. 215–218. Engedetlensége annál inkább feltűnő, mivel főbíróként az engedetlennel szemben olykor szinte kegyetlenül járt el.

Bármilyen vagyoni háttér állott is a civisek mögött, a város közéletében csak tényleges érdemek, valós teljesítmények, komoly tapasztalatok alapján vehettek részt. A komolyabb tisztségviselés előiskolája az esküdtek közötti tevékenység volt, és a város képvisellete a török és a magyar hatóságok előtt. Bár Kalocsa János vagyónát 1662-ben csak hajszállal előzte meg Kamarás Ambrus, közéleti tevékenységét mégis csak két évvel később kezdhette el. Előbb egyik 1664-ben azon a címen mentesült a robot alól, hogy a város adószedő bírója volt, majd azt rögzítették, hogy ilyen minőségben „*Kalocsa János, bordézs mása az városnak*”.⁴² Ettől kezdve a szűkebb tanács szinte állandó tagja lett. Csak az így szerzett széleskörű tapasztalatok birtokában választották meg 1671-ben főbírónak. Többéves hivatali működése, teljesítménye alapján vált a város egyik legbefolyásosabb emberévé. Nyolc-nyolc év közbeiktatása után még két alkalommal – rendkívül nehéz körülmények között – bízták rá a város sorsát.

Hasonló utat járt be Pathay András, aki 1661-ben volt adószedő. A már idézett engedetlenségei ellenére 1666-ban és 1674-ben is alkalmasnak találták a főbírói feladatok ellátására.

E négy rendkívül gazdag civis közül a legidősebb Kamarás Ambrus volt. Fiatalkorában készült nyilvántartások pusztulása miatt közéleti karrierjének csak a végét ismerjük. Minden bizonnyal ő is volt adószedő az előző évtizedekben. Bár a szűkebb tanács tagjaként éveken át meghatározó döntésekben vett részt, főbírónak őt csupán egy alkalommal választották meg: 1673-ban, halála előtt két évvel.

A város közéletében a legszínesebb utat kétségtelenül Deák Pál járta végig. Róla még azt is tudjuk, hogy 1626-ban született.⁴³ A közéleti szerepével kapcsolatos legelső feljegyzés 1659-ből való: a június 6-i tanácsülésen a tanúk között már adószedő bíróként említik. Tehát fiatalon megválasztották az egyik legfelelősségteljesebb tisztségre. Ez azt feltételezi, hogy huszoneves korában az esküdtek közé került. Ettől kezdve neve lépten-nyomon feltűnik a különféle feljegyzésekben. Aktív közéleti szereplését mi sem jellemzi jobban, minthogy 1663-tól a tanács tagjai között szinte kivétel nélkül ott találjuk. Főbíróvá első alkalommal 1668-ban választották meg. Rendkívüli aktivitása ellenére újabb hasonló megbízatásra tíz évet kellett várnia. A város 650 éves történelmében a legtöbb tragédiát az 1678. év hozta. A házak fele leégett, a város lakosságának harmadát pestis pusztította el, és az év nagyobb részében török, kuruc és francia csapatok zsarolták, sarcolták az itt élőket. A megpróbáltatások idején agilis, határozott személyiségként, kiváló szervezőként és irányítóként jelenik meg. Sorra megújította a korábbi statútumokat, és elsőként ő szabályozta a városban az építkezést. Főbíróként írt a közeli és távolabbi rendházaknak annak érdekében, hogy segítsék a [leégett] ferences „*residentiát, iskolát a magok alamisnájokból*” ismét felépíteni.⁴⁴ Tudatosan erősítette a város fegyveres védelmét. 1679-ben „*Deák Pál főbíróságában az város 9 fegyveres, erős bajvivó hópénzokról*” maradtak adatok. „*Hadnagy Hoszu Péternek tall. 5. Pandur Andrásnak tall. 5. Kis Csizmadiának tall. 5. Kis Gyurkának tall. 5. Szunyogh Máténak tall. 5. Sánta Jánosnak tall. 5. Pandur Istóknak tall. 5. Paripa Andrásnak tall. 5. Tolvaj Jánosnak tall. 5.*”⁴⁵

Célratoró, határozott személyiség lehetett, de kész volt a mellette dolgozó alkalmazottak érdekében szót emelni. Leköszönése alkalmával mondott búcsúbeszéde hosszú időre

42 IV. 1504. m/ Robotlajstromok 1664.

43 Egy 1692-ben készült feljegyzésben 66 évesnek tüntették fel. IV. 1504/a 1.

44 IV. 1626. Római katolikus egyház gondnokának számadásai.

45 IV. 1504. m/ Robotlajstromok, 1678. 282. Az előző évben a „*Város fegyveres vitéz őreinek nevek: Marcus István, Malniczi Jakab, Tolvaj János, Pető János, Babuk Gyurka, Kis Gyurka, Fazekas János, Totth Jakab, Totth András, Bodi István.*” IV. 1504. m/ Robotlajstromok, 1677. 263.

példamutató lett utódai számára. Itt intette, kérte utódait: „*Ez is feledékenységben ne legyen édes barátink, hogy az szegény csaplároknak is egy kocsi sort, egy fahordó sort elengedgyen kegyelmetek nekik. Az deákoknak azonképpen cselekegyék kegyelmetek. Isten kegyelmetekkel.*” Tekintélye ekkor vált kikezdhetlenné.

Nem véletlen, hogy 1687-ben az országgyűlésen ő képviselte a várost. A következő év augusztusában pedig „*a nemes vármegye kongregációjára Kőrösre által küldvén n. Deák Pál és János deák urainkat...*” állt ki városa érdekei mellett.⁴⁶

Közös vonásaik egyike, hogy valamennyien armális nemesek voltak. Kamarás Ambrus viszont legkésőbb már a század első felében megszerezte a „kutyabőrt”. Deák, Kalocsa és Pathay pedig csak a hetvenes évek első felében kapták, vették ezt meg Wesselényi Páltól, a kuruc generálistól.⁴⁷ Ennek előnyeit a hódoltság alatt mindenekelőtt a királyi vámhivataloknál tudták kamatoztatni. A török hatóság semmilyen formában sem respektálta előjogaikat. Miként erre már utaltunk, kötelezettségeiket tekintve sem tudták a városon belül ennek hasznát venni. Nem véletlen, hogy a török kiűzése után talán a legöntudatosabb vagy a közügyekben legjártasabb Deák Pál kezdeményezésére fordultak az armalisták a nemesi vármegyéhez vélt vagy valódi „sérelmeik” miatt. Tény, hogy 1689. május 18-án a helyi nemesek érkezettnek látták az időt, hogy kiváltságaikat érvényesítsék a lakosság többségével szemben. „*Nemes Deák Pál 's a többi Kecskeméten lakos nemesek*” panasszal fordultak a nemesi vármegyéhez, mivel szerintük „*ők a kecskeméti paraszt népnek mind egész községe, mind egyes tagjai által, az ország törvényének, és a Megye határozatainak megvetésével, 's a nemesi kiváltság tekintetbe nem vételével, mindennemű adózás, közszolgálat, fuvarozás 's egyéb szolgálmányokra, éppen úgy, mint a Város paraszt lakosai, azokkal egyiránt kötelesek, vonakodás esetében erőszakkal, letartóztatás, bebörtönzés, súlyos megverés, mérges káromkodás és szitkokkal illetetnek, házaikban és szabadítékos telkeiken megtámadtatnak, tőlük a dézmák nemesi telkeikről szinte úgy mint a parasztoktól beszedetnek...*”⁴⁸ Ha e barokkos panaszáradról lehántjuk az akkor kötelezően ráhíntett manírt, előttünk áll a korabeli gyakorlat: ezek az armális nemesek kötelezettségeiket tekintve nem különböztek a város többi gazdjától. A magyar állam, a hadsereg és a nemesi vármegye által megkövetelt adókból és szolgáltatásokból valóban éppoly arányban vállaltak részt, mint a többi gazdag cívis. Egyetlen előnyük az volt, hogy személyük és családtagjaik után a magyar államnak nem kellett adózniuk. Bár a nemesi vármegye kérésükre formailag megerősítette őket kiváltságaikban, fél évvel később ugyanez a fórum korábbi kötelezettségeik teljesítését követelte meg: „*...az igaz jószágot tartó és paraszt telken lakó nemes emberek is a közterhek viselésére szorítandók*”⁴⁹ Tehát elmondható a korszak egészére, hogy elsődlegesen nem a nemesi kiváltságaik, hanem vagyoni állapotuk, családi hátterük és személyes adottságaik, felkészültségük határozta meg a mezővárosban lehetőségeiket, vállalt szerepüket.

46 IV. 1504. m/ Robotlajstromok, 1678. 255–256. 35., IV. 1510. i/ 1687. 20–41., IV. 1508. c/ 1687. Vegyes adó.

47 „*...Kalotsai János... egyszersmind bizonyos számú pénz is, úgymint harmadfélszáz aranyakat vevén fel tőlle... maga és maradéki személyek alkalmatosságával megnemesíttem...*” IV. 1527. Nemesi iratok gyűjteménye 3. doboz.

48 IV. 1527. 3. doboz.

49 IV. 1527. 1. doboz. A helyi nemesek többszöri reklamálását ismételtlen elutasítva 1764. február 21-én Pest megye határozata kimondta: „*...a Kecskeméten lakó Nemes emberek, polgári telkeik 's azokon létező javaikra nézve a Városi Tanács hatósága, személyeikre nézve pedig a Megye Bírósága alá tartozónak nyilvánítatnak.*”

Csupán egy tucatnyi személy, egy tucatnyi család gazdasági és társadalmi hátterének felvillantása kellő alapul szolgálhat ahhoz, hogy a kecskeméti tőzsérekről néhány fontos megállapítást megtehesünk. Az első feltétlenül az, hogy ezek kivétel nélkül a város teljes jogú polgárai voltak, tehát mindegyiknek volt a városban háza, telke. További közös vonás, hogy csaknem kivétel nélkül valójában *gazdák* voltak. A többségük birtokában volt egy-egy ún. pénzeskert, amit vagy maguk, vagy eleik pénzen vásároltak meg, és nem a várostól kapták bérbé. Tehát ezek a szántók, legelők valójában saját polgári tulajdonuk volt, amelyen többirányú mezőgazdasági termelést folytattak. Szinte kivétel nélkül művelték szőlőjüket, amely a család, a gazdaság számára az évenként szükséges bor mennyiségét általában megteremte. Nem túlzás azt állítani, hogy a kor lehetőségeinek, követelményeinek megfelelően elsődlegesen jószágtartók voltak. A szarvasmarha- és a juhtartás csaknem mindegyiknél számottevő volt. A nagy kockázatot követelő és számottevő eredményességgel kecsegtető széleskörű lótenyésztésre viszont már kevesebben vállalkoztak. Néhányan viszont – paraszti körülmények között – hatalmas ménest tartottak. E tőzsérek többsége számottevő haszonnal üzemeltette saját szárazmalmát. Deák Pál és a Kalocsa család hármat is. Felhalmozott jelentős tőkéjükből elsődlegesen a városnak nyújtottak hitelt, amelyért igen komoly kamatot kaptak.

Tehát azt fogalmazhatjuk meg, hogy gazdasági tevékenységükön belül a kereskedés, a tőzsérkedés nem vált elsődlegessé, de még meghatározóvá sem. Ez mindössze a kínálózkodó lehetőségekhez igazodó, inkább csak kiegészítő, de gyakorta számottevő haszonnal járó foglalatosság volt számukra. Hivatali elfoglaltságaik, gazdaságuk irányítása miatt vagy a kedvezőtlen kereslet esetén nemritkán éveket kihagytak egy-egy vállalkozásuk között. A legnagyobbak részben saját jószágaikat, részben pedig a környéken felvásárolt állatokat és állati termékeket vitték a királyi országrész városaiba. Az állatkereskedelem mellett a különféle állati termékek és a bor forgalmazása jelentette számukra a legnagyobb hasznot, de kereskedtek kisebb tételekben iparcikkokkal is.

Kétségtelen, hogy a hódoltság békésebb éveztizedeiben a cívisek nagyobb hányada számottevő gyarapodást élt meg. A jobbágyfalvak lakosaihoz képest – már a hódoltság előtt is – vagyonuk meglepően nagy volt. Mindezt a fáma olykor a valóságosnál is nagyobbra, szebbre festette. Nem lehet véletlen, hogy a tatár hordák és a kuruc csapatok egyaránt az alföldi városokból remélték nagy prédákat kifacsarni. A hódoltsági lét egyébként is – főként a háborús esztendőkből – ezernyi kockázattal járt.

A rideg állattartás sikeressége mindig az időjárástól függött. 1663-ban a rendkívül kegyetlen tél – nem csak – Kamarás Ambrus vagyonának tetemes részét emésztette fel. Jószágállománya túlnyomórészt elpusztult: 1300 juhából alig 150 maradt meg. A dermesztő hideg érthetően szarvasmarháit és ménesét is megtizedelte. A szárazság kevésbé pusztító, de gyakoribb jelenség volt, és sokszor állította a gazdákat és a pásztorokat megoldhatatlan feladatok elé.

A gyakorta úton lévő cívisekre ezeknél kínosabb meglepetések is leselkedtek. Kamarás Ambrust 1664-ben ért rablótámadásra korábban már utaltunk. Miként már említettük, Deák Pál 1662-ben a negyedik legnagyobb adófizető volt a városban. Még ez év végén mégis komoly kényelmetlenséget kellett családjával együtt megélnie: *„...feles tatárok jövéen városunkban, eloszlottanak házanként és az mely házakban szállottanak telelni, azokból az gazdákat ki is küldötték; hasonlóképpen lévén dolga Deák Pál atyánkfiának is... akarván más házat venni... az mely házban mostan szentkirályi Nagy István lakik... Deák Pál atyánkfia előnkbe szólította Nagy Istvánt, megkérdezve előttünk, hogy vagyon-e kedve házvételre avagy nincs; előttünk azt felelé Nagy István, ő jövevény lévén, örökös házat nem vehet, merthogy más jobbágya; az idő nyilván [tavaszodván] őneki kellekik menni Szentkirályra.”* A bíróság döntése: Deák Pál a korábbihoz ezt az újabb házat *„...vegye meg, és bele menvén lakjék benne*

mint örökében, az ház árát letevén". Még a békésnek mondható évek is tartogattak vaskos meglepetéseket: 1670 nyarán „Az pesti Iszelani pasa Erdődi Memhet odapasával együtt kin leskődvén Deák Pál uram kertjében, Nagy György és Nagy Gáspár seregével Kalocsa János uram háza előtt megcsatározván, az törökök közül egy elesett az lövés miatt, kettő megsebesedett. Az katonák közül is három esett el, nyerének az törökök egy és más portékát is.”⁵⁰

1683-at követő fél évtizedben súlyos anyagi veszteségei ellenére csaknem folyamatosan úton volt a város érdekében. Így történt, hogy Deák Pált 1686 januárjában Szolnokon a németek börtönbe is vetették, mivel a város nem volt képes szertelen követeléseiket azonnal teljesíteni.⁵¹

Pathay András is utolérte sorsa. „Ezelőtt Szent Királyi Pál uram főbíróságában történt volt ilyen dolog, tudniillik Patai András uram házához szállott volt az földvári harmincados több törökkel, az honnét éccaka az katonák elvittek két törököt, betörvén az őkegyelme kapuját. Hogy az város ezek miatt bajba és veszedelembé ne essék, kiváltotta az város őket in tall. 40, adta oda Patai uram pénzét, az mely pénz mind eddig is oda lévén, ő kegyelme meg láttatta fogott-törvénnyel: az törvény úgy találta, hogy az ő kegyelme pénzét az város megfizesse mind az negyven tallérig...”⁵²

A súlyos csapásokat senki nem kerülhette el. 1663-ban Kalocsa János Pusztaszeren „nyaraltatta” 100 lóból álló ménesét. Az ugyancsak igen gazdag Péter János ehhez csapta 19 tenyészlovát. A háború miatt megromlott közbiztonság során az egész ménest elhajtották. A rablók felderítésére és a ménés visszaváltására 125 tallért kellett költenie. Ez azt jelentette, hogy ménesének csaknem tizedét elvesztette.⁵³

Azonban még a leggazdagabb cívisok hódoltság idején elért anyagi gyarapodása is nagyon illékony volt. A következő néhány adat szinte „tapinthatóvá” teszi ezt az állapotot. Az 1662-t követő két évtizedben Deák Pál marhaszáma (nagyobbrészt szarvasmarhák értékében kifejezett jószágállománya) – többek között eredményes tőzsérkedésének hatására – csaknem megkétszereződött. Az 1682-t követő fél évtizedben viszont 800-ról 200-ra, Kalocsa Jánosé 800-ról 150-re, Kamarás Ambrusé 800-ról 40-re (!) és Pathay Andrásé 800-ról 118-ra csökkent. Hangsúlyoznunk kell, hogy a veszteségek nagyobb részét – Buda bevétele előtt – az 1683 és 1686 közötti három évben szenvedték el. A kisebb vagyonú gazdák értékeiből hasonló arányban vesztek. A következő másfél évtized pedig a „hosszú háború” alatti állapotokat hozta vissza.

Ezek a katasztrófák – érthetően – nem csak Kecskemétet érintették. A szomszédos Nagykőrös legmódosabb cívisének marhaszáma, ingó vagyona ugyancsak ez idő alatt talán még drasztikusabb összeomlást jelez: Beretvás Istváné 300-ról 14-re, Budori Balázsé 140-ről 14,5-re, Jó Máté Gergelyé 330-ról 32-re, Szívós Jánosé 290-ről 24-re és Urházi Péteré 280-ról 20-ra zsugorodott.⁵⁴

A tőzsérkedés évszázadokon át a rideg állattartás szerves részét alkotta. A jószágok értékesítése nem csak néhány gazda érdeke volt. Ennek elmaradása vagy sikertelensége egész tájegységi gazdasági romlását eredményezte. Hamis az a képzet, hogy a tőzsérek tevékenysége csupán a hódoltság másfél évszázadához kötődött. Már az azt megelőző évszázadokban az alföldi mezővárosok és falvak árutermelésének tényleges motorja volt.

50 IV. 1508. c/ 1669. 165–166.

51 Iványosi-Szabó Tibor: 1996. 95–96. és IV. 1510. a/ 1685. 16–29. A város árkaiban belül sem lehettek biztonságban: „Bírák verő csauznak adott bíró uram tall. 10.” IV. 1510. i/ 1682. 39–46.

52 IV. 1510. i/ 1674/b 91–93.

53 Iványosi-Szabó Tibor: 1985/a 102. és 1985/b 219.

54 Több nagykőrösi cívis 150–230 közötti vadzáma hat év alatt nullára csökkent. Iványosi-Szabó Tibor: 2007. 23–25.

Nem túlzás azt állítani, hogy igazi virágzása pedig az azt követő évszázadban tetőzött. Az viszont elgondolkodtató, hogy a háborúkkal teli XVI. és XVII. században fontossága nem csökkent, hanem talán még nőtt. Rendkívül tanulságos, hogy bármilyen rossz is volt a közbiztonság, az áruk cseréje még ekkor sem állhatott le. Tehát itt feltétlenül igaznak bizonyult a Pompeius Secundusnak tulajdonított, de valójában több évezredes tapasztalatot rögzítő megfigyelés, megállapítás: „*navigare [mercari] necesse est, vivere non est necesse*”.⁵⁵ Még ezekben a rendkívüli veszélyekkel teli évszázadokban is nemcsak Kecskemét, hanem az Alföldön lévő valamennyi cívus város lakosainak kereskedni mindenképpen, *bármilyen áron* szükséges volt, még életük kockáztatásával is.

IRODALOM

Benda Kálmán

1978 *A késő reneszánsz korának gazdasági, társadalmi és politikai összetevői Magyarországon.* (In: Szenczi Molnár Albert és a magyar késő reneszánsz. Szerk.: Csanda Sándor és Keserű Bálint.) Szeged

Buza János – Alzbeta Holosvá

1990 *Egy kecskeméti cívus nagyszombati évei* (In: Századok 124. évf. 1. sz. 109–125.)

Gecsényi Lajos

1993 *Győr kereskedelmi kapcsolatainak történetéhez a XII. században* (In: *Győri tanulmányok, emlékkötet Győr szabad királyi városi jogállásának 250 éves jubileumára.* Szerk.: Bana József és dr. Horváth József) Győr, 1993. 103–118.

Hornyik János

1860–1866 *Kecskemét város története oklevéltárral I–IV.* Kecskemét

1865 *Pusztaszer története.* Kecskemét

Iványosi-Szabó Tibor

1985/a *Pénzforgalom és pénzürtékek Kecskeméten 1662–1711.* (In: *Bács-Kiskun megye múltjából VII.* 9–146.)

1985/b *Az árak alakulása Kecskeméten 1662–1790.* (In: *Bács-Kiskun megye múltjából VII.* 159–320.) Kecskemét

1996 *A kecskeméti magisztrátus jegyzőkönyveinek töredékei (1591–1711) I.*

2007 *Állattartásunk a Homokhátság közepén a XVII. században* (In: *Bács-Kiskun megye múltjából 22.* Szerk.: Szabó Attila és Tanczos-Szabó Ágota) 7–128. Kecskemét

Kocsis Gyula

2002 *Kecskemét története a török hódoltság idején* (In: *Kecskemét története 1849-ig.* Főszerkesztő: Bárh János) 173–228. Kecskemét

55 Hajózni [kereskedni] bármilyen áron kell; élni nem kell bármilyen áron.

Mészáros László

1979 *Kecskemét gazdasági élete és népe a XVI. század közepén* (In: *Bács-Kiskun megye múltjából* II. 58–286.)

Szakály Ferenc

1972 *Balázs deák gyöngyösi kereskedő üzleti könyve (Adalékok a hódoltsági terület kereskedelmi kapcsolatainak történetéhez a XVI. század végén.* In: *Agrártörténeti Szemle*, 14. évf. 356–386.)

1981 *Magyar adóztatás a hódoltságban.* Budapest

2001 *A hódolt megye története* (In: *Pest megye monográfiája* I. kötet második rész. Szerk.: Zsoldos Attila) 322–538. Budapest

Zrinyi Miklós

1976 *Vitéz hadnagy* (In: *Zrinyi Miklós hadtudományi munkái*) Budapest

Gajdó Ágnes

„Leányok, talpra!”

Élet az előszállási uradalomban

*Nagyanyám emlékének**

Múlt nélkül nincs jelen, jelen nélkül nincs múlt. Eleink élettapasztalata nélkül vajmi kevésbé képzelhető el a jelen és a jövő. Ha nem adjuk tudtára utódainknak, hogy miként éltek a régiek, akkor az általuk felhalmozott tudás feledésbe merül. Nagyszüleink egy letűnni készülő, sok esetben már letűnt világban éltek, amit fenntartani, feltámasztani lehetetlen, ám emlékezni rá és beszélni róla kötelessége az írástudó embernek. Azt az örökséget, amit nagyanyáink hagytak ránk, tovább kell hagyományoznunk gyermekeinkre, unokáinkra, hogy a régiek küszködése, fáradozása ne legyen hiábavaló. S hogy ez mennyire fontos lenne, arra egyik legjobb barátom sóhajtása a példa: *„Nekem szinte mindennap eszembe jut, hogy milyen kár, hogy nem figyeltem eléggé mamáék történeteire, kamaszkorában az ember gyakran elutasítja azt, amit mindig hall. Van, amire nagyon emlékszem. A mamám mesélte, hogy amikor nagyon hideg volt télen, nem volt kesztyűje, ezért a nevelője sütőben sült krumplit adott neki, hogy azt fogja, amíg beér az iskolába...”*

Az ilyen és ehhez hasonló élethelyzetek, műtáradarbakák összegyűjtése révén pótolhatatlan kincs kerül a kezünkbe. Őseink életét felidézve és mindennapjainkhoz viszonyítva a visszafordíthatatlan fejlődést látjuk: a kenyeret már nem a háziasszony süti a kemencében, hanem a boltban vásároljuk; cipőért, papucsért nem a csizmadiához fordulunk; nincsenek már kisbéresek, öregbéresek, parádés kocsisok. A kádárok, kefekötők, bognárok, mészárosok és pákászok ideje lejárt. Az aratást, a kések, ollók köszörülését modern gépekkel végzik. Mindez megkönnyíti az ember dolgát. De hogy a modernizáció valóban könnyebbé teszi-e az életünket, az más kérdés.

* Édesanyám édesanyja, akit mi, unokák mamának szólítottunk, kilencvenöt évet élt. Fülöp Mihály és Győri Mária leánya, Fülöp Borbála 1913. március 6-án született Előszálláson, egy kis Fejér megyei faluban, egy évvel az első világháború kirobbanása előtt. Hercegfalván (ma Mezőfalva) anyakönyveztek. Hat elemit, majd három év ismétlőt végzett. Gyermekek- és fiatalkorában a zirci apátságához tartozó előszállási uradalom földjein dolgozott: volt vízhordó, marokverő, első kapás. Szolgált a falubeli boltosnál, Jankovicséknál, majd – hogy kelengyéjét összegyűjtse – 1935-től Budapesten, a Miklós családnál.

Jelen írás alapja az a beszélgetés, amelyet 1996. november 10-én, vasárnap este rögzítettem magnetofonra. Az uradalomban végzett munkákról, elsősorban az aratásról kérdeztem akkor 83 éves nagyanyámat, s ő – bár kezdetben zavarban volt – nagy beleéléssel mesélte el, miként zajlott a falusi emberek számára talán legnehezebb és legfontosabb mezőgazdasági munka. Nagyanyám hangsúlyait, sajátos kiejtését, szívből jövő nevetését, kézmozdulatait sajnos nem tudom visszaadni, de az biztos, hogy mama mindig ugyanígy beszélt el a régi történeteket, mélyen rögzült már fejében a mondánivaló. Ugyanazok a hangsúlyok, ugyanaz a mimika és kézmozdulatsor. Amikor beszélt, valóban a régmúlt, a mezőn dolgozó parasztok élete elevenedett meg: szinte hallatszott a tréfálkozás, a nótázás, érezhető volt a búza illata, a ragyogó napsütés.

A hagyománytisztelet nem egyenlő a maradisággal. Az, hogy a XXI. században egy ma már ismeretlen világban barangolunk, semmiképp sem ártalmas, sokkal inkább izgalmas kaland. Amikor beteg voltam, gyakran nagyanyám vigyázott rám, mert a szüleim dolgoztak. Mama ott ült az ágyam mellett és mesélt. Nem mesekönyvből, hanem az életéről. Nagyon sokszor hallottam ugyanazokat a történeteket, s ha kértem, hogy mesélje el, hogy volt, amikor az orosz katonák kacsát vágattak velük, vagy amikor a fővárosban faluzni ment Teránkkal, mindig rám szólt, nem *mese* ez. Mama történeteiből szinte a teljes XX. századot megismertem. A múlt felemlegetése sosem csak és kizárólag nosztalgia, nem is a *bezzeg az én koromban jobb volt* hangoztatása. A múltbéli utazás révén határozott útmutatást kaptam, s olyan értékrendet tanultam, amit szeretnék továbbadni a lányomnak s majdan az unokáimnak, még akkor is, ha a tisztesség, az udvariasság, a lelkiismeretes munkavégzés, a mások iránti türelem a XXI. században sokak szerint nem korszerű.

*

Minálunk itt a zirci apátság birtoka volt, annak a kenyéréen nőttünk föl, azt dolgoztuk mindig. Falun is megvolt mindenkinek a maga munkahelye. A földművesek a földdel dolgoztak. A zirci apátság rengeteg embert foglalkoztatott. Itt a pusztákon, Kelemen, Róbert, Előszállás, Ménesmajor, Selyemmajor, Antalmajor, Kiskarácsony, Nagykarácsony, Györgyszálláspuszta – mindenhol voltak részesaratók, cselédek.

A ciszterciek csak a XVIII. század elején vetették meg lábukat újra Magyarországon. Három középkori apátság, Zirc, Pásztó és Szentgotthárd visszaállítására tettek kísérletet, ezek közül csak Zirc fejlődött igazi apátsággá. Az apátság birtokainak központja Előszálláson volt, ugyanis a XX. század elejétől Békefi Remig zirci apát a ciszterciek magyarországi birtokai közül legnagyobb kiterjedésű és legkedvezőbb gazdasági adottságokkal rendelkező előszállási uradalom fejlesztését ösztönözte. 1751-ben kápolnát építettek, 1765-ben készült el a rendház, mely a mindenkori jószágkormányzó rezidenciája volt. 1779-ben, a plébánia létesítésével egy időben épült fel a háromhajós, egytornyú, barokk jellegű templom, melynek legértékesebb kincsei a kézzel faragott stallumok és a Maulbertsch-főoltárkép. A lakosság ekkoriban pusztai cselédekből: béresekéből, pásztorokból, csőszökből s a gazdaság helyi irányítóiból állt. A cselédek cselédházakban, a törpebirtokosok vályogházakban éltek. A cselédlakások egy szobából és egy közös konyhából álltak, általában négy család élt itt együtt.

*

Nagyanyám édesapja béres volt, öregbéres – vagy emberbéres, ahogy mama emlegette, hogy megkülönböztesse a kisbérestől. Alapról származott, feltehetően a munkalehetőség vonzotta az uradalomba. Megismerkedett Boldis Borbálával, s házasságukból négy fiú született. Fülöp Mihály azonban 1909-ben özvegy maradt, felesége fejtífuszban meghalt. Rokonok kommandálták neki a szintén özvegy Győri Máriát, aki két gyermeke megszületése előtt Karácsonyban az uradalom szolgálatában állt mint aratószakácsné, az édesapja, Győri Benjámint volt az aratógazda.

Amikor 1909-ben összeházasodtak, máris hat gyereket neveltek közösen, s ezután születtek még hatan: István 1911-ben, Borbála – aki édesapja első felesége emlékére kapta a nevét – 1913-ban, Imre 1914-ben, Lajos 1917-ben, György 1921-ben és Sándor 1923-ban.

Idesanyámnak rokona volt az ura részéről az a család, amely összehozta idesapámmal. Idesapám tizenhárom évvel volt idősebb idesanyámnál, de az nem számított. Kilencszázkilenc november 8-án

összeházasodtak, s mindjárt lett a családban hat gyerek. Idesapám részéről négy, Misánk, Józsink, Ferink, Janink, s idesanyám részéről Teránk és Jánosunk. Idesanyám ekkor még csak huszonnyolc éves volt, mink még azután születtünk hatan, aztán így lettünk tizenketten.

Nagyon jól megvoltunk, szüleink se veszekedtek sohase, jó természete volt apámnak is, idesanyámnak is, szépen éltünk együtt.

Misánk tizennyolcban megnősült, Józsink meg huszonháromban. Ferink huszonnégyben elment csendőrkiskolába, mert hát máshová nem lehetett tanulni menni, ott ingyen járhatott. Mink itthon maradtunk. A nagyobb fiúk cselédek voltak, Teránk már akkoriban többnyire mindig szolgált, mert azzal tudott egy kis pénzt keresni.

Én meg itthon voltam, mert idesanyámnak kellett a segítség. Ebédet hordtunk meg vacsorát, a cselédgyerekeinknek, Jánosunk meg arató volt. Később annak lettem én a marokverője.

Így éldegéltünk. Veszekedés nem volt a mi családunkban. Idesanyám türelmes volt.

*

A fejlődés az előszállási uradalomban Wéber Márton jószágkormányzó működése idején (1912–1924) kezdődött el, akinek irányításával az addigi, szinte csak gabonatermesztésre törekvő külterjes gazdálkodást felváltotta az intenzív belterjes gazdálkodási forma. Békefi apát tervei és reményei a trianoni békekötés után már nem valósulhattak meg maradéktalanul, hiszen a ciszterci rend elveszítette több birtokát, és a megmaradt uradalmakból is át kellett engednie földterületeket a Nagyatádi-féle földreform céljaira. Az előszállási uradalom területe 31 262 kat. holdról 29 052 kat. holdra csökkent. Wéber Márton Zircre került főjóságkormányzónak, a helyét Hagyó Kovács Gyula vette át.

Napkeletre ott voltunk a munkahelyen, és mindig jó kedvűek voltunk, mindig volt nótás meg tréfás kedvünk, nem lógott az orrunk, hogy no hát, minékünk most dolgoznunk kell. Tréfálni meg bolondozni meg nótázni mindig szerettünk. Mert fiatalok voltunk, egészségesek, nem ártott nekünk se a nap, se a szél, se az eső. Megezdődtünk jól. A mi életünk ilyen volt. Nehéz volt egy kicsit, de azért mindig jó kedvvel csináltuk.

Hagyó Kovács Gyula jószágkormányzó irányításával kiváló mezőgazdasági munka folyt az előszállási uradalomban. Nemcsak a gabonatermesztésben értek el sikereket, hanem az állattenyésztésben is. A ménesmajori és az előszállási lovak több kiállításon nyertek díjat, de a nagykarácsonyi birkák, tehenek és sertések is nagyon híresek voltak. Hagyó Kovács elsőként az állattenyésztés fellendítését tűzte ki célul: tehenészetet hozott létre, hangsúlyt fektetett a sertéshizlalásra, igásökröket és igáslovakat tenyésztettek. A hagyományos növények mellett növelték a takarmány- és kapásnövények termőterületét, például a kukoricáét és a cukorrépáét. Hagyó fontosnak tartotta a gépesítést és az infrastruktúra fejlesztését, gazdasági kisvasút létesítését szorgalmazta.

Négy hétig is egyeltük a répát, a cukorrépát, mert az ercsi cukorgyárral szerződést kötött az uradalom, aztán hát így termelt is répát, sokat.

Gróf Wimpffen Sigfrid és a Dunántúlon több cukorgyárral rendelkező Patzenhofer család 1912-ben alapította Ercsiben Közép-Európa legkorszerűbb cukorgyárát. Az építetők döntését a Duna közelsége, a sok munkaerő és a cukorrépa termesztésére alkalmas feltételek befolyásolták. A modern üzemben a környékről ideszállított terményt is földolgozták.

A rendkívül nagy jelentőségű kisvasút első, tizenhárom és fél kilométeres ágát az ercsi cukorgyár építette meg 1925-ben, ez Ménesmajor állomásról indult, s Nagykarácsony, Kiskarácsony, Antalmajor, Selyemmajor pusztákon át vezetett, s ezért az uradalom cukor-

répával fizetett. A vasút tíz éven át épült, 1934-ben fejezték be, de ekkorra – Róbertvölgy kivételével – valamennyi puszta és majort bekötötték a hatvannégy és fél kilométer hosszú vasúti hálózatba. A terményszállítás tehát kisvasúton történt – kétszáz teherkocsi és két motormozdony segítségével; minden kerület szállíthatott ily módon egymásnak, és az uradalom területén lévő vasútállomásoknak, Hercegfalvának, Nagyvenyimnek, Előszállásnak és Ménesmajornak is.

Az uradalom megfogadott a faluban, aki csak el tudott menni; harminchat pengőnk volt egy hónapra meg a koszt. A kosztot kimérték, mindenki otthon főzhetta meg. Harminc kiló liszt volt egy hónapra meg két kiló hús, paprika, só, bab, mindent adtak hozzá, még zsírszalonnát is. Mire a nap kelt, már mineküink mutogatták, hogy ez a te sorod, ez a te sorod, pedig sokszor két-három kilométert kellett menni, mire odaértünk arra a dűlőre, arra a földre, ahol a répa volt.

Mindig az antali út mellett volt, mert ott járt a lóré vasút, amivel behordták az állomásra a cukorrépat. Deszkából készült, olyan kis kereke volt, mint a vonatnak, sínen ment, ló húzta, de könnyen szaladt. Behordták az állomásra a répat, majd innen szállították el a cukorgyárba.

Az előszállási uradalom eleinte kétszáz kat. hold cukorrépatermésre vállalt kötelezettséget az ercsi cukorgyárral kötött szerződésben. Az 1930-as évek elejétől növelték a cukorrépa termőterületét, s jó termés esetén a régi állomások területei kicsik voltak a berafordáshoz. A rakodóvágányokat meghosszabbították, és lefektettek egy harmadik vágányt is. Az összes földmunkát az uradalom végezte.

Május–júniusra szerződünk répásnak, júliusban arattunk, augusztusban a masinázás volt, szeptember végén, októberben meg már megint szedtük a répat. Azért külön fizettek, mindig száz öleket mértek ki, aki fölszedett száz ölet, az meg volt határozva, két forint, vagy nem tudom én, mennyi járt érte, fizetség. Aztán, ugye, azt előbb föl kellett böködni, aztán hamar földobáltuk kupacokba, majd meg kellett pucolni. Le kellett vágni a koronáját kaszakéssel, majd a koronájával takartuk be addig, amíg be nem hordták. Az meg jó volt az állatoknak télire, még le is savanyították, lesilózták az uradalomban a zöld répafejeket, azokon rajt volt a jó kis levele meg a répából is bizonyos rész.

A munkások között is létezett hierarchia. A banda tagjait két első kapás vezette, hozzájuk igazodtak a többiek, az ő munkatempójuk meghatározó volt. Gyakran a nótázás is segített abban, hogy ne maradjanak el egyesek, hogy a csapat együtt, azonos ritmusban haladjon.

Amikor már két évig dolgoztunk, engemet tettek meg első munkásnak meg a barátnőmet, a Juhász Katit, mert az balkezes volt, én meg jobbkezes. Vadlibasorban kapáltuk a répa közit, amikor kikelt. Nem lehetett rálépni, mindig a mellette levő soron mentünk.

Mikor egyeltünk, jó közel volt a fejünk, beszélgettünk. Közben csináltuk is, a kezünk járt, de a szánk is járt, nem haragudtak azért. Legjobban azt szerette a parancsolónk, ha nótáztunk, mert akkor mindenki igyekezett fölsorakozni, nem maradt el senki, hogy mondhassa a nótát. Mindig engem szoktak megbízni, hogy kezdjem el a nótát, mert én tudtam, hogy se túl mély, se túl magas ne legyen. Mindig mondta a Misa bácsi, danoljatok, lányok, mert nagyon szétszóródott a banda. Akkor aztán igyekezett mindenki, hogy odaérjen, s mondhassa ő is a nótát.

A munka nem akadályozta meg, hogy szoros barátságok szülessenek. Gyakran épp az aratás, a répaegyelés vagy -kapálás hozta közelebb egymáshoz a lányokat, legényeket. Szinte az egész napot együtt töltötték akkoriban az emberek, tudtak egymás bajáról, örö-

mérő, s ki-ki megtalálhatta azt a társat, akihez a legnagyobb bizalommal lehetett, s akivel szinte szavak nélkül is megértették egymást.

Több mint hetven évet kibírt a barátságunk Juhász Katalin, sohase vesztünk össze, mindig jól voltunk első osztályos korunk óta. Amikor az én bátyám elvette az ő nővérét, sógorasszonyok is lettünk. De hát ez nem befolyásolta, se jobban nem szerettük egymást, mert addig is szerettük egymást. Együtt voltunk mi mindig, ő is hordta a majorba a vacsorát, a bátyja volt cseléd. Én meg a mieinknek. Este mikor mentünk haza, ott minálunk megálltunk, még képesek voltunk egy óra hosszáig is beszélgetni, mikor egész nap együtt voltunk ott a répafieldön is, meg együtt vittük a vacsorát, de még mindig nem beszéltek ki magunkat.

A leányok számára az egyetlen elérhető cél a férjhez menés volt. Nem tanulhattak tovább, bár sok igen eszes, ügyes tanuló végezte el az iskolát, s akár tanító is lehetett volna belőlük, ha nem szegény családba születnek. A huszonéves lányok szolgálatba szegődtek a módosabb gazdákhöz, gyakran a fővárosban kerestek munkát, legfőképpen azért, hogy a hozományukra valót megkeressék. Nagyanyám is Pestre került 1935-ben, a Miklós családnál szolgált, nagyon rendszeresen bántak vele, szerették, és sosem, még idegenek előtt sem szólították 'cseléd'-nek vagy 'a lány'-nak, hanem mindig Boriska volt.

De a répa- vagy a búzaföldön nem mindenki gondolt a mielőbbi házasságra.

Olyan jól egyetértettünk a Katalin, sokszor csak úgy egymásra néztünk, aztán tudtuk, hogy egyet gondolunk. Annyira jól voltunk. Nekünk nem kellett udvarlani. A többi leánynak már mindnek volt, nekünk nem volt, nem is kellett, nem azért, mert nekünk nem akadt volna, akadt volna nekünk is, de minékünk nem kellett, mondtuk, minket ne kísérgessen senki, ne mondják, hogy itt kísérte meg az kísérte. A nagyleányok mindig az udvarlójukról beszéltek ott a répafieldön is, mi meg elbolondoztunk, nekünk ilyen gondunk nem volt. Mondtuk is egymás között, nekünk olyan nem is kéne, mint a Jancsi, szóba sem állnánk vele.

*

Az előszállási uradalomban Hagyó Kovács Gyula tevékenysége idején honosították meg az intenzív állattenyésztést; ezeröttszáz szarvasmarha részére építettek istállókat. Az igásállatok (lovak és fehér magyar [szilaj] ökrök) munkáját öt gőzeke-garnitúra és tizennyolc, megfelelő talajművelő eszközökkel ellátott traktor segítette. Az uradalom szabadgazdálkodást folytatott a norfolki négyes forgó figyelembevételével. Ez a váltógazdálkodás egyik típusa: négy szakaszra osztják a szántóföldet, és azokon első ízben kapásnövényeket, második évben tavaszi kalászos, harmadik évben szálakarmányféléket, negyedik évben őszi kalászos termelnek. Az előszállási uradalomban 4000 kat. holdon termeltek búzát, 1500-on rozsot, 650-en őszi árpát, 1300-on tavaszi árpát, 1000-en zabot.

Elszegődtünk marokverőnek, amiért két mázsa búzát kaptunk egy hónapra. Mikor elérkezett az aratás ideje, a gazdánk jelezte, és bepakoltunk egy kosárba holmit, amire szükségünk volt, és kimentünk a mezőre egy hétre. Ebédet az uradalomban kaptunk, mindennap hozták, reggelit meg uzsonnát otthonról juttattak nekünk.

Az uradalomban napkelte előtt kezdték a munkát. Ittak egy pohár pálinkát, ha volt, majd nekiálltak a szalmakötél-készítésnek. Ezután elfogyasztották az igen korai, úgynevezett bagófrüstköt, majd megkelelték a kaszát, s elkezdtek aratni. A reggeli fél nyolctól nyolcig tartott, utána délig vágták a gabonát. Az ebédidő egy óráig tartott, majd a fél öt-öt óra közötti félórás uzsonnaidőt leszámítva egészen sötétedésig arattak.

A reggeliűdő fél nyolckor volt, otthonról szoktak hozni jó kis reggelit, paprikás csirkét meg rétest vagy fánkot, meg tejeskávét, ilyen jó dolgokkal kedveztek, mert nehéz munkát végeztünk. Kenyeret is ott kaptunk. Minden reggel reggelikor osztották ki, az arató kapott egyet, ami egykilósnak felelt meg. A reggeli után folytattuk a munkát délig. Délben megálltunk, az uradalom kihozatta kocsival az ebédet. Azt kitálalták, leraktuk sorban a tálainkat, mindbe került tészta, aztán az aratógazda merte rá a levest meg a másikat. Szokott ilyen hosszúkas vakarcs pogácsa lenni. De józú volt! Délben egy kicsit deleltünk is. Aludtunk is, mert késő estig meg kora hajnaltól dolgoztunk. Uzsonnára megint megálltunk, délután fél ötör, fél óra alatt ettünk, rendszerint azt is otthonról hozták, legtöbbször jó kis uzsonnát. Vacsorára mindig bableves volt. Azt is úgy ettük, közösen, hatan egy tálból. Aztán akkor a gazdáink kaszáltak egy kis búzát, vagy amit éppen arattunk, abból terítettünk a földre. Minden marokszedőnek többnyire volt barátnöje, akivel együtt aludt. Ketten szoktunk együtt aludni, egyőnknek a pokrócát ráterítettük arra a kis búzára, amit leraktunk a földre, aztán ráfeküdtünk, a másik pokróccal meg takaróztunk. Aztán csak annyit mondtunk: Jézusom, segíts meg.

Rendszerint három kaszás és három marokszedő dolgozott össze. A jó marokverő nagyon kapós volt, főként, ha jól tudott kötelet csinálni. Ha ugyanis a kötél elromlott, újat kellett készíteni, s ez jelentősen lassította a munkát. Ilyenkor be-besegítettek a gyengébb vagy ügyetlenebb leánynak a többiek.

Három férfiember meg annak mindegyiknek volt egy marokverője, ennyien voltunk egy bandában. Estefelég arattunk. Az egyik ember kaszált elől, annak a marokszedője szedte sarlóval a markot, a másik utánakaszált, annak is volt marokverője, az is a markot szedte. A harmadik ember, aki kötötte be a kévét, annak a marokszedője csinálta a kötelet, letette a földre, az első marokszedő rátette a markot, a hátsó marokszedőnek meg ki kellett vinni egy pár lépést, és újra beletette, föladata a kötél végit, és a kötöző szépen bekötötte, majd fölborította a kévét. A kötél anyagból, búzából volt, mikor mit arattunk, árpából nem lehetett kötelet csinálni, annak előre elkészítettük, de búzából, rozsból saját magából csináltuk a kötelet.

A legegyszerűbb a fűrtkötél, ami úgy készült, hogy gyors mozdulattal a gabonának csak a fejét csavarták össze. Előfordult, hogy az aratók a munka kezdete előtt hajnalban elkészítették az aznapra való köteleket, ilyenkor ugyanis a harmattól a gabona szára még jobban hajlik. A csavart kötél készítésének több módja ismeretes: például félmaroknyi búzát kettévesznek, a fejüket összedugják, a szárukat összecsavarják; vagy a búzát a feje alatt megcsavarják, a csavaratlan részt kettéveszik és a kalászokat a csomó alatt átdugják.

Mindig félnaponként változtunk. Először mikor én csináltam a kötelet, a másik kettő szedte a markot. Egyik a szélső markot, a másik a hátulsó markot. Fél napig ezt csináltuk, azután én szedtem a szélső markot, egy másik leány csinálta a kötelet. A gazdáink is így: először első kaszás volt, azután meg hátulsó kaszás.

A mérsékelt éghajlati övben a második legfontosabb kenyérgabona-növény a rozs. Magyarországon is jelentős a rozstermesztés, hiszen kenyérgabona-fogyasztásunkban, főleg a választék növelésében játszik fontos szerepet. Előnye, hogy azokon a gyengébb termékenységu talajokon is termesztető, ahol a búza termesztése már nem gazdaságos. A rozs igénytelen gabonaféle, termőképessége és termés hozama is sokkal kisebb, mint a búzáé. A rozs lisztjéből jó minőségű kenyér készíthető, de melléktermékei is értékesek; korpája kiváló abraktakarmány; hosszú és szívós szalmája nemcsak almozásra alkalmas, hanem mint zsúpszalma is sokoldalúan felhasználható, például tetőfedésre, facsemeték csomagolására.

Amikor először voltam marokverő, rozstot arattunk, nagyon szösös volt. Az olyan növény, mint a futóborsó, összefogta a rozsszálakat, mert bajsa volt, ami ráfutott, aztán amint szedtük a markot, akartuk húzni, de odakapaszkodott, alig bírtuk elszakítani. Igyekeztem, igyekeztem, de láttam, hogy jól elmaradtam a gazdámtól. Folyt az izzadság, a homlokomra csöpögött, alig láttam tőle, aztán meg sírtam is, hogy elmaradtam. Egy erősebb nagyleány segített, mondta: eriggy, kedvesem, csináld énhelytetem a kötelet, majd én szedem helyetted a hátsó markot. Hiába igyekeztem én, gyöngö voltam. Tizenhárom éves. Akkor megfogadtam, hogy ha én nagyobb leány leszek, mindenkinek segítek, aki gyöngébb lesz. De aztán meg is tettem ám, tényleg.

Legtöbbször amit nappal learattunk, estefelé összehordtuk. A marokverők hordták a kévét két sorba, úgy hívták azt, hogy máglyasor. Attól függően, hogy hány banda volt, úgy heten-nyolcan hordtuk egy sorba a kévét. Leraktuk, a kalásza volt hátrafelé, az emberek meg rakták össze kereszt alakba. Tizennyolc kévét raktak egy keresztbe, amit mi úgy hívtunk, hogy kepe. Úgy, hogy a feje ne a földön legyen, hogy ha esős idő van is, a szeme ne károsodjon. Egyet előbb letettek, úgy hívták, hogy vánkva, arra rátettek egy kévét, onnan szembe vele egy másik kévét, annak is itt volt a feje, akkor eminnen is egyet meg innen is, de a fejük mindig a vánkoson volt. Addig rakták, amíg tizenhét kéve lett, mert hát egy lenn volt, négy-négy volt egymás fölött, a tizennyolcadik lett a papkéve. Az se mindegy volt ám, hogy hogyan. Északnyugatnak volt, azt hiszem, a fara, aztán emerre lógott le a kalásza, hogy ha megázik, lecsurogjon róla a víz, hamar megszáradjon.

A kévék összerakásánál elsősorban arra kell ügyelni, hogy a kalászok ne érjenek a földre, a csapadék zavartalanul lefolyjon a kévékről, és a szél ne tegyen kárt bennük. Ennek érdekében meghatározott rend szerint helyezik el a legalsó kévét (bújtató kéve, rejtett kéve, völgykéve, tolvajkéve, sárkéve, fűaljkéve stb.) és arra a többi (vállkévék). Különös rendeltetése van a legfelső kévének (általában papkéve a neve), melyet többé-kevésbé megbontva helyeznek el, hogy az alatta levőket betakarja, és a szél kártétele ellen társaihoz kötik. A kéverakás formája a Kárpát-medencében és egész Közép-Európában általánosan négyágú kereszt. Az Alföldön és a vele közvetlenül szomszédos területeken, a Dunántúl középső részén, a kéverakásokban leggyakoribb a tizenhét-tizennyolc kéve. (Bizonyos vidékeken a kepe, azaz kereszt más neve kalangya, rakás, csomó, báb.)

Szólt az aratógazda hajnalban, még sötét volt, hogy: jó reggelt adjon Isten, leányok, talpra! Mondtuk: Imre bácsi, ne mindig avval kezdje, hogy leányok, talpra, tessék már egyszer azt mondani, hogy emberek, keljünk fő. Aszongya: nem, én mindig a leányokat biztatom, mert akkor az emberek aztán szégyellik magukat, s azok is hamar fölkelnek.

Második nap hajnalban nagy gereblyével, amit bőgőnek hívtunk, indultunk mi, marokverők, hogy az elmaradt szálakat összegereblyézzük. Az aratógazda jött velünk, és mondta, hogy hagyd el, húzd meg. Bizonyos közökre fölemeltük a gereblyét, utánunk egy csikban ott maradt, amit összegőgőztünk. Az emberek meg, az aratók kis gereblyével összeszedték, hogy semmi ne vesszen kárba, majd fölkötték, ezt hívtuk csibézésnek.

A bőgőzést azért végezték hajnalban, mert akkor a harmattól kissé nyirkos gabonából nem pereg annyira a szem. A bőgőt nagygereblyének, brugónak, búza- vagy tarlógereblyének is nevezik. Formája hasonlít a szénagereblyéhez, de a feje jóval nagyobb és szélesebb, épp ezért több (huszonöt-harminc), a fejjel hegyesszöget bezáró, arasznyi hosszú, de ritkábban álló foga és rövidebb nyele van.

Nappal aztán megint folytatódott a munka. Mikor egy dűlőn elvégeztünk, mentünk a másik dűlőre, mert hát az uradalomnak sokféle volt. Mindig jókedűek voltunk, ha melegünk volt is, nótáztunk egy kicsit meg tréfálkoztunk. Úgyhogy lusták nem voltunk. Olyan örömmel csináltuk, hogyha szép volt a búza, örültünk mi is neki.

Az asztagrakás célja, hogy a cséplésig a szálás gabonát a romlástól megóvja. Az asztag többnyire ellipszis vagy téglalap alakú. Keresztmetszete a lábánál és a tetejénél keskenyebb, mint a derekánál. Az asztagrakást egyszerre kettő-négy ember végzi. A szekeréről nyárssal, vagy rendszerint kétágú favillával adogatják az asztagrakók a kévéket vagy a gabonacsomókat. Ha nagyon magasra emelik az asztagot, két gerendát dugnak az oldalába, és arra deszkát fektetnek. Az így keletkezett lépcsőről (álló, asztal) vagy létráról adogatják feljebb a kévéket. A külső kévéket az asztag falába tővel kifelé rakják (Nyugat-Dunántúlon rövid nyársakkal tűzik össze), a belsőket pedig úgy, hogy téglafal módjára fogják egymást. Az asztag befedése (hajazás, tetejezés) háztető vagy csúcsos formára illesztett, kalászukkal lefelé mutató kévékkel történik. Ha az asztag sokáig csépeletlenül áll, és esős idő várható, tetejét szalmával vagy silány szénával fedik be.

A búzából raktuk az asztagot. Olyan magas volt, mert nem mindjárt csépelették, hanem előbb behordták mind, hogy az aratás nagyjából meglegyen. A zab még nem érett meg egészen, de már akkor elkezdtek a cséplést gőzgéppel. Minket marokverőket, akiknek a gazdájuk a cséplőgépnél volt, elküldtek takarodni. Mi adogattuk föl a béreseknek a kévéket, villával. Nehéz volt egy kicsit, pláne amelyik olyan magas volt már. Amikor azután délben fölülhettünk a szekerre, mert mentünk be, olyan jól ringatózott, billegett a teli szekér, olyan jó volt rajta ülni.

Ott meg az asztagra álltunk, adtuk arrébb a kévét. Olyan férfi rakta, aki értett hozzá, hogy be ne ázzon, mert az volt a lényeg.

A learatott és kévékbe rakott búzát nem hordták be azonnal. Ott hagyták száradni a mezőn, csak később kezdtek „takarodni”. Amikor a búza lefogyott, akkor hordták be a legközelebbi tárolóhelyre. Előszálláson a Beszterics-kert, a Számadó-kert, a Majorkert jöhetett szóba.

Három-négy hétig tartott az aratás. Utána megkönnyebbültünk, mert nehéz munka volt, de azért szívesen csináltuk. Sokszor jó kedvünk volt, vasárnap este már kimentünk a tarlóra, vagyis arra a dűlőre, ahol majd hajnalban kezdtük a munkát. Ki szoktak jönni harmonikával, muzsikáltak, aztán még táncolni is volt kedvünk, meg kicsit nótáztunk. Nótázni mindig szerettünk, mert úgy jobban ment a munka.

A csendes, hallgató nótákat szerették, de másokat is.

Volt két vicces ember, a Bozsoki Gyuri bácsi meg a Gallai Misa bácsi, szegény. Mindig tréfáltak, hogy: idesanyám, aggyon egy kis pájinkát. Olyan tréfásan mondták, olyan pöszén, mindig tréfáltak, hogy kimenjen az álmoság a szemükből. Volt egy kicsit ütődött leány, az mindig azt mondta, hogy: Jézusom, má' fő kő kelni, hisz' még nincs is csipa a szemembe'.

A marokverők öltözete több réteg ruha: bő „föstőszoknya”, „parget alsószoknya”, fehér gyolcsból varrt blúz, fejkendő (amit időnként hátrakötöttek, hogy a nyakuk levegőzzön). A lábukon szandál vagy papucs. A férfiak is papucsban arattak. Hosszú „gatyát” viseltek, amit anginból varrtak, meg inget, de gyakran azt is így kigombolták. Többnyire volt kalap is a fejükön, de sokan hajadonfővel dolgoztak.

A nagy meleg ellen többféleképpen védekeztek.

A vízfordók tízliteres kannában hordták a vizet, abban nem hamar melegedett meg. A fejükön hozták, kis pohár volt az oldalára fölakasztva, kis bádoböggre. Aztán aki kiabált, hogy „vizet!”, ahhoz odavitték, merített, aztán ivott.

Én is voltam vízfordó is. Huszonhatban, kilencszázhuszonhatban. Mindennap megsúroltuk a kannát, hogy szép, tiszta, gusztusos legyen. Szép fenyőfából készült, mint a gyűrődieszka, olyan szép fehér volt az én kannám mindig.

Ha nyáron sok eső esett, az aratás akár hat hétig is elhúzódott.

Sokat voltunk a külső majorba', ott volt a birkaistálló, úgy hívták, hodály. Oda mentünk be, szalma volt bőségesen, ott fekiüdtünk sorban, a jászlak meg ott voltak a fejünknel. Ottan sokat muzsikáltunk is, táncikáltunk, a nagyleányok meg elszórakoztak.

Előfordult, hogy kimentünk, mikor elállt az eső, szétszedtük a kepeket, fölállogattuk a búzát, hogy a feje fönn volt, hogy száradjon. Alighogy összeraktuk, újra esni kezdett. Úgy, mint a József és testvérei, ő mesélte el az álmát, hogy búzakévévé állogattak, aztán a testvérei kévéi mind meghajoltak az ő kévéi előtt.

Hogy kitől tanulták a marokverés fortélyait a leányok? Az idősebb testvérektől, rokonoktól, már vízfordó korukban. Vágytak rá, hogy ők is tudják, hogy ügyesek legyenek, hogy elégedettek legyenek velük, hiszen nagyon jól tudták, hogy egész évben az aratás a legfontosabb munka, akkor és ott keresik meg az egész családnak az évi kenyérrelalót.

Teránk, Jánosunk arattak, vittük nekik az uzsonnát, akkor már kicsit bekapcsolódtunk a munkájukba. Megtanultuk, hogy az a jó marokverő, aki jó kötelet tud csinálni. Gyorsan kellett ám! Mondtuk, mintha áram lenne a kezünkben, olyan gyorsan kellett mozgatni. Sietni is kellett, hogy ne maradjunk el, mert ha én elmaradtam, akkor az utánam következő banda még jobban elmaradt, nem tudott menni.

Vasárnap általában nem dolgoztak, de este már újra kimentek az adott táblához, ott aludtak.

Szombat este hazamentünk, vasárnap ráértünk, későn keltünk föl, tíz óráig, tizenegyig is elaludtunk. Szegény idesanyám főzte az ebédet, nem segítettünk neki, mert nagyon álmosak voltunk. Olyan fáradtak, álmosak voltunk aznap, hogy úgy, úgy remegtünk. Ha fölkeltek is, csak egy darabig úgy tébtünk-lábtunk [tébláboltunk], aztán tértünk csak magunkhoz.

Vasárnap este pihenésképpen, még nem akartunk lefeküdni, nótáztunk, éjfélig is eldanoláztunk. Nyitva van a százados úr ablaka, Arra alá van egy gyászos temető, ezeket.

*Nyitva van a százados úr ablaka
barna kislány sírva jár el alatta
állj meg kislány érted dobog a szívem
nem tagadom, hogy igazán szeretlek*

*nem állok meg a százados úr szavára
nem leszek a százados úr babája
van már nékem a századjában egy közlegény
kit nem adnék százados úr magáért*

*a közlegény elesik a csatába
kinek borul barna kislány vállára
ha elesik, szálljon áldás porára
mégsem leszek százados úr babája.*

Vagy:

*Arra alá van egy kopár legelő
Közepébe van egy gyászos temető
Arra megyek, arra hajtom a gulyám
Fölkeresem volt szeretőm sírhalmát*

*A sírjára rozmaringot ültettem
Este, reggel könnyeimmel öntöztem
Ráborulok, rajta sírok sokáig
Míg a fekete föld sárrá nem válik*

Suplicz keresztapám volt az aratógazda, az is szokott ám velünk nótázni. Éjjel felé már mondta, hogy na, gyerekeim, tegyük el magunkat holnapra, mert korán lesz ám. Hú, mondtuk, Imre bácsi, ne korán keljünk. Muszáj, mert nagyon éredek a búzák. Azt, ugye, azt nem lehetett hagyni, hogy kihulljanak a szemek.

Az előszállási uradalomban negyvenholdas táblák voltak. Először a rozst aratták le, aztán a búzát, majd a kevesebb, körülbelül húsz holdon termesztett őszi árpat.

Negyven hold nem volt elég egy napra. Az alsó határba szoktak hatvanholdas rozsvetni, itt meg nyolcvanholdast. Őszi árpa csak egy dűlőnyi szokott lenni, azt fél nap alatt levágtuk, nem is tartott egész fél napig se. Ötvenkét pár arató volt itt, ötvenharmadik az aratógazda és annyi marokverő.

Az aratók a munkájukért aratórészt kaptak.

Minden kilencedik kereszt lett az aratóké. Amikor a részt kijelölték, az aratógazda két-három embert elküldött az első bandából, hogy szilfából gallyakat vágjanak, azzal jelölték a részt, arra rátűzték. Úgyhogy, amikor az uradalom hordatta be a gabonát, akkor ahhoz nem nyúltak.

Itt voltak a legnagyobb búzák, Előszálláson, az én számításom szerint. Arattam Kelemenben, utoljára Antalmajorban, úgy emlékszem, ott egy kicsit kisebbre nőtt meg a búza. Nálunk bánkúti búzát meg székcácsit szoktak vetni, annak nem volt toklásza, csak olyan érdekes volt a szeme.

A bánkúti búza szeme acélos, egységesen nagy, nem apró, nem lisztes. Nagyon sok mindent kibír, az éghajlati szélsőségeket éppúgy, mint az agrotechnikai ingadozásokat. A bánkútinak minden kalászkájában két egyforma nagy szem terem.

Jó termés szokott itt lenni. Csináltak először próbacséplést, s kiszámították, hogy egy keresztből mennyi lesz. Negyvenkét kiló szokott lenni, alighanem.

Előszálláson szép, jó búza, jó acélos volt. Jó réteslisztet tudtak belőle a molnárok csinálni. Akkor még az uradalom szállított Franciaországba, aztán az egy mázsa búzáért adtak egy mázsa grízes lisztet, mert azoké nem volt olyan jó. Itt, Magyarországon annyira jó földek voltak a búzatermesztéshez. Mi azt tanultuk, hogy az alma is itt ízezebbre tudott éredni, mint más országokban, mert az éghajlat is meg a föld is valahogy jobban neki való volt.

6500 kat. holdon termeltek különféle takarmánynövényeket (baltácím, bíborhere, lucerna, lóhere, takarmánykukorica, köles, mohar, szudáni fű, takarmánykáposzta, borsó, szójabab). A kapásnövények közül a kukorica 3000 kat. holdon, a cukorrépa 650, a takarmányrépa 250 kat. holdon termett.

A jószágkormányzó tevékenységére, az előszállási uradalom kiemelkedő fejlődésére országsszerte felfigyeltek. Horthy Miklós kormányzó is felkereste az uradalmat, és Hagyó Kovács irataiból úgy tudjuk, hogy az előszállási ménesből három kancát vásárolt kenderesi ménese részére. 1928 végén az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) látogatta meg Előszállást, s a gazdasági szakértők egyetértettek abban, hogy az uradalom megszűnt a „Nagy Magyar Ugar” lenni.

Hagyóra mint előrelátó, szigorú, kiváló szervezőképességgel megáldott, önmagával szemben is igényes emberre emlékeznek a régiek. Perspektivikusan gondolkodott, s szinte név szerint ismerte a lovakat és a teheneket is. Nyitott, homokszínű Buick gépkocsiján nap mint nap járta a határt, ellenőrizte a munkát, s ha kellett, azonnal intézkedett. Munkájának elismeréseként Teleki Pál földművelésügyi miniszternek kérte föl, de Hagyó Előszálláson maradt, s továbbra is az uradalom érdekeit képviselte. Mindenkitől tisztességes munkát várt, aminek eredményeképpen az uradalom jövedelme a harmincas évektől elérte az évi egymillió pengőt. Nem feledkezett meg a dolgozókról és családjukról sem, elősegítette a boldogulásukat. Mondhatni megkövetelte, hogy tehenet, sertéseket, baromfit tartsanak, s ha kellett, a házépítésben is segített. S ha úgy hozta a sors, a rendkívüli helyzetekben is emberségesen döntött.

A Hagyóra olyan sok mindent mondtak, nem nagyon szerették, kicsit szigorú is volt, ő volt az utolsó ilyen jószágkormányzó itt, de azalatt Előszállás mintagazdasággá vált, azt már a felsőházban is tudták, a parlamentben.

Mikor kiálltunk répásnak, öt napig jártunk dolgozni, akkor halt meg egyik bátyám, itthon, nálunk. Nem volt pénzünk, mivel temessük el, mert akkor is elég sokba került egy temetés. Aztán Hagyó kiadta az én két hónapi béremet is, meg a gyerekeinknek is egész évre a fertálypénzt, mert azok minden negyedévben kaptak fertálypénzt, már nem is tudom, mennyi volt az, huszonöt pengő, az emberbéresnek több járt, a kisbéresnek kevesebb. Aztán ezt kiadta mindet, így tudtuk eltemettetni szegény kis Ferinket, mert csendőr volt, megfázott, leforrázta a tüdejét, tüdővésztes lett, de nem olyan köpködő, nem ragályos, csak úgy elfonnyadt a tüdeje. Nem tudtak rajt' segíteni. Hazajött, azt két évig még jóformán itthon volt. Május ötödikén meghalt. A többi lányok beszéltek, hogy mit vesznek majd a bériükből, drapp ruhát vagy mást. Kérdezték, hát te, Boris, mit veszel, énnékem ez nagyon rosszulesett mindig, mondtam, hogy koporsót veszek. Akkor elhallgattak, nem bántottak tovább.

*

Munkámhoz felhasználtam a *Magyar néprajzi lexikont*, Farkas Gábor Előszállásról, Hagyó Kovács Gyuláról szóló írásait, Reichardtne Kovács Erzsébet *Az előszállási uradalom története* című dolgozatát (www.eloszallas.hu), a *Mezőhír* című szaklap egyik cikkét (<http://www.mezohir.hu/2006-03/002.html>), Lukács László írását, amely a *Honismeret* 2000/4. számában jelent meg (*Aratás és cséplés a Mezőföldön*: <http://www.vjrkft.hu/carus/honisme/ho000401.htm>).

Pintér Lajos

Móser Zoltán: 66

A napokban kaptam meg Móser Zoltán fotós barátom képeit e-mailen, s egy rövid jelzést tőle, hogy örülne, ha márciusban jelenne meg, hiszen márciusban kerek születésnapját ünnepli, hatvanhat éves.

Éltesse Isten, mondom, azon azonban eltűnődöm, hogy mennyire kerek ez az évforduló. Ha számtanilag nézem, se nem hatvan, se nem hetven, nem kerek. De ha formájukat nézem a számoknak, látom, a 6-os mily kerek, gurulós szám, a két hatos meg együtt: gurul a két kerék, mintha rajzoltunk volna egy kerékpárt!

Játszom tovább a számok képével, két év múlva jön a 68: akkor majd nyolcas kerül a bicikli első kerekébe.

Móser Zoltánt, mondhatni, egyetemista korunk óta ismerem, ahhoz a generációhoz tartozik, Utassyékéhoz, Kovács Pistáékéhoz, akik akkor végezték be az egyetemet, amikor én kezdtem. De a szívük még visszahúzta őket: barátként, vendégként, alkalmi látogatóként, kik nevelőtanárként még ott voltak az Eötvös-kollégium környékén is. Vagy ha máshol nem, visszajáróként az egyetemi menzán: Balázs Jóskát ott ismertem meg.

Móser Zoli ezekben a 70-es években már publikáló fotós volt. Nem tudom, ki volt a művészi példaképe, lehet, hogy Molnár Edit, az írók, művészek fotósa. Mindegy is, a 70-es években már hónapról hónapra megjelentek íróportréi, elsősorban a *Kortársban*. Illyésről, Pilinszkyról, Weöresről, a legnagyobbakról. Már kezdeti alkotói korszakában tagította a portrékészítés fogalmát. Nemcsak az arcot fényképezte, hanem kiemelve, kinagyítva a kezét, az idősödő arc ráncait, a körülvevő világ tárgyait: kézben a táskát, vállon a kabátot, a körülálló fákat.

A 70-es évek végén már én is végeztem az egyetemen, és Kecskemétre kerültem, a Forráshoz, Zoli pedig új sorozattervvel állt elő. Akkor még nem tudtuk, hogy egész életében az marad: az általában megvalósuló és részben beváltatlan tervek halmozója.

Ekkor azzal állt elő, hogy sorozatot készít írókkal Séta bölcső-helyem körül címmel. Kit-kit elkísér a maga szülőföldjére.

Így indultunk el öreg Trabantjával az én szülői földemre is, Csongrádra.

Nem fényképezte le édesanyámat, aki akkor még fiatalasszony volt, még nem a lábaiba operált két protézis röpítette: röntgenképen olyan volt ez a két protézis, mint két madárszárny.

Nem fényképezte le édesapám tárgyait. Édesapám akkor már nem élt, de a kaszát, kapát még megtaláltuk volna a kamrában.

Látogatást tettünk nagybátyáméknál is. Nagybátyám egykoron Veres Péter munkatársa volt, a koalíciós évek után az Andrássy út 60. lakója, és 1956 után ismét börtönviselt ember. Parasztember, de akiben mindig magas hőfokon izzik a tűz, és aki, mint példaképe, Veres Péter, paraszti polihisztor.

A bölcsőhelyet viszont lefényképezte: a csongrádi Nagyrétet, ahol nagyapám tanyájában gyerekeskedtem. Az ottani Holt-Tiszát, a partján őrt álló, megcsonkolt fűzfákat. Fialat arcomat a kerekés kútnál, nagymamám elfutó alakját a tanya időben eltűnő képével. Az omladozó iskolát, a mámai-réti iskolát, ahol a betűvetést tanultam, az omladozó nyári konyhát és nyári kemencét tanyánk udvarán. A még élő és virágzó körtefasort.

Gyönyörű sorozatot készített fotósunk, kár, hogy ebből a könyvtervből nem lett semmi. Az írók bölcsőhelyét nem tudta felmutatni végül, sem folyóiratban, sem könyvben.

De a fotókat archívumukból néhány éve, harminc év múltán, elővettük újra. Szembenézhettem ifjúí arcommal. Nézhettem elfutó bibic-nagyanyámat, a leomló tanyai iskola falait, nézhettem a megcsonkolt holt-tiszai fűzfákat. A tanyánk alatt katonás sort álló nyárfákat, nézhettem a kerekés kút korhadó kerekét.

Azóta Móser Zoltán több száz, mondhatom, több ezer képet készített még szer- te a világban. Írni is kezdett, esszéket, gondolom, azok kézírata is kitesz pár ezer oldalt. Öreg Trabantját is bizonyára kicserélte. Rengeteg tervet dédelgetett azóta: ő az ötletthalmozó. Sok megvalósult belőle, sok kihullt az idő rostáján.

Őrizd ezeket az írásokat s a sok-sok művészi fotót: majd az írások és fotók cserébe megőriznek téged.

Őrizd a Csongrád-nagyréti fotósorozatot is, amikor közös sétát tettünk bölcső- helyem körül. A képeken rajta a soha el nem múltó fiatal arcunk!

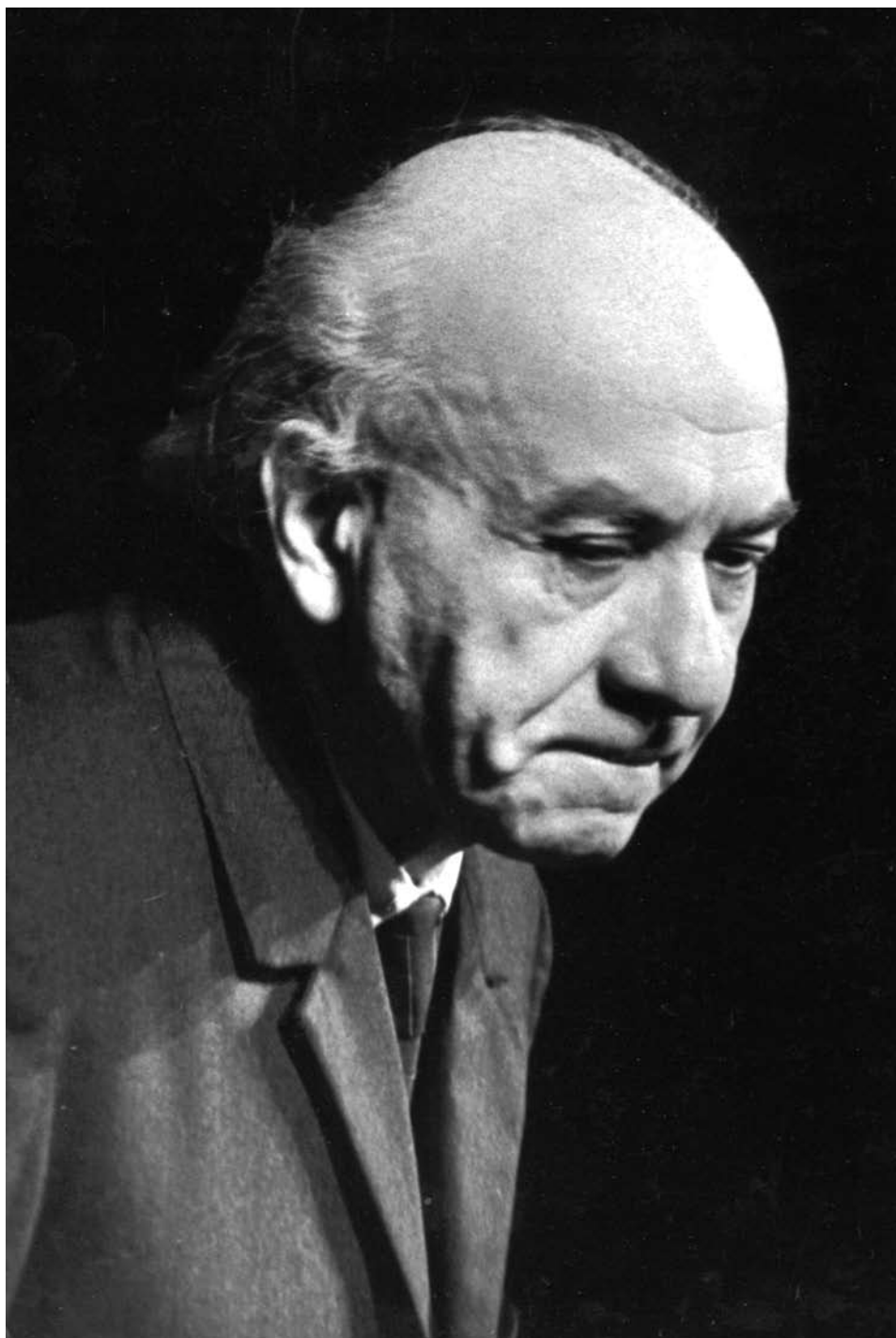
Szivőri János

Vilt Tibor

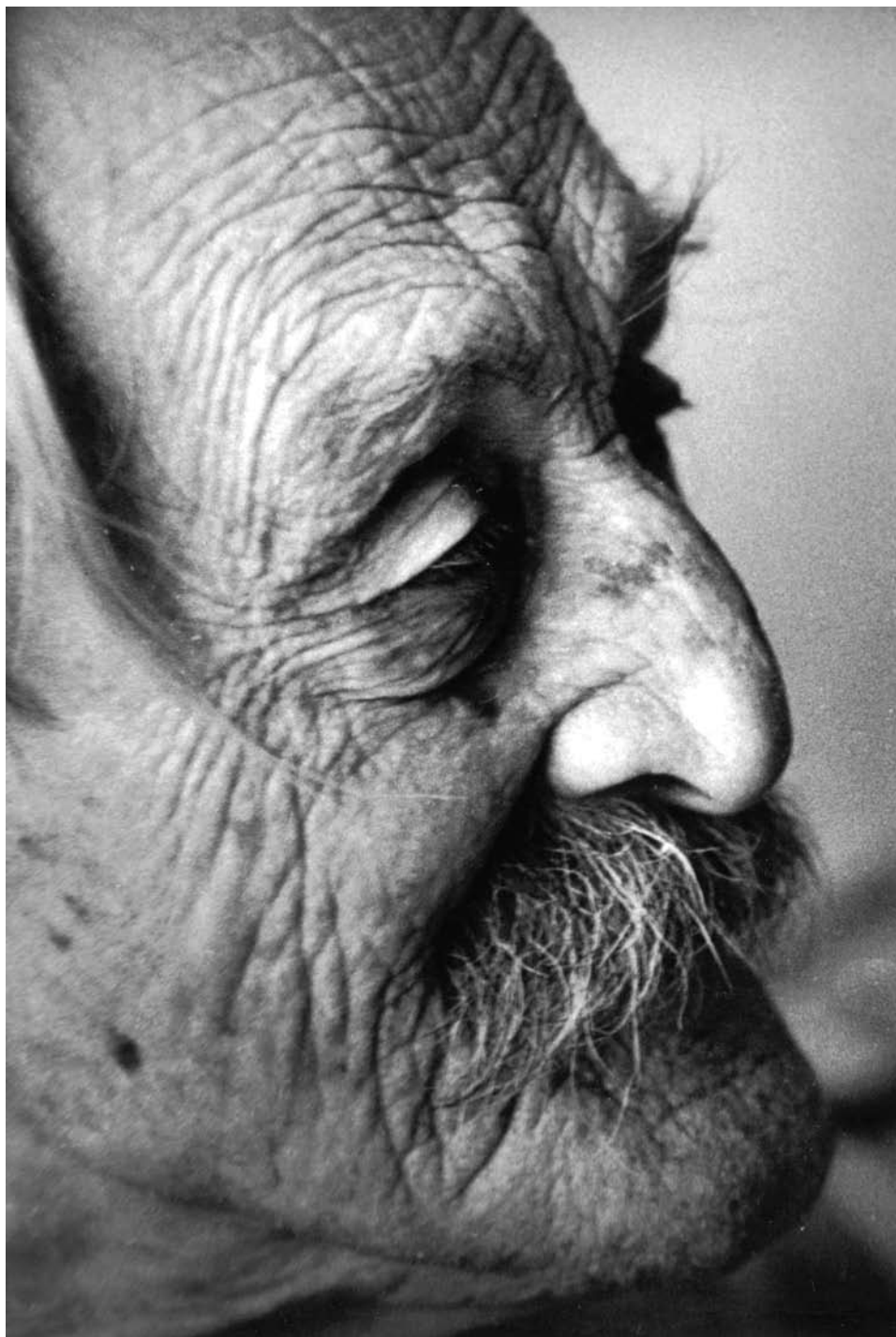
Medgyessy Ferenc gipszszobra: Veres Péter

Illyés Gyula ...

... és volt iskolatársa

Kós Károly

Sümegei György

„A legprogresszívebb szabadságot, bátorságot szeretném”

1. Kassák Lajos 1916-os, kecskeméti nyara

Kassák Lajosnak a Kecskeméti Művésztelepen töltött idejét is befoglalta visszaemlékezéseibe Gráber Margit festőművész: „Kecskeméten találkoztam Uitz Bélával, sőt egy nyáron sógorával, Kassákkal és családjával is. Kassák ekkortájt gyűjtötte híveit, és engem is próbált megnyerni az avantgárdnak. »Csák válámi úját«, mondogatta. Én azonban átláttam, hogy ez nem lehet kiindulási pont, inkább végcél.”¹ Kassák ugyanezt a nyarat így idézi föl: „1916 nyarán a feleségemmel, Simon Jolánnal, az előadóművésszel, Uitz Béláék vendégei voltunk a kecskeméti művésztelepen.” Egyszerű, csupán a tényeket rögzítő kijelentő mondata után következik a váratlan, ám legfontosabb bejelentése: „Itt kaptam a hírt, hogy A Tettet betiltották.”² Kassák nem választhatott a gondtalan nyaralás vagy a tevékeny pihenés, munkás vakáció között, mert ez utóbbit a folyóirata sorsa miatt kialakult helyzet rákényszerítette. Hiszen első folyóiratának, a magyarországi avantgárd legelső orgánumának a betiltása inkább feladatokat jelenthetett a számára, végiggondolandó tennivalók sorbavételét. Vagyis az 1916. június 15. és szeptember vége közötti jó három kecskeméti hónap a pihenés mellett munkát, tervezgetést, az új lap (MA) koncepiálását, a számba jöhető munkatársi gárda kialakítását is adhatta feladatul a felelős szerkesztőnek.

De vajon lehet-e pontosan (s ha igen, hogyan hitelesen) fölidézni egy ilyen sokrétű tevékenységben munkálkodó alkotó ember (költő, író, szerkesztő, képzőművész) nyári hónapjait? Megkísérelni is csak bizonyosan úgy érdemes, ha elsősorban a műveiben keressük a nyomait, esetleg a kapcsolataiban kutatjuk az odavezető vagy az ott kialakuló szálat. S ha a legapróbb adatokat, tényeket, említéseket, akár sejtéseket a helyszín (a Kecskeméti Művésztelep) és az idő (1916 nyara) raszterére illesztjük, akkor ott érvényes megfeleléseket találhatunk. Mindez nemcsak a kassáki műre, hanem a velük egyidejűleg Kecskeméten dolgozó alkotóművészekre is vonatkozhat, hiszen ahogyan Gráber Margit Kassákra

1 Gráber Margit: *Emlékezések könyve*. Gondolat, Bp., 1991. 7.

2 Kassák Lajos: *Az izmusok története*. Magvető Kiadó, Bp., 1972. Ezentúl: Kassák 1972.

jellemző fontos momentumot tudott följegyezni a kecskeméti emlékeiből, így akár másnál is találkozhatnánk hasonlókkal.

Kassákék a sógorának, Uitz Bélának a rendelkezésére bocsátott Falus Elek-villa manzárdjában laktak. („Uitzék egy egész villát kaptak a művésztelepen, ha nehezen is fog menni, de úgy gondoljuk, néhány hónapig ellakhatunk velük egy épületben.”³) „Kecskemétre az első postával elküldték utánam Balázs Bélának egy levelét”, amelyben Balázs azt kéri, hogy „küldje meg nekem mindig a lapot”. De Kassák „ezt a minden-lében-kanál-embert” elutasítja, kérését figyelembe se veszi, nem küldi neki *A Tettet*, amelynek nem szünetelt a szerkesztése, kiadása 1916 nyarán sem. Hiszen Kassák önéletrajzi regényében így említi ezt: „Egy nemzetközi szám kiadására készültünk. /.../ Az volt az indítványom, hogy valahogy demonstratív formában is jelét kell adni annak, hogy szolidárisnak érezzük magunkat a világ dolgozó embereivel. /.../ Többen elutaztunk Budapestről, sűrűn leveleztünk egymással⁴, akik otthon maradtak, vállalták a lap nyomdai rendezését.” Ezután ismerteti az internacionális *A Tett* 16. száma⁵ tartalmát, és bőven idéz a bevezető írásából is. Mindebből egyértelműen kitűnik az a mögöttes információ, hogy a lap 16. és 17. számát Kassák Kecskemétről távszerkesztette, vagyis munkatársai segítségével levelek útján intézte a kéziratok és a lap nyomdai munkálatait.

Kecskeméti nyarát Kassák kétféleképpen dolgozta föl: előbb érzékletes és részletes leírásokban idézte meg önéletrajzi regényében, az *Egy ember életében*, majd évtizedek múltán, a 70-es évek elején bemutatta *A Tett* és a *Ma* históriáját összefoglalóan közlő kötetében, *Az izmusok történetében*. Ez utóbbiban elsősorban az irodalom- és művészettörténeti összefüggésekre esik a hangsúly, de az is megfigyelhető, hogy egyes részek stilizálva kerültek át az önéletrajzból a magyar avantgárd történetébe. Ilyen például a nemzetközi szám tartalmi meghatározása, amelyet az *Egy ember életéből*, első megfogalmazásából idézek ide: „A lap általános feltűnést keltett. Mi vagyunk az elsők, akik a háború alatt szimpátiával és megbecsüléssel szóhoz juttatjuk Magyarországon a szerbeket, oroszokat, franciákat, angolokat, olaszokat és a többi nemzeteket, akiknek kormányaik ugyanolyan halálos ellenségei Magyarországnak, mint amilyen halálos ellenségük önekik a magyar kormány.”⁶ A lapbetiltás történelmi környezetének, politikai hátterének az árnyalására szinte megértően még azt is hozzáteszi, hogy „háború volt, s már annak is a második, nehezebb felét szenvedtük. /.../ Mint szocialistának meg kellett értenem, hogy a bajba jutott kormányzat egyre élesebben és szigorúbban őrökdi a »rend« fenntartása felett, és egyre drasztikusabb eszközökkel fojtja el a lappangó

3 Kassák Lajos: *Egy ember élete*. III. k. Magvető, Bp., 1966. 992–994. (Az önéletrajz első kiadása: 1927: 1–3., 1931: 4–6., 1935: 7–8.). Ezentúl: Kassák 1966.

4 Ezekből, sajnos, sem a Kassák Múzeum 2120 tételt számláló Kassák-levelezése, sem az Országos Széchényi Könyvtár nem őriz egyetlen darabot sem.

5 *A Tett* három utolsó számának megjelenése: 15. = 1916. július 1., 16. (nemzetközi) = 1916. augusztus 1., 17. (versszám) = 1916. szeptember 20.

6 Kassák 1966. 994–995. Ugyanez a fogalmazás múlt időbe helyezve: Kassák 1972. 195. Ez annyira fontos, alapvető közlendője lehetett Kassáknak, hogy a megelőző, *A Tettről* szóló fejezetben is leírja röviden, hogy az internacionális számban az „ellenség művészeit” közölték.

tüzeket, az egyesületek és lapok elégedetlenkedő hangját.”⁷ A Tett 16., nemzetközi száma tehát kiverte a biztosítékot: a belügyminiszter október 2-án keltezett leiratában közli: „a lap további megjelenését és terjesztését, közleményeinek a hadviselés érdekeit veszélyeztető tartalma miatt betiltom.”⁸ Juhász Gyula erről a számról írta: „A háború idején megjelent egy vörös füzet, amely A Tett nevet viselte, és amely lángoló tiltakozás volt, nem csupán a háború ellen, hanem a társadalom ellen is, mely a háborút elviselte, és a művészet ellen, amely a társadalomból fakadt és élt, mint lápvirág a hínárból.”⁹ Kassákot törekvéseiben mintha megedzette volna, még elszántabbá tette volna a betiltás. „Semmi okunk a meglepődésre vagy éppen csüggedésre. Már is azon gondolkodtam, milyen ügyességgel folytassuk a megkezdett utat. A telep (a Kecskeméti Művésztelep – szerk.) lakói között alig akadtak olyanok, akikkel ilyen értelmű megbeszélést folytathattam volna. /.../ Magamra maradtan töprengtem a jelen nagy pillanatai és a jövő tennivalói felől. Elhatároztam: A Tett végleges betiltása után új lapot indítok. Feleségem mellett állt, és osztotta nézeteimet.”¹⁰ Ezt a történeti időt, a háború mindenben való jelenlétét már eleve adott realitásként oda kell képzelnünk az egész 1916-os nyár és A Tett mögé: a félelmet, a kiszolgáltatottságot, a fronthírek kegyetlenségét, az emberáldozatok megmásíthatatlanságát, a családok veszteségeit. Az árván maradt gyerekek, megözvegyült feleségek, családfő nélkül továbbélni kényszerülő csonka családok ugyanúgy jelzik ezt, mint az ország gazdaságának mélyrepülése. Megszenvedte a nagy háborút a szellemi élet is, hiszen Kassák lapja a háborúellenességet tudatosan, nemzetközi alkotógárda közlésével vállaló bátor kiállása miatt került tiltólistára. Az 1916. október 2-i lapbetiltás megengedi föltételezni, hogy A Tett utolsó három száma összeállítása és szerkesztése (legalább részben) Kassák kecskeméti nyarában történhetett, hiszen ezért jegyezhetette föl így: „a kecskeméti művésztelep csöndjében, lázas alkotó munka közben”. Persze a ‘lázas alkotómunka’ fogalomparba nem csak a szerkesztés értendő. Érzékletesen, ha úgy tetszik, plasztikusan idézi meg a Kecskeméti Művésztelep akkori alkotóit, természetesen elsősorban azokat, akik az ő világához valamennyire is közel állhatnak. Az önnön művészi hitvallásától távol levőket pedig nem kíméli ironikus, itt-ott vitriolosá váló tollától. S mindezek mögött nagy együttérzéssel látatja a háborúnak az ottani emberek életére kiható következményeit is. Kassák – amint írja – jól érzi magát a Falus-villa manzárdjában, a forró nyárban. „A tetőn át kegyetlenül átég a nap, alig tartózkodhatunk bent valamit is a falak között. Úgy élünk, mint a vademberek. Mezítláb, félig mezítelenül. /.../ Az egyik délelőtt /.../ gyönge éhes csipogást hallok valahonnan. Fölfigyelek, mint a jó vadászkutya a neszező vadra. A padlásról jönnek a hangok, fölnyitom az ajtót, és megyek a nesz irányába. Pokoli hőség és elsüllyesztő por van a padláson. Olyan süppedős a föld, mintha bársonyra lépnék. A fiatal verebek szakadatlanul csiripelnek. /.../ Hason kúszom előre, olyan poros és kormos vagyok már, mint az ördög. Ha most látnának a telepen élő hölgyek,

7 Kassák 1972. 195.

8 A teljes betiltó leiratot közli: Kassák 1972. 197.

9 Idézi: Kassák 1972. 243.

10 Kassák 1972. 196.

a kövéredő nagyságos asszonyok és a piszkafasovány öregedő kisasszonyok? Mennyivel érdekesebbek lehetnek ezeknél a verebek, az eresz alatt. Elérem a fészket, előrenyújtom a karomat és belemarkolok. Egy rakás fiatal, alig pelyhedző veréb van benne. /.../ Körülbelül három hét múlva tollasak lesznek, gondolom. S ettől a naptól kezdve már értelme van annak, hogy itt vagyok. Kenyérmorzssával etetem az öregeket, hogy legyen mivel tápláltniok a fiatalokat. Lesekedek utánuk, megfigyelem az életüket. És kedvesek ezek az állatok, sokkal kedvesebbek a körülöttem lévő embereknél.” Az önfelelt verébgondozásban elmerülő Kassák a környezetében lévő művészekről lesújtó végkövetkeztetésig jutott el, ám ezt föloldja egy hasonlítással. Szerinte a verebek „talán csak Uitzhoz hasonlítanak. Az állati vonások most megszépülnek ebben az emberben, s ahogyan a madarakat figyelem, ugyanúgy figyelem őt is. Keveset dolgozik, s egész nap a gyerekével játszik. Alig lehet elképzelni erről az emberről, hogy ennyi türelem és jóság van benne. /.../ Időnként fölhallatszik Uitz vidám és vad nyerítése.” A művésztársaság föléled este, de „Uitz ilyenkor már nem nyerít, ott ül a veranda lámpája alatt, a felesége mellett, szuszmorog, dörgöldzik, /.../ valami öreg festőmappában lapozgat. Mi olvasunk, /.../ a többi villák lakói azonban kint élnek a parkban. /.../ De ez csak a mi csoportunk. A többiek urak és előkelőségek körülöttünk, művészek, s ebben a kánikulában, ebben a magunkra maradtóságban sem tudják félredobni kicsinyes és alkalmazkodó pózaikat. De lehet az is, hogy ez a póz náluk már természet, s néha sajnálni tudnám őket, ha nem lennének annyira nevetségesek itt, a szerény, csöndes fák, egészségesen illatozó virágok és éneklő madarak között. Legszimpatikusabb közöttük Iványi Grünwald Béla.” Kassákra jellemző a „mi” (értsd: ők Uitzékkal – szerk.) és „a többiek” elválasztás, szembeállítás. A művésztelep vezetőjére, Iványi Grünwaldra még többször visszatér. Először elismeri, hogy „komoly múlt áll mögötte, de azért hajlandó szóba állni velünk, a vadakkal és a csöndesen kiközösítettekkel is”. Ezután még hozzáteszi jellemzésül azt is, hogy „igazából azonban ő is amazokhoz tartozik, s mintha csak az árnyékával fordulna felénk”. Ahogy haladunk előre a leírásban, növekszik az ellenérzés, fokozatosan nő az ironia Grünwaldékkal szemben. „Grünwaldné kint ül a teraszon, valami divatlapot nézeget, a cselédlány énekel a konyhában, Grünwald pedig nyersszín vászonruhában ásogat a kerti virágágyak között. A hosszú, vékony ember olyan, mint egy ezüstcincér.” Később még tovább fonja Iványi jellemzését, most már a művei felé kitágítva: „kint szokott festeni a mezőn, a gémeskút körzetében, »magyart a magyarnak« jeligével”. Ezután is tudja fokozni, még érzékletesebbé, még plasztikusabbá rajzolni a bemutatását, mert itt már „Grünwald fehér selyemruhájában, s a gondozott ásócskával piszkálta a földet”. Iványi bemutatása során fokozatosan, pontról pontra válik maró gúnnyá a hangja, s ez a hozzá hasonlókra, a „többiek”-re is ugyancsak jellemző (pl. „festőtállóványa előtt áll Kandó László, ő is fehér ruhában van, s az ecset úgy áll a kezében, mint valami teniszbajnok kezében a raket”). Ők, a többiek „Ha lehet, elkerülik a velünk való találkozást, és gonoszul pletykálnak ránk. Bözsét gúnyosan ironónek titulálják¹¹, Jolánról kisütötték, hogy modelleskedett, s ez éppen elegendő az ő szemünkben ahhoz, hogy fölényesek legyenek vele, és kinézzenek maguk közül.

11 Ujvári Erzsíről, Kassák verseket író és publikáló hűgáról van szó.

Jó, hogy nem ezek a butaságok a legnagyobb gondjaink. Amíg ők társasági életet élnek, addig mi dolgozunk, vagy ha úgy tetszik, kívül helyezük magunkat a társadalmi konvenciókon, félig meztelenül vagy kifeszített lepedő mögött egészen meztelenül lefekszünk a fűre, és süttetjük magunkat az áldott napmeleggel. Munkára ébredünk, és nyugodtan térünk meg esti pihenőre.” Kassák azt is rögzíti, hogy a művésztelep mikrovilágában, az alkotók életében milyen „a háború tükröződése”. „Nehezebb az ő életük is, mint volt néhány esztendővel ezelőtt. /.../ Az emberek arcán látszik a nyomottság és bizonytalanság.” Példaként Perlrott Csaba festőművészt említi, „aki itt él, aki állandóan tüdőbetegségével bajlódik, egész nap napkúrázik. /.../ A többiek azt sugdossák, hogy Csabának nem is a tüdeje van annyira oda, mint inkább a sorozóbizottságok szemei előtt” menekül. „Akárha üvegbura alatt élne. Kiállított tárgy, amihez nem szabad hozzányúlni. Legföljebb egy festőnő van itt, /.../ ők kettesben mintha megértenék egymást.” Ezután kitér Perlrott művészete alakulására, így: „a háború előtt kint járt Párizsban, ismeri Picassót, Metzinger és a többi kubistákat, s akkor még ő is kubista volt, /.../ de a mester már egészen másfelé jár”. Perlrott – és az őt megértő festőnő, Gráber Margit – mintha Kassákék, a „mi” (Uitzék és a verebek) és az „ők” (Iványiék, művészelőkelőségek) között helyezkednének el. De a festői témák összekötik őket: „A gémeskút és a cigányok favorizáltjai most a telepnek.” Gémeskutat Iványi fest, ahogy írta, ám „Uitzban is fölbred a festő, és ő is a cigányok felé kacsint. A fekete lányokat föl szeretné ültetni a pódiumra, drapériát dobni köréjük, és sárga, vörös színekkel megfesteni az új képeket.” Uitz elmegy a Cigányvárosba festeni, ám valamiféle éles konfliktus alakult ki a megörökítendő és közte, mert „a fák közül előbukkan Uitz menekülő alakja. Szörnyen össze van zilálva, cafatokban lóg róla a festőkabátjának háta, a kezei véresek, és az arcán is elkenődött a vér.” Uitz verekedésbe keveredett a cigányokkal, akik csapatban követték őt: „kívül a parkon egy csomó cigánylegény áll késekkel és botokkal fölfegyverkezten. Fenyegetőznek és üvöltenek, mint a farkasok.” A művésztelep vezetője, Iványi Grünwald próbálja nyugtatni Uitz feleségét, de közben levonja a tanulságot is: „Enélkül is elég bajunk van a várossal, mindenki haragszik ránk. Ha így folytatja (mármint Uitz – szerk.), valamennyiünket fölnyársálnak a cigányok és a parasztok.” Kassák így Iványi szájába adja a művésztelep akkori városi elfogadottságának reális helyzetjelzését.

A háború hétköznapiakra gyakorolt hatását nemcsak a Műkert árnyas sétányain napközben festőfelszereléssel, munkába indulva, este szerelmesként föl-fölbukkanó művészek között érzékeli, hanem a város társadalmában is. A legnagyobb, szinte megrendült együttérzéssel mutatja be Kassák az orosz hadifoglyokat, énekeiket, munkájukat – a háborúban sínylődő magyar férfiak itthon maradt asszonyai mellett. „Szépek itt az esték, a csönd leereszkedik a telepre, s valahonnan a parasztházak tájékaról mélységes, szomorú dalok szállnak föl a csillagok felé. Az orosz hadifoglyok ilyenkor már munka után vannak, összeverődnek, és énekelni kezdenek bús férfikórusban, ötvenen, vagy talán százan is. Négy szólamban énekelnek értelmetlen, idegen dalokat, de akiben érzés van, az most feléjük fordul, és fölfogja panaszait anélkül, hogy megértené szavukat. Vontatott, reménytelenül elnyújtott sirámok ezek az elhagyott földekről, a végtelen hámezőkről, Annáról és Katkáról, akik ott élnek valahol a kék Volga partján.”

Kassák leírja azt is, hogyan készülnek „Szent István megünneplésére”, augusztus 20-ára a városban: „*Este a kocsmák tele vannak ünneplőkkel, öreg, elaszott férfiakkal, kövéredő anyámasszonyokkal és életrevaló, vérmes és nyugtalan menyecskékkel.*” Régebben az életerős férfiak jártak kocsmába, most, a háború idején az életerős asszonyok, mert „*a férfiakat azóta nagy csordákban kihajtották a harcmezőkre, ők most ott dicséretesen ölhetik és ölethetik egymást, az asszonyok pedig itthon maradtak, és nincs fölöttük Isten, aki vigyázna rájuk. /.../ Valósággal betyárokká lettek ezek a menyecskék. Elkeseredett szegénylegényekké lettek, s azt remélik, hogy ezen az éjszakán jobbra vagy balra eldűl a sorsuk.*” Kassák az elkeseredett s elvadult asszonyok és az orosz hadifoglyok sorsának összekapcsolásával jellegzetesre kontúrozza a háború teremtette állapotot: „*Ez a háború tükörképe itthon, testben és lélekben.*”¹² Kassáknak az orosz hadifoglyok iránti szolidaritása, helyzetük bemutatásának disztिंगváltsága, embertestvérként való ábrázolásuk egybehangzik A Tett nemzetközi száma fő törekvésével, azzal a lényeges fölismeréssel, hogy a háborúban egymás ellen taszított emberek is testvérek, ezért „*öleljük most össze sorsunkkal megvert sorsosainkat, akik szintén emberek, ártatlanok és kulturáltak.*”

Kassák a művésztelepen dolgozó, az önéletrajzában bemutatott „*a közepesség előnyeit élvező szakmabeliekről*”¹³ szigorú, a saját világához igazított, művészettörténetileg hiteles ítéletet fogalmazott Az izmusok történetében: „*Az itt dolgozó művészek nagyobb része közepes tehetség volt, a társadalmi problémák meg egyiküket sem érdekelték különösebben. Képeket vagy képecskéket festettek, és holmi kiváltságos lényekhez méltón szerettek volna élni. Ez a törekvés csak Iványi Grünwald Bélának, a telep igazgatójának és Kandó Lászlónak hozta meg a kellő eredményt. A többiek szegények és mellőzöttek voltak, mint mi, a művészetben »bolondok«, a társadalom rendetlen rendje ellen lázongók. Uitzon kívül Perlrott Csaba Vilmos, Gráber Médi és Galimberti Lanow Mária rokonszenvezett a modern törekvésekkel. Perlrott Csabán még rajta voltak a kubizmus párizsi jegyei, ugyanígy az orosz származású Galimbertiné¹⁴ is áttörte az akadémizmus szabvány kereteit, Gráber Médiben is élt a többet, jobbat akarás vágya, de még csak a továbbvezető út kezdetén botladozott.*”¹⁵ Ebben a visszamenőleges művésztelepi széttekintésben mintha megértőbb, elfogadóbb lenne Kassák a többiek, az önéletrajzában még erős ironiával bemutatott képzőművészek iránt is. Kecskeméti képzőművész ismerősei közül – természetesen Uitzon kívül – talán egyedül Galimberti Lanow Mária ott fogant műveit, kubisztikus megformálású csendéletét és egy hasonló formarendű portrét (talán Gráber Margit) közölte.¹⁶ A kecskeméti telephez (is) kapcsolódó képzőművészek nagyobb részét (Dobrovics

12 Kassák 1966. 995–1003. Kassák *Egy ember életének kecskeméti részleteit* lásd még: Sümegi György: *A Kecskeméti Művésztelep dokumentumai (1909–1919)*. L'Harmattan, Bp., 2009. 314–321. Ezentúl: Sümegi 2009.

13 Kassák 1972. 162.

14 Kassák nem emlékszik pontosan, mert Galimberti Sándorné Lanow Mária cseh származású, leánykori neve: Maria Provázková.

15 Kassák 1972. 196.

16 *A Tett*, 1916. szeptember 20., 17. szám. Lásd még: Sümegi 2009. 405., 406.

Péter¹⁷, Erős Andor, Kmetty János, Perlrott Csaba Vilmos, Pásztk Jenő stb.) már korábban ismerte és közölte. *A Tett* ismertetése során ő a képzőművészeket is úgy mutatja be, mint akik az avantgárdhoz tartoznak („*a magyar avantgarde mozgalom elindítója én voltam*”¹⁸). Pásztk Jenőt „*az expresszionizmus romantikus lendülete vonzotta*”.¹⁹ Pásztk volt az, aki a befelé figyelő, asketikus, elmélyült művésztipust rögzítette Kassákról készült kifejező arcképrajzában.²⁰ Erős Andort az Uitz, Kmetty, Nemes Lampért, Derkovits társaságába tartozóként mutatja be, akik „*a kubizmus felé igyekeztek, de az expresszionizmus legtöbbjüket eltérítette eredeti céljuktól*”. Kassák Uitz Bélának Erősről írt nekrológiát idézi: „*szomorú embertestvériségünkől kiharapta a háború*”²¹, vagyis az első művészáldozatok között volt. Kassák máig tartó érvényességgel jegyezte föl: „*művei ma is az ismeretlenségben kallódnak*”. Mozgalmuk „*legjelentősebb képzőművésze*”-nek Uitz Bélát tartotta, már *A Tett* negyedik számától jelentek meg rajzai és képzőművészeti tárgyú írásai.²² Uitz hat képből álló sorozata²³ tartalmaz olyan rajzokat is, amelyek a kecskeméti telepen készülhettek. Kassák ezt is jelzi: „*A képek világosan mutatják, hogyan igyekezett Uitz követni Cézanne késői képeinek szellemét, /.../ más képei Iványi Grünwald Béla befolyására mutatnak, akivel akkoriban együtt dolgoztak Kecskeméten.*”²⁴ Láttuk fentebb, az önéletrajzából idézve, hogy mit jelentett Kassákék számára az Iványival történő 'együttdolgozás'. Éppen ezért méltánylandó, hogy évtizedek múltán, a magyar avantgárd történetének megfogalmazása idejére már bizonyos fokig átértékelődött Iványi Grünwald megítélése. S valóban igaz, hogy Uitz egyes művein föltűnnek olyan drapériás vagy ruhátlan, de mindenképpen elvágódást sejtető nőalakok, amelyek Iványi hasonló tematikájú alföldi bocskoros Árkadia festészetéből is vehették a mintájukat. Ugyanakkor szerepel a hat kép között a Műkert fás, árnyas természeti környezetét rögzítő rajz is. Ahogyan Kassák önéletrajzába beszívargott, és *A Tett* nemzetközi száma programosan vállalta, Uitznál a pieta-tematika kompozicionális megfogalmazása köthető a háborúhoz.

A Kassák által említetteken kívül 1912–19 között még Diener-Dénes Rudolf és Pátzay Pál dolgozott hosszabb vagy rövidebb ideig Kecskeméten, az aktivizmus tágabb köréhez tartozó képzőművészek közül. „*Az aktivizmus előzményeit/.../ Nagybánya után, a mozgalom színteréhez és problematikájához közelebb álló kecs-*

17 Ő a Lówy Ödön szerkesztette, 1914-ben összesen négy számot megért *Az Alföld* folyóiratban két írásával is szolgálta az új szellemű modern képzőművészet ügyét. Újraközölve: Sümei György: *Vajdasági művészek a kecskeméti művésztelepen*. Híd (Újvidék), 1989. szeptember 1084–1092.

18 Kassák 1972. 164.

19 Kassák 1972. 177. Illusztrációul ehhez lásd: Pásztk Jenő: *Akt, A Tett*, 1916. június 3. 229. Lásd még: Sümei 2009. 408. Kassák tévesen írja Pásztkról, hogy „*korán eltűnt a mozgalomból, valószínűleg meghalt*”. Pásztk Jenő (1895–1948) a budapesti Képzőművészeti Főiskola elvégzése (1919) után az akkor már Romániához tartozó Nagybanán telepedett le. Ezentúl Pascu Eugen néven dolgozott.

20 Pásztk Jenő: *Portré* (Kassák Lajos), *A Tett*, 1916. január 15., lásd még: Sümei 2009. 409.

21 Kassák 1972. 178–179.

22 Sümei 2009. 308–310.

23 *A Tett*, 15. szám, 1916. július 1.

24 Kassák 1972. 178.

keméti művésztelepen kell keresnünk.”²⁵ Szabó Júlia még azt is rögzítette, hogy „valamiféle vidékiesen megemésztett kecskeméti »kubizmust« fedezhetünk fel” Perlrott Csaba Vilmos, Kmetty János és Galimbertiné Lanow Mária több kompozícióján. Mindebből azt is leszűrhetjük, hogy Kassáknak valójában jó terep volt Kecskemét és a művésztelep, ahol érvényesült kereső, kutató akarata, amit a *Mesteremberek* című versében így rögzített: „új színeket keverünk”. Kassák, természetesen, szerkesztőként is erre törekedett, ez határozza meg a Kecskeméten élt Buday Dezsővel mint szerzővel fönntartott kapcsolatát. Az egyik, Buday Dezsőnek írt levelében megfogalmazta szerkesztői hitvallása leglényegét: szeretné, ha az általa közölt művek „a dolgok új lehetőségeivel vagy a meglévők szigorú revíziójával foglalkoznának. /.../ Minden írásban a legprogresszívabb, illetve agresszív szabadságot, bátorságot szeretném.”²⁶

Képzőművészeti szempontból a neósok fellegvára, a kecskeméti telep mindenképpen továbbvezető és fontos láncszem az aktivizmushoz. Átvezető a nagybányai természetelvűségtől, Gauguin, de főleg Cézanne tiszteletén át („*Matisse-tanítvány volt Perlrott Csaba is, de Cézanne-t imádta*” – summázta pontosan Gráber Margit a fő igazodási pontot), a posztimpreszionizmustól a kubizmusig, a kutató művészet elvének a fölismeréséig és a társadalmi-művészeti forradalmat együttesen valló és váró aktivizmusig. Kecskeméten a legaktívabb aktivista Uitz Béla. 1916-os termékeny nyarának eredménye: tusrajzok, rézkarcok, festmények. Az anyaság téma újabb és újabb, egyre érettebb darabjai, fürdőzővariációk, tájképek, gyümölcszedők kompozíció, különféle arc- és fejlett drapériatanulmányok, valamint kísérlet a háború vizuális megragadására (*Pieta*). Uitz ráadásul a legaktívabb társa Kassáknak, részt vett a lap szerkesztésében, képzőművészeti cikkeket írt. De mindennél fontosabb, hogy a Kassák által megidézett művésztipus megtestesítője. Aki politikai és művészeti tekintetben egyaránt forradalmár, aki művészként a formát, aktivistaként a társadalmat egyaránt rombolja és építi. „*Forradalom van a társadalomban, és forradalom van a művészetben*”²⁷ – írta Kassák, és Uitz ennek a vajúdo időnek jellegzetes képviselője.

Indokolt föltenni a kérdést: Kassák vajon rajzolt-e, festett-e kecskeméti nyarán? Egyetlen fönnmarradt, 1916-os tusrajza egyértelműen bizonyítja, hogy akár több rajzot is készíthetett. Az 1916-os *Tájkép* című tusrajzának²⁸ két rajz-előzményét ismerjük. Az egyik dombos táj, szerkezetében és elrendezésében

25 Szabó Júlia: *A magyar aktivizmus művészete 1915–1927*. Corvina Kiadó, Bp., 1981. 37.

26 Sümei György: *Aktivisták Kecskeméten*. (Kassák- és Ignóus-levelek Buday Dezsőhöz). Forrás, 1987/10. 69–76.

27 Kassák Lajos: *Forradalom a művészetért*. Ma, VI. 1–2. szám, 1920. november 1.

28 Kassák Lajos: *Tájkép*, 1916, papír, tus, 219×315 mm, jelezve jobbra lent: Kassák 16. Magyar Nemzeti Galéria, leltári szám: F. 57–186. Reprodukálva: *Kassák Lajos 1887–1967 emlékkiállítás*. Magyar Nemzeti Galéria, Petőfi Irodalmi Múzeum. Katalógus. Szerk.: Rubovszky Éva. Bp., 1987. Műtárgyjegyzék 2. (Ezentúl: Kassák emlékkiállítás 1987), Sümei György: *A Kecskeméti Művésztelep 1909–1944*. Corvina Kiadó, Bp., 2011. 100. Kiállítva: Kassák emlékkiállítás 1987.

közeli rokona²⁹ a kecskemétinek. A másik, ugyancsak *Tájkép*³⁰, házak, településrészlet dombos tájban, ám az épületek leegyszerűsített kontúrrajza mintha már sejtetné, hogy festőként a szerkezetet, a konstrukciót, a képarchitektúrát fogja majd kiemelten kezelni a későbbi jellegadó festményeiben Kassák. Ezeknek a műveknek a készülésekor még képzőművészeti munkálkodásának az elején jár, abban a periódusban, amit ő maga érzékletesen jellemzett. „Hogy valaki egy tájat, egy arcot vagy bármi más, már valamilyen formában élő dolgot lefessen, nem művészi nagyság, hanem hasonulni képes karakter és technikai készség szükséges.”³¹ Az 1916-ban Kecskeméten keletkezett tusrájzánál – Uitz is csinált hasonlót – már egyfajta, az előzőkhöz képest fejlettebb fokon tapasztalhatjuk a hasonulni képes karaktert és technikai készségét. Változatos morfológiájú, klasszikus elrendezésű (elő-, közép- és háttér) az emelkedő, homokbuckás tája. A tust lazán, jelzés- és vázaltszerűséget sejtetően, vagy ahol kell – pl. az előtérből a középtérbe átvezető halmon –, ott tömören alkalmazza. Az egész emelkedő, satnya bokorsor, laza kerítésív vízszintesei és a fűcsomók, oszlopok függőlegesei adják a kompozíció egyéni ritmusát, emelkedő jellegét, a széljárta, homokbuckás táj alapkarakterét. Kassák egyes kritikussai már legelső verseit olvasva 1912-ben észrevették festői látását. Ekkor azonban még főleg szavakkal festett, bár „kezdté lerajzolni is azt, amit látott. 1915-ből megmaradtak tájakat ábrázoló, erőteljes tollrajzai”.³²

Hogy milyen s mely verseit írta/írhatta (fejezte be, vagy ott írta, vagy később öntötte formába kecskeméti élményeiből) Kassák Kecskeméten – ennek a megállapítására az irodalomtörténet semmiféle támpontot nem nyújt. Így a motívumok, a közvetített élmények és a megjelenésük időpontja szerint próbálom néhány versét az 1916-os nyárhoz kötni. Talán *A Tett* utolsó, 17. versszámában közöltek tartozhatnak ide. A *Karmester, esti világításban* című verse expresszív megfogalmazásában a karmester: „az akarát plasztikája”.³³ *A júliusi földeken* verse³⁴ kiskunsági, Kecskemét környéki aratási élményei és tapasztalatai összefoglalója. „Jellegzetesen kassáki szín és mozgás jellemzi, maradandó emlékeként a vers- és a képzőművészeti látás és verskép-festés találkozása pillanatának, melyben a jellegzetesnek tudott futurista-expresszionista-kubista képekre valló vonalak nem külsőségei a versnek.”³⁵

29 Kassák Lajos: *Tájkép*, 1914, papír, diópác, 307×227 mm, jelezve jobbra fönt: Kassák Lajos 1914, Kassák Múzeum, leltári szám: 79. 173. 1.

30 Kassák Lajos: *Tájkép*, 1914, papír, diópác, 281×245 mm, jelezve jobbra fent: Kassák Lajos 1914, Kassák Múzeum, leltári szám: 79. 174. 1. Reprodukálva: Vadas József: *A konstruktor*. Gondolat Kiadó, Bp., 1979, Kassák emlékkiállítás 1987. Kiállítva: István Király Múzeum, Székesfehérvár, 1968, Kassák emlékkiállítás 1987. Műtárgyjegyzék 1.

31 Kassák 1972. 15.

32 „Egy közülük a Magyar Nemzeti Galéria tulajdona” – folytatja Körner Éva. Körner tévesen teszi 1915-re – 1914 helyett – a két fennmaradt legkorábbi Kassák-rajz keletkezését. Ráadásul az 1916-os kecskeméti is hibásan sorolja be az 1915-ös évbe. Bori Imre–Körner Éva: *Kassák irodalma és festészete*. Magvető, Bp., 1967. 167. Ezentúl: Bori–Körner 1967.

33 *A Tett*, versszám, 1916. szeptember 20. 306–307.

34 *A Tett*, versszám, 1916. szeptember 20. 305.

35 Bori–Körner 1967. 57.

Monumentalitás.
Kék – sárga – kék.
Vízszintben sárga, geometrikus táblák.
Szél. Hő. Földszag.
A nap csurog,
s a sárga táblák visszadobálják a vörös napot.

/.../

a sárga táblákban nézzétek a parasztokat
(az érett búza között)
amint erős, plasztikus lendülettel mozdulnak
(félaktban)
s százszoros gesztusuk
letörli a végtelen táblákat.
Gatyás, félig meztelen testek. Rohamállás. Suhintás.
Minthacsak pontos mechanikai rendszer lenne az egész,
végig... végig a kék perspektívába.

/.../

Billió szín itatja most szemeiteket.
De mind között leghatalmasabb a kenyér sárga magja.

/.../

A téres sárgára hizott földeken
Zászlósan lengessétek meg új divatkalapjaitokat,
testvérek!

Az Asszonyok a parkban³⁶ Kassák 1916-os kecskeméti háborús élményeinek³⁷ fontos versbéli lecsapódása, közvetlen, élményszerű megfogalmazása:

Az alacsony és magas fák óriási csokorban állnak,
szelid, gótikus pózban egymásba nyújtóznak,
mint valami vásári rosta,
szövődnek, bogozódnak
s ezüst leveleik közt
átszűrrik
az indigó színű estét.

36 A Tett, versszám, 1916. szeptember 20. 308–309.

37 Vesd össze az Egy ember élete – főntebb idézett – háborús elemeivel.

*Köhögős tehervonat kapaszkodik a magas, fekete töltésen.
/.../*

*Az állomásról idezokog az induló menetszázad bombardonja.
11 óra 50 perc.
Az asszonyok tízezer füllel és tízezer szemmel
silbakolnak a tisztáson,
forrók, éhesek, szédülők,
egymás karjával kötik a derekukat, a mellük kemény,
s megnyúlt arcukat
hideg-sárga fénnnyel lakkozza a hold.*

Lehet-e összesíteni egyáltalán olyan művészetteremtési, alkotói periódust, rövid, ám fontos elhatározást is érlelő intermezzót, amelyben a keletkezett művek egy része bizonyosan a sejtések és a föltételezések kategóriáival, s nem a bizonyosság biztonságával közelíthetők és határozhatók meg? Milyen művek, és konkrétan melyik és hogyan köthető az alkotó 1916-os nyarához, s a műveken kívül, azokon túl még miféle váltás/változás, a korábbtól való lassú el- és átfejlődést hoz a művésztelepi nyár Kassáknak? Azt bizonyosan megállapíthatjuk, hogy „képzőművészeti tevékenységének első fázisát”³⁸ négy év helyett öt évre kell kiegészítenünk, mivel 1914-es keltezésűek az első rajzai. Ugyanezen időszak lényegi, alkotói változására mutat rá Bori Imre. „A Babitscsal folytatott polémia-ban kristályosodott ki Kassák azon nézete, hogy a művészi alkotás »megcsinálásának« módzatai helyett a »művészt mint szociális embert« helyezi a figyelem középpontjába.”³⁹ Valószínűsíthető még azon feltételezés is, hogy a képzőművészek körében eltöltött kecskeméti hónapok ahhoz a fölismeréshez is hozzásegítették Kassákot, hogy új lapjában, a MA-ban „taktikai szempontból a hangsúlyt egyelőre tegyük át a képzőművészetre, mondtam: tartalmában nehezebben ellenőrizhető, mit az irodalom, formailag gazdagabb lehetőséget nyújt”.⁴⁰ Kecskeméten megerősödött Kassák képzőművészeti érdeklődése, ő maga is rajzolt, és amikor a két lap, *A Tett* és a MA közötti senki földjére, az első betiltása utáni vákuumba került, akkor mindez a fölismerés és frissen megerősödő tapasztalat segíthette őt a végleges döntésében, az új TETTben: a MA megindításában.

Hogy rövid pár éven belül maradt-e valamiféle nyoma és emléke Kassáknak és körének a Kecskeméti Művésztelepen, arra egy fanyar, inkább groteszk epizódot idézhetek ide Járitz Józsa festőművész 1917. július 19-i Naplójából: „Múltkor a MA-ban megjelent versekről beszéltek az emberek. »En nem tudom, mit jelentenek azok a számok a verssorok mellett« mondta Grünwaldné. »Azok a cipőszámok a (vers)lábakra«

38 Körner Éva periodizációja így pontosítható: 1914–1919, ez Kassák képzőművészeti tevékenységének első fázisa. Bori–Körner 1967. 167.

39 Bori–Körner 1967. 58.

40 Kassák 1972. 198.

felelte Pál Franciska.⁴¹ Ugyanezt az ironikus hangot üti meg Dabis Rózsa A „négy Béla” Kecskeméten című karikatúráján, amelyen mint az orgonasípok emelkedő, nagyságrendi sorrendben következnek egymás után, balról jobbra: ifj. Uitz, id. Uitz, ifj. Grünwald, id. Grünwald. Közülük csupán a sötétre satírozott id. Uitzot emelte ki, ő előrehajolva, görnyedten olvassa a kezében tartott MA föliratú lapot. Járítz Józsa története és Dabis Rózsa rajza együttesen azt érzékelteti, hogyha beszéltek a MA folyóiratban megjelent versekről a Kecskeméti Művésztelepen, akkor olvasták a lapot, ismerték. 1917–1918 nyarán a képzőművészek még bizonyosan számon tartották a korábban közöttük megfordult s ott dolgozó Kassák Lajos munkásságát, törekvéseit, és új, a Kecskeméti Művésztelepen fogant második folyóiratát, a MA-t.

2. Szerzői est, Képarcitektúra-kiállítás, 1965. június

Kassák 1916-os kecskeméti nyarat önéletírása, az *Egy ember élete* vonatkozó fejezete alapján idézi az a beharangozó újságcikk, amely a kecskeméti szerzői estjére és kiállítására hívta föl a figyelmet. A cikk a Kossuth-díjas író és festőművészt „a magyar szocialista avantgárd kiválósága”⁴² jelzős szóösszetétellel határozza meg. Ez ma kelthet visszatetszést, ám a szocialista jelző kellettett a program indoklásához, megrendezésének a párttal való elfogadtatásához. Kassák talán – ezt látva – fölvonhatta ugyan szigorú szemöldökét, de az akkori politikai játékszabályokban a megjelenés, a nyilvánosságra kerülés föltétele lehetett ez. Valamint az, hogy abban az évben kapott Kossuth-díjat, tehát a párt is elismerte a munkásságát, így már meghívhatták.

Kassák hazai és külföldi tárlatainak kiállításjegyzéke⁴³ az egyéni bemutatók sorában az 1945 utáni itthoniak között hatodikként regisztrálja: „1965 Művészkлуб, Kecskemét”. Rangos a lista, hiszen a székesfehérvári (István Király Múzeum) és a Csók Galéria mellett könyvtár (az esztergomi városi), a Fialat Művészek Klubja és a Magyar Írók Szövetsége szerepel. Vagyis a kecskeméti szervezők, hivatkozva Kassák 1916-os kecskeméti jelenlétére, e kötődése alapján hívhatták meg. Ám a Kádár rendszer első évtizedének a végén bátorságot, szemléleti merészséget jelentő programot vállaltak Kassákkal. A meghívó szerint „a Városi Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya, a Katona József Társaság és a Művészkлуб” volt a rendezője „Kassák Lajos Kossuth-díjas művész szerzői estjé”-nek⁴⁴, amelyet Sík Csaba, a Magvető Kiadó lektora vezetett be, közreműködtek a Kelemen László Irodalmi Színpad tagjai. Kassák *Képarcitektúra-kiállítása* két hétig volt látogatható (június 4-től 15-ig, 15–20 óra között).

41 Sümegi 2009. 322.

42 Heltai Nándor: *Kassák és Kecskemét*. Fél százados emlékek. Petőfi Népe, 1965. június 4.

43 *Kassák Lajos 1887–1967 emlékkiállítása*. Magyar Nemzeti Galéria, Petőfi Irodalmi Múzeum. Katalógus. Szerk.: Rubovszky Éva. Bp., 1987. 121.

44 Kassák szerzői estje június 4-én, pénteken este hat órakor volt. Kassák azután Kecskeméten tölthette az éjszakát, mert 1965. VI. 5-én dedikálta egyik könyvét dr. Orosz László irodalomtörténésznek.

Kassák majdnem napra pontosan 49 évvel később, az első kecskeméti helyfoglalása (Falus-villa, művésztelep) után érkezett szerzői estjére és kiállítása megnyitására. A Művészkлуб akkor a legprogresszívebb kiállítóhely volt a városban. 1963–75 között működött a Városi Művelődési Központban (Rákóczi út 3.). Alapítói elsősorban a képzőművészet, s általában a művészetek iránt érdeklődő értelmiségiek, alkotóművészek. Elnöke Imre Gábor szobrászművész, olyan rangidősfele, politikailag megbízható (1945 után rendőrkapitány is volt), titkára dr. Hernádi Gyula, képzőművészetet s irodalmat szerető bíró. A helybeli képzőművészek kiállításai (Bozsó János 1963, Goór Imre, Báron László, 1964) mellett fiatalokat, pályakezdőket is fölkaroltak (Bodóczky István–Bodri Ferenc–Lisztes István, 1964), de más városokban élő képzőművészeket is bemutattak (hódmezővásárhelyiek, 1964. október). Programjaiknak állandósult a szerkezete: egy-egy alkotó tárlata idejére beszélgetést, akkori, szocialista művelődési terminológiával: művész-közönség találkozót szerveztek. De önálló művészettörténeti előadásokat is tartottak (pl. Csorba Géza: *Romantika és szimbolizmus*, 1964. március 12.). A tárlatokat a Művelődési Ház nagyterme melletti kisebbben rendezték. Ez kamarakiállítások bemutatására (normál méretű festményekből kb. húsz műtárgy, falra akasztva) volt alkalmas, ankétokon, találkozókön pedig kb. ötven fő kényelmes elhelyezését lehetett benne biztosítani. Ez volt a kerete Kassák szerzői estjének és *Képarchitektúra*-bemutatójának is.

Kassák kiállításai közül azoknak készült el a tartalmi elemzése, amelyek jól dokumentáltak, fennmaradt legalább a kiállított műtárgyak pontos listája, készült hozzájuk katalógus, és még a tárlatszervezők alkotóval folytatott, fontos közléseket tartalmazó levelei is ismertek.⁴⁵ A kecskeméti tárlatról nem maradtak (vagy még nem találtam) ilyenek, csupán a meghívóját ismerem, de önmagában az is sokatmondó. Mégpedig azért, mert az információkon kívül elmondható róla, hogy igényesen tervezett, kétszín-nyomású, vagyis tulajdonképpen színes. Ugyanis a kis négyoldalas meghívó borítójára pirossal nyomták Kassák egyik festményét és a kiállításra vonatkozó információkat, míg a többi szöveget (a *Költézetem* című verséből vett részletet és a szerzői est adatait) feketével. A reprodukált kompozíció: a bal saroktól a jobb felső sarokba tartó párhuzamosok alul kört metszenek, s afölött kisebb s nagyobb háromszögekhez kapcsolódnak. A kompozíció bal felső sávjában tömör, piros, nyújtott téglalap. Az 1920-as évek képarchitektúráihoz hasonló kompozíciókat készített 1957-től kezdődően, és állított ki hazai kiállításain – így bizonyosan Kecskeméten is. A meghívón kinyomtatott kép, elrendezése és motívumhasználata alapján, kizárólag az 1960-as évek eleji tusrájai közé sorolható.⁴⁶ Sőt, egészen pontosan meghatározható, mivel ugyanaz a kompozíció, amely megjelent a második világháború után legelsőként, 1960-ban külföldön megrendezett kiállítása (Galerie Denise René, Párizs) katalógusborítóján és plakátján is. A falragaszon világos színnel nyomták, de a katalógusborító

45 Gergely Mariann, György Péter, Pataki Gábor: *Megjegyzések Kassák Lajos korai műveinek sorsához*. In: *Kassák Lajos 1887–1967 emlékkiállítás*. Magyar Nemzeti Galéria, Petőfi Irodalmi Múzeum. Katalógus. Szerk.: Rubovszky Éva. Bp., 1987. 140–144. Ezentúl: Kassák-emlékkiállítás, 1987.

46 V. ö.: Kassák emlékkiállítás, 1987. Műtárgyjejegyzék: 587., 589., 595., 596., 601.

bordósín-nyomásához a kecskeméti meghívó pirosa van közelebb. Mindebből azt a következtetést is levonhatom, hogy ennek, a meghívón művel jelzett alkotói időszaknak a terméséből állhatott össze a kecskeméti válogatás, a *Képarchitektúra*-kiállítás talán ugyanúgy, mint a párizsi bemutató. Kassák 1956 utáni képzőművészeti törekvéseiről 1963 tavaszán így fogalmazott: „1957-ben rendezett kiállításom, bárha nemcsak geometriai absztrakciót mutattam be, nagy ellenkezést váltott ki. Ez a támadás már semmiképpen sem irritált – fenntartás nélkül folytattam régi utamat, amin ma is járok.”⁴⁷ Ezt pontosabban is megfogalmazta: „Legközelebbi rokonaimnak érzem Kazimír Malevicset, Mondriant, – általában a konstruktív irányzatok képviselőit.”⁴⁸ Kecskeméti szerzői estje bevezetője és kiállításának megnyitója, Sík Csaba, a 20. század klasszikus avantgárd és az 1960-as évektől kibontakozó neoavantgárd képviselőivel foglalkozott. Kassák életművével kiadói szerkesztőként⁴⁹ találkozott, művészettörténeti elemzéseiben pedig foglalkozott a képarchitektúráival. „Képarchitektúráinak síkján függőleges, vízszintes, átlós vonalak és ívek alkotnak a mértani formákkal építészeti értelemben szilárd szerkezetet és jelképeset egyben, hiszen a konstrukció valóságos térben is elképzelhető. Megragadó méretük és mértékük ellentéte, a többnyire kisméretű vásznanon és lapokon az alapformákból felépített plasztikai konstrukció arányai monumentálisak, olyan rendet szimbolizálnak, amely ellentétének a létét sem ismeri el. Kassák az elementáris színekkel és a geometriai formákkal egyensúlyhelyzetet jelenít meg, olyan állapotot, amelyben minden mozdíthatatlan a helyén van. Ihlete a rendteremtés vágyából fakad, csak így közvetve ismeri be, hogy a világban jelen van a rendtelenség is. *Képarchitektúra* című írásában (Kassák – szerk.) kijelenti: »képeink nem olyanok, mintha, hanem olyanok, amilyenek«. Tehát nem szabad színnél, formánál, végérvényesen rögzített harmóniánál egyebet látnunk, keresnünk bennük. /.../ Kassák indítéka: »legyetek tiszták, kiegyensúlyozottak, s formáljátok ilyenné a világot magatok körül.«⁵⁰ Mindez vonatkozhat azon művekre is, amelyeket a kecskeméti Művészkлуб közönsége láthatott.

Maga az épület, a programot befogadó színhely is fontos, ha közvetetten is, hiszen a Kereskedői Kaszinó nagyterme díszítőfestését Falus Elek tervezte (az ő számára épült villa manzárdjában laktak Kassákék 1916 nyarán), az ugyanott elhelyezett *Uzsonna* című triptichont és az orozmat három falképét⁵¹ Iványi Grünwald Béla festette, akiről részletesen írt az *Egy ember életében* és *Az izmusok történetében*. Méltó, autentikus helyszínen jelenhetett meg Kassák Lajos 1965-ben Kecskeméten. Bartók Béla is ennek az épületnek a nagytermében adta egyetlen kecskeméti hangversenyét.⁵² Még talán annyit hozzátehetek mindehhez, hogy a

47 Kassák emlékkiállítása 1987. 142.

48 Idézi: Dévényi Iván: *Arcképek a XX. század képzőművészetéből*. Orpheusz Kiadó, 2007. 162.

49 Sík Csaba szerkesztette pl. Kassák Lajos: *Az izmusok története* (Magvető Könyvkiadó, Bp. 1972) című könyvét.

50 Sík Csaba: *Örök törvény – új világ*. Tevan Kiadó, Békéscsaba, 1993. 29.

51 Valószínűleg ráfestettek, az eredeti kompozíció alatta lehet, csak föl kellene tární és restaurálni.

52 A hangversenyt emléktábla idézi a főbejárat mellett. Bartók Béla „művészete már 1913. február 1-jén, ebben az épületben rendezett zeneesten rokonérző közönségre talált”.

MA Bartók-számában⁵³ – többek között – Náray Béla Bartók-tanulmánya, Berény Róbert Bartók-portréja, Bartók *Sostenuto* című kompozíciója (faksimilében) mellett megjelent a zeneszerzőnek ajánlott *Napraköszöntés* című Kassák-vers is:

„Mert Te a végtelen öröm vagy, s a bajok magasra tűzött lámpása is Te vagy.”

Kassák 1930 utáni Bartók-képeinek⁵⁴ legerőteljesebb kifejezése *A mérleg serpenyője* című költemény:

*Csak álmában fordítja felénk az arcát
csak muzsikál nekünk és sohasem kérdezi,
jelen vagyunk-e az Úrfelmutatás pillanatában.
/.../*

*/.../ odaül a zongorához,
csörömpöl, sír és néha ugat olyan irtóztatón
hogy elsötétül az ég s a házak falai beomlanak.*

53 III. évfolyam, 2. szám

54 Csaplár Ferenc: *Bartók Béla, Kassák Lajos*. Kassák Múzeum, Bp., 2006.

Petőcz András

Kassák, a 80-as évek mestere

Meggyőződésem, hogy irodalmunk sajátos és ellentmondásos fejlődésének, illetve meglehetősen hektikusnak mondható kánonváltásainak és atomizálódásának jelenkori értelmezéséhez szükség volna a 70-es és 80-as évek határpontjának alaposabb elemzésére is. Mi is történt 1979-ben, 1980-ban, 1981-ben? Ha ezeket az éveket közelebbről megvizsgáljuk, meglepődve láthatjuk, hogy mind az irodalmi élet szerkezetében, mind a kelet-európai társadalmak, és ezen belül a magyar közélet egészében olyan jelentős változások mentek végbe, amelyek egyrészt előremutattak a valódi, tíz évvel később bekövetkezett rendszerváltás felé, másrészt megvalósították azt az irodalmi rendszerváltást, amely egész irodalmi világunk látványos átértékelődéséhez vezetett.

Messze nem a teljesség igényével, csak véletlenszerűen sorolom a tényeket: ekkoriban válik havilappá a *Mozgó Világ*, ekkoriban szűnik meg a Fiala Írók József Attila Köre, és alakul újjá rögtön JAK néven, ekkoriban indul el a JAK könyvsorozata, ekkoriban jelenik meg a szamizdat irodalom, valamint alternatív művészeti és politikai kiadók és lapok jönnek létre, ekkoriban robban ki Lengyelországban az az elképesztően széles körű sztrájkmozgalom, amit 1981 decemberében egy puccs fojt vérbe.

És ekkoriban újból, másodsor is megszületik a *Jelenlét* című folyóirat az ELTE Bölcsészettudományi Karán. Valamint civil kezdeményezések soha nem látott fejlődésnek indulnak.

A változás szele – ha néhol csak fuvallatként is – megcsapja a fiatal írókat. 1980 körül szinte mindenki úgy érzi, van lehetőség valamiféle megújulásra.

Ebben a sajátos társadalmi és irodalmi reneszánszban, amelyben a szabadság, a sokszínűség, a fejlődés lehetősége ismét értéként jelenik meg, egyértelműen Kassák Lajos válik az új nemzedék, pontosabban, az újabb nemzedékek példaképévé, mesterévé.

Kassák Lajos alkalmas volt a példa, a mester szerepének betöltésére, mert Kassák igazi legendává tudott válni. Annak az alkotónak a legendájává, aki nem ismerte a megalkuvást, aki írói és művészi tevékenysége során soha nem kötötte meg az emberi és művészi kompromisszumokat, aki az utolsó pillanatig kitartott igaza mellett. A 80-as években indult újabb írói törekvések képviselői számára, vagyis a mi számunkra világos volt, hogy erre a legendára van szükség saját magunk megerősítéséhez. Hiszen ezer és egy példát tudunk említeni azzal kapcsolatban, hogyan küzdött Kassák a végsőkig igazáért, hogyan érte el, hogy nem kellett feladnia önmagát.

Sőt, ő volt az az alkotó, aki éppen ezzel az önfeladás nélküli magatartással tudott részévé lenni kora magyar irodalmának, és egyben a magyar irodalomtörténetnek is.

Mert Kassák valóban nem fogadta el a kompromisszumokat, ugyanakkor soha nem volt szélsőséges. Mindig megingathatatlan volt, és mégis mindig középen maradt. Különös képesség. Különös képesség egy amúgy iskolázatlan embertől. Volt Kassákban valami ösztön, ami mindig a helyes út felé terelte.

„Éljünk a mi időnkben”, ez a kassáki jelszó meghatározta a 80-as éveket. Ez a jelszó, ez a „mi időnkben” való gondolkodás határozta meg Kassák pályájának egészét is. Közismert tényeket említek, amelyek mind-mind jól mutatják, hogyan nem kötött kompromisszumot Kassák, és hogyan tudott mégis megmaradni a már a XX. század elején is kusza és átláthatatlan irodalmi világunkban.

Tény, hogy Kassák irodalmi megjelenése, illetve az általa létrehozott folyóirat, *A Tett* megszületése alapjaiban sértette a *Nyugat* szemléletét, Babits világlátását. A vita ki is robbant közöttük, és nem is volt ez a vita mentes az adok-kapoktól. Közismerten éles ütésváltások zajlottak a két szerző között, mégis, a későbbiekben is barátként és nem ellenségként élték az irodalmi hétköznapokat egymás mellett. Vagyis, tudott szót váltani egymással ez a két meghatározó jelentőségű alkotó, Babits és Kassák. Olyannyira tudtak egymással szót váltani, hogy tízegynéhány évvel a vita után az emigrációból hazatért Kassák a *Nyugat* egyik legelismertebb írója lett, akinek prózai munkái rendszeresen szerepeltek a folyóirat hasábjain. Kassák nem kötött kompromisszumot, de elfogadták: Kosztolányi nem véletlenül mondta Kassákot az öt legjelentősebb kortárs magyar író egyikének.

Kassák tiszta gondolkodására, meg nem alkuvására jellemző példa Kun Bélával való viszonya.

Kassák közismerten baloldali gondolkodású, szociáldemokrata szemléletű, vasmunkásból lett író volt, szinte természetes lett volna, hogy az 1919-es Tanácskormány idején szövetségre lépjen annak vezetőivel. Kun Béla határozottan kezdeményezte is, hogy Kassák lapja legyen „hivatalos”, „állami” lap, amelyben a Tanácsköztársaság „kultúrpolitikája” teret kaphat. És Kassák visszatúsította ezt a kezdeményezést! A Kun Bélának írt, híressé lett nyílt levelében nagyon élesen, keményen szólal meg, és utasít el mindenfajta állami beavatkozást a kulturális életbe. A 80-as években példa volt ez is: megtartani a művészi önállóságot, függetlenséget. Kassák tehát a függetlenségét egyetlen pillanatra sem adta fel, még akkor sem, ha bizonyos fokig nevét adta a rövid életű Tanácskormány tevékenységéhez. Ez utóbbi miatt kellett Bécsbe emigrálnia 1919-ben.

Legendássá lett az is, ahogy Kassák felismeri a kommunista elhajlás veszélyeit akkor, amikor még az európai értelmiség nagyobbik részében rendkívül sok pozitív várakozás volt a kialakuló szovjetrendszerrel szemben. Az akkori magyar avantgárd „alvezéréként” számon tartott Barta Sándor egészen egyszerűen „áru-lónak” nevezte Kassákot, amiért az nem akart vele tartani Moszkvába.

Barta aztán el is hagyja a bécsi emigrációt, a Szovjetunióba utazik, hogy „építhesse” a „kommunizmust”, aminek következményeképpen egy szibériai munkatáborban fejezte be életét, miután értékelhető irodalmi munkásságát végleg abbahagyta.

Kassák ebben a kérdésben is előrelátó, bölcs és megfontolt volt.

Hasonlóan viszonyul Kassák a XX. század változó politikai rezsimejéhez. Végig nagyon józan és tiszta gondolkodású a 2. világháború előtti időkben, elutasít mindenféle antiszemita kilengést, és nagyon egyértelműen foglal állást a világháborút követő korszakban is. Ekkor, ebben az utóbbi időszakban, vagyis az 50-es években, nem tud publikálni, belső emigrációba vonul, konstruktivista festmények készítésével tölti idejét.

Nem áll szóba sem Horthyval, sem Szálasival, sem Rákosival, és nem áll szóba Kádárral sem.

Ez a művészi tartás, kívülállás szintén példaértékű a 80-as évek irodalmában.

Tulajdonképpen egész életében magányos alkotó. Joggal írja élete egyik utolsó versében: *„Nem szeretek tükörbe nézni, / nem kívánom látni, / mi épül, mi omladozik rajtam. // Fényképész barátom rávett, / álljak a gépe elé. // Ez vagyok hát, amit a kép mutat, / állapítom meg csodálkozóan. // Egy ember, kegyetlenül megformált ember / furcsa kalappal a fején. // 80 éves. Megtörtetlen. / Igazi csavargóhoz, vadnyugati farmerhez, / vagy a kiközösített hívókhöz hasonló. // Valahova a világ végére került. / Mintha egyedül élne a földön, / mintha nem is a földön élne. / Mély szemei, összezárt szája mögé bújt. // Ez lennék én? / Istenemre mondom, ez vagyok.”*

Ez a megtörtetlen, kiközösített hívó, aki „egyedül él a földön”, ez volt Kassák. Talán ez volt az ő személyiségének igazi titka.

Feltehetjük a kérdést, most mennyire él Kassák Lajos munkássága, mennyire van jelen ez a „kiközösített hívó” napjaink irodalmában? Hogyan, miképpen él tovább jelenkori világunkban, mit üzen mindannyiunknak? Ez, ebben a változó időben, ebben a sok tekintetben nagyon is bizonytalan valóságunkban nem elsősorban a már lezárt, és mindenképpen végleg kanonizált életműtől, hanem éppen a jelenlegi időszak viszonyrendszerétől függ. Az életmű itt van, jelen van, szavatossága kiállta az idők próbáját, nem lehet célunk egy ilyen rövid írás keretében méltatni, vagy akár megkérdőjelezni azt. Sokkal inkább célunk lehet megfogalmazni, mit is jelent ma Kassák, az ő „megtörtetlen” egyénisége, a mi számunkra, és mit is jelentett a közelmúlt magyar irodalmában az ő irodalmi és művészi hitvallása.

Ahogy ennek a jegyzetnek az elején említettem, annak a fiatal írónemzedéknek, amelyik a 80-as évek elején indult, Kassák volt a példaképe, ha tetszik, a „lobogója”. Éppen mindazért, amit a fentebbiekben elmondtam. A megtörtetlensége, a megalkuvásra képtelensége miatt. Abban az irodalmi rendszerváltásban, amikor is a 80-as évek elején egy új, fiatal költőnemzedék próbálgatta az erejét, amikor új és új törekvések, lapalapítási elképzelések kerültek felszínre, nem volt kérdés, hogy Kassák romantikus, vagyis avantgárd lázadása lesz a számunkra a meghatározó. 1981-ben, amikor öt év szünet után néhányadmagammal újraindítottam a *Jelenlét* című folyóiratot az ELTE Bölcsészettudományi Karán, rögtön az első számunkban Kassák híressé lett „12 pontját” közöltük le, amit ő annak idején *A Tett* 10. számában publikált, és amiben az irodalom korszerűségére, társadalmi beágyazottságára, valamint az alkotói szabadságra hívja fel a figyelmet.

Ebben a 12 pontban Kassák többek között megfogalmazta, hogy *„az új irodalomnak (...) mint egy szükségszerű társadalmi jelenségnek állandó kontaktust kell tartania minden progresszív és politikai mozgalommal”,* és *„szabadulnia kell minden*

konvencionális »eszmei« és technikai pályától”. Valamint megfogalmazta azt is – saját korában nagyon is előremutatóan –, hogy az új irodalom „nem lehet faji vagy nemzeti öncél”. Ez a típusú hitvallás mindenképpen közel állt ahhoz a gondolkodáshoz, amit a 70-es évek végének, 80-as évek elejének fiatal nemzedéke érzett. Mindezek miatt mi, akik a *Jelenlétet* egyszerre „nemzedéki” és „lázado” lappá kívántuk formálni, programunk megfogalmazását éppen Kassák több évtizeddel korábbi célkitűzéseiben láttuk.

Hangsúlyozni szeretném, hogy a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején valóban nagyon időszerű volt a kassáki szemlélet, az avantgárd hitvallás. Időszerűségét bizonyítja, hogy ekkoriban a magyar irodalmi közgondolkodás egésze fedezte fel újra Kassákot. A nyugati emigrációban élő írók éppúgy, mint a határon túli fiatal költők, őt követték. Nem véletlen, hogy a Párizsban megjelenő *Magyar Műhely* különszámot szentelt Kassáknak nem sok évvel a lap megszületése után, illetve, hogy a hetvenes évek végére – ahogy erősödött az avantgárd gondolkodás a lapon belül – egyre erősödött Kassák hatása is.

Jugoszláviában, a Vajdaságban megjelenő *Új Symposion* című lap fiatal és kevésbé fiatal szerzői számára szintén Kassák volt az etalon. Tolnai Ottó szabad verseiben, vagy Sziveri János és Fenyvesi Ottó költészetében a kassáki hatás alapvetően mutatható ki, ahogy kimutatható ez a hatás az erdélyi Szócs Géza ebben az időszakban írt verseiben is. Kassák a lázadást, az újdonságot, az új technikák megjelenését (is) jelentette az adott korszakban, de jelentette, hangsúlyozom ismét, a függetlenséget, a művészi önállóság képviselését is. Mindez együtt egy új művészi és politikai gondolkodás megerősödését eredményezte. Ezzel az utóbbi mondattal azt akarom hangsúlyozni, hogy azzal, hogy felismertük a 80-as évek elején a költészetben a meglevő konzervatív keretek szétfeszítésének lehetőségét, azok átértékelését, esetleges elvetését, ez a tény a számunkra arra is utalt, hogy lehetséges a politikai keretek tágítása is.

Hogy milyen erős volt az avantgárd és ezen belül Kassák Lajos reneszánsza ebben az időben, azt bizonyítja a korszak egyik legfontosabb, bár sokat bírált antológiája, a *Ver/s/ziók*, amely antológia egyértelműen az avantgárd jegyében született, és amely antológia ellen a legnagyobb kritika az adott korban éppen az volt, hogy túlzottan is a XX. század eleji hazai avantgárdot, jelesül Kassákot „utánozzuk” mi, akik a kötetben benne voltunk. A kötet alcíme, „Formák és kísérletek a legújabb magyar lírában”, jól mutatja, hogy ekkor, vagyis 1982-ben a fiatal költők jelentős része, többsége „bontja” a formát, vagyis olyan műveket készít, amelyek esetében bizvást elmondhatjuk, hogy azok megfelelnek az avantgárd elvárásoknak, a kassáki hagyományrendszernek, formavilágnak. Ugyanakkor, és ezt is hangsúlyozni kell, számos olyan költő jelenik meg kassáki hagyományt felvállaló verssel ebben az antológiában, akiket ma már semmiképpen nem sorolnánk az avantgárdhoz kötődő szerzők közé.

Várady Szabolcs, Markó Béla, Kodolányi Gyula, Nagy Gáspár, Döbrentei Kornél, Tóth Erzsébet olyan alkotók, akiket nem nevezhetünk a kassáki hagyományhoz tartozónak, mégis ebben az antológiában, éppen ebben a formabontásban érezték szükségét megjeleneni.

A *Ver/s/ziók* antológia esetében a kötet vizuális költészeti része volt az, amelyik bizonyos értelemben, technikailag is, a kassáki hagyományt úgy vállalta fel, hogy egyben meg is haladta azt. Olyan fotómontázsok jelentek meg a kötetben, amelyek a XX. század elejének avantgárd periódusában még nem voltak jellemzőek, gondolok itt az *Emlékezés Jolánra* című versfotómra, vagy Szombathy Bálint *Blut* című montázsára. Számunkra, akkori fiatal szerzők számára az volt a fontos, hogy elmenjünk a szövegalkotás egy végső pontjáig, megvizsgáljuk, meddig nevezhető versnek a vers, mikor beszélünk már olyan – csak – képként értékelhető műalkotásról, ahol a szöveg „vendégként” van jelen. A határok feszegetése mellett ezekkel a munkákkal célunk volt a „másképpen is lehet” elvének felmutatása. Annak az elvnek a felmutatása, hogy egy zárt rendszerben, egy zárt környezetben lehet másképpen is alkotni, másképpen is élni.

Vagyis, lehetséges a zárt rendszert megbontani.

A 80-as évek elejének egyik fő üzenete éppen ez volt. És ez az üzenet valójában Kassák üzenete volt.

Magam, aki a *Ver/s/ziók* antológia legfiatalabb szerzője voltam, ebben az időszakban egyértelműen Kassák ezen üzenetét, vagyis a változtatás igényét, az újdonság lehetőségét akartam újból és újból megfogalmazni, újraértelmezni. Nemcsak a szabad versben, nemcsak a vizuális versben vagy a szövegversben, hanem Kassák személyének többszöri megidézésében is benne volt az a gesztus, amit az adott időszakban a lázadás, a lebontás, illetve az újraépítkezés lehetőségeként értelmezhattünk. Nemcsak verset írtam Kassákról, hanem újraírtam a híres hosszúversét, *A ló meghal, a madarak kirepülnek* című, valóban monumentális alkotását. Parafrázisomban, amely „*Az idő papagájosan akkor...*” címet kapta, a saját párizsi utazásom élményét fogalmazom meg, utalva Kassák Párizsig tartó gyaloglására. Versem éppúgy szólt a 80-as évek bezárt társadalmáról, ahogy Kassák esetében is nagyon is jelentős volt művének politikai üzenete.

A 80-as évek elején csapatba szerveződöttünk, avantgárd kört alkottunk. Létrehoztuk a Tér/Kép/Vers csoportot. Szinte minden megnyilvánulásunkban Kassákot idéztük meg. Endródi Szabó Ernő, Bíró József, Zalán Tibor, Székely Ákos, Géczi János és jómagam alkottuk a csoportot, ha jól emlékszem, és kiállításainkon, fellépéseinken mindig ott volt, jelen volt Kassák szelleme.

Ugyanakkor, ma már világosan látszik ez is, a „szellem” megjelenése egyben „szellemidézés” is volt. Vagyis tudatos gesztus. Az avantgárd lendület valójában „megidézett” lendület volt, és mint ilyen, korai posztmodern tett. Miközben többen „Kassák-epigonnak” neveztek minket, aközben mi pontosan tudtuk, hogy munkáink egy tudatosan vállalt küldetés részét képezik, hogy egyszerre vagyunk nagyon modernek, avantgárdok, ha tetszik, és egyszerre tudjuk azt is, hogy az avantgárd és Kassák teljességgel megismételhetetlen.

Másképpen szólva: a 80-as évek megidézett egy kort, hogy lebonthasson egy idejétmúlt gondolkodást, struktúrát. Megidézte Kassákot, mert Kassák igazi mester volt, aki bármikor megidézhető. Ha művészi függetlenségről, irodalmi másságról, emberi tartásról van szó.

És jó, ha tudjuk: Kassák – mint mester – aktuális minden korban, minden időben.

Bertha Zoltán

A kritikaíró Szilágyi Domokos

A személyiséglélektani, kultúrhistoriai, hatástörténeti adalékokban és sziporkázón szel-lemes észrevételekben olyannyira gazdag nagy Arany János-tanulmány¹ önmagában is rávilágít Szilágyi Domokos kivételes műveltségének tágas tartományaira, szemléletének a klasszikus hagyománydimenzióktól a modernség messze futó horizontjain át a líraelmélet számtalan vonatkozásáig ívelő enciklopédikusságára. Különleges színességét és eleve-ségét ennek az esszékönyvnek nemkülönben az az elfogulatlanul eredeti látásmód biztosítja, amely által a szerző a vizsgált irodalomtörténeti folyamatokat saját megszenvedett költői tapasztalatainak tanulságaival tudja mindegyre átértelmezni. Magvas elmékedésekkel fűszerezett önreflexív előadásmódja kapcsán maga kéri írásában, hogy ha „az olvasót fárasztja a sok kitérő, nyugodtan leteheti a könyvet: én ugyanis úgy döntöttem, hogy Arany ürü-gyén mindent leírok, ami eszembe jut; bízván abban, hogy az jut eszembe, amit akarok”.² És tuda-tosan kijelenti: „Messzire kanyarodtunk? – Legtanulságosabbak a legtávolabbi összefüggések.”³ Kántor Lajos szerint az asszociatív „villanások – ezek jellemzik valójában a Kortársunk, Arany Jánost. A magyar líra, a magyar irodalom egészében benne élő, ott (tehetsége jogán is!) otthonosan mozgó Szilágyi Domokos egy-egy utalással nagy összefüggésekre (nem pozitívista), párhuzamokra, szemléleti megfelelésekre irányítja a figyelmünket (Arany–Babits, Arany–Radnóti, Arany–József Attila, Arany–Fuhász Ferenc), de idegenkedve minden provincializmustól, a világlíra egészében gondolkodik, sőt, a nagyvilágot nem szűkíti az irodalomra.”⁴ A széles látómező távlatosságát nyilván az is szavatolja, ahogyan a költő érzékenysége határtalanul terjed ki a premodern, az archaikus, illetve a modern-modernista ihletforrásokra és szellemi élményekre, sőt ami-ként az ironikus nyelvjáték relativizáló gesztusainak a nyomatékosításával a posztmodern episztémé ismeretelméleti szkepticizmusát is megelőlegezi. A bölcséleti és költészettörté-neti jellegű inspirációknak, illetve olykor teoretikus igényű megfontolásoknak a folytonos oszcillációjával képes a kritikus gondolkodó olyan termékenyen relacionista téziseket és kijelentéseket megfogalmazni, amelyek azután nemcsak az ő bámulatosan összetett szuverén lírafelfogására nézve lehetnek irányjelzők, hanem általában a magyar és a világ-literatúra sokféle áramlatát tekintve is mértékadó és rendkívül gondolatébresztő erővel bírnak. Beszédese példa erre, amikor a nyolcvanéves Adyt köszöntő egészen fiatalkori és hevületesen súlyos szavú szép verse (*Érmellék*⁵) után – bő évtizeddel később – a nagy

1 Szilágyi Domokos (a továbbiakban: SZ. D.), *Kortársunk, Arany János*, Bukarest, Ifjúsági Könyvkiadó, 1969.

2 Uo., 38.

3 Uo., 35.

4 Kántor Lajos, *Ki vagy Te, Szilágyi Domokos?*, Bp., Balassi Kiadó, 1996, 48.

5 Sz. D., *Érmellék*, *Igaz Szó*, 1957/11., 808.

előd halálának ötvenedik évfordulóján már azt vallja szinte „szentségtörő” őszinteséggel⁶, hogy bár „századunk első három évtizedében Ady Endre: vallás volt”: „ma már nem az”. Ugyan halhatatlanul „harcias és bátor isten volt”, mert „egész világgal kellett pörbe szállania” és „egész világot teremtenie”, s tiszteljük benne „a Muszáj-Herkulest”, de az isteni-mitologikus vonások vonzásának elapadása folytán „az elmúlt két évtized költő-nemzedékei az embert József Attilában találták meg”. Mindezzel pedig lényegkiemelő frissességet tanúsítva érez rá (egybevágón jelenkori irodalomtörténet-írásunk periodizációs alapmintázatával) arra a nagy folyamatra, amely az emlegetett (és máig megszólító erejű) „emberközelség” eszményét – a későbbi időszakok fejleményeinek tükrében még inkább láthatóan – valóban a másodmodernség korszakától kezdődően bontakoztatja ki, a szimbolista-szecesszionista esztéta modernség késő romantikus történeti-poétikai karakterét felváltó újrealista vagy tárgyias-racionalista világszemlélet eluralkodásának vonulatában. Amelynek sodrában a mitikus, transzcendentális, profetikus személyességeszmét és szubjektivitásképzetet a profán, szekularizált, egzisztencialista jellegű személyiségmodell viszonylagosítja. És pontosan rögzíti az Ady-hang folytathatatlanságának felszíni megmutakozását is: nevezetesen, hogy az újabb időkben még epigonjai sincsenek; márpedig „maga az epigonizmus, bármily sivár és kárhuzatos jelenség is, mégiscsak fokmérője valamennyire a költő iránti hevületnek.” Mint akár a József Attila-utánérzések és -reminiscenciák kétségtelenül hosszan elnyúló áradata. „József Attila közelebb áll hozzánk” – szögezi le végül önérzetes vallomással már az érett lírikus⁷, hogy egy másik ekkortájt született (1971-es) írásában – a vállalt szellemi-művészi példaóriás verseinek egy újabb válogatott gyűjteménye kapcsán, azt recenziálva – már a következőképpen foglalhatta össze állításait (mintha részint saját ars poeticáját is átvetítve rajtuk): „József Attilára mindig s mindenképpen szükségünk van. (...) Ahogy maga a költő mondja: »A mindenséggel mérd magad« – s ez nála nem üres szólam. Nála semmi sem üres szólam egyébként. / Ez a költészet mindennapi kenyerünk. Csakugyan goethei, dantei teljesség – s ugyanakkor petőfisi, csokonais közvetlenség, hétköznapiaink meghitt társa, bánatunk, örömünk osztályosa, vigasztalónk, ha csüggednénk, buzdítónk, ha lankadnánk, példaképünk mindörökké.”⁸ – De Szilágyi Domokos ezenközben kész hadakozni úgymond „egyes mai nyugati művészeti mozgalmak keleti vetülete”-nek, asszimilációjának esztétikai jogáért is. Védelmébe veszi például az abszurd irányzatot⁹ – a szüklátókörü Nagy Istvánnal szemben –, hangoztatva, hogy az „érthetőség határának tágitása valójában nemes cselekedet. Mert az író nem határőr; kutyakötelessége, hogy új birodalmakba vezessen.”¹⁰ És kiáll a beatnik-mozgalom, a beat-generáció szabadságközpontú irodalmi törekvései mellett – Székely Jánossal is hevesen vitatkozva.¹¹ Az

6 Sz. D., *Az első ötven év*, Előre, 1969. febr. 9., 5.; *Még egyszer*, Előre, 1969. márc. 23., 3. – Ugyanekkor nyilatkozza Székely János is hasonló élességgel, hogy bár „nagy versei jogán, attitűdjének, módorosságának, minden hibájának ellenére Ady Endre a magyar költészet legnagyobbjai között foglal helyet”: „az Ady-kultusz defenzívába vonult”, „Ady költészete: avul” („talán mert éppen most ment végbe a közízlésben az a fordulat, amely egyszerre előhívja és láthatóvá teszi mindazt, ami Ady költészetében szintén közízlés – a maga korának szecessziós közízlése volt”, s „nem ízlésünk szerint való többé a vezérkedésnek és profétáskodásnak az a légköre, amely Ady verseiből árad”), és így „vállalva az ódiomot, amelyet annak idején ő vállalt, ma már azt kell mondanunk: Kosztolányinak igaza volt”. Székely János, *A legszebbek* = SZ. J., *Egy rögeszme genezise: Esszék és bírálatok*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1978, 121–124.

7 Vö. Kántor, i. m., 44–45.

8 Sz. D., *József Attila legszebb versei = A költő életei: Szilágyi Domokos (1938–1976)*, szerk. Kántor Lajos, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1986, 152.

9 Sz. D., *Az első ötven év = A költő életei...*, i. m., 13.

10 Sz. D., *Az író nem határőr = A költő életei...*, i. m., 21.

11 L. Kántor, i. m., 60–61. – Székely János ominózus írása kíméletlenül ostromozza a hipsterek és beatnikek „gátlástalan, dologtalan” „huliganizmusát”, „hedonizmusát”, „gyönyör- és kábullattels ösztön-

elégedetlenség szabadságküzdelmi jogát kéri elsősorban számon, megállapítva, hogy a lázadás „*mégis jobb, mint a belenyugvás*”; s hogy nem szereti, „*ha mások gondolkodnak*” helyette.¹² (Legújabban Bogdán László beszél – mivelhogy a vitafelek órá is hivatkoztak, így ő is érintett volt benne – erről a nagy port kavart vitáról.¹³) Természetesen nem véletlen a művészi és társadalomkritikai affinitás ehhez a fajta nyugati protest-kultúrához, hiszen a Szilágyi Domokos-i radikális ironia (amely gyakran fokozódik fájdalmasan tomboló ontológiai szarkazmussá) a beat-költészettel rokon „üvöltést” vagy a kiáltás típusú neoavantgárd, neoexpresszionista intonációt – legjellegzetesebb változataiban – manifeszt módon mozgósítja. És más vonatkozásban is hasonló önérzettel jelenti ki: „*Ami pedig a költőket illeti – életkortól függetlenül – örökös föladatuk, hogy fiatalok legyenek.*”¹⁴ Másfelől viszont „*az önismeret iskolája*”-ként ünnepli Marosi Ildikó és Erdélyi Lajos könyvét, a húsz hatvanon fölüli író vallomását tartalmazó – és hézagpótlónak, kézikönyvszerű alpműnek tekintett – *Közelképeket*, mondván tiszteletteljesen: „*Mi, hatvan éven aluli fiatalok, ifjoncok, süvölvények meglehet, nem is tudtuk eddig, minő boldog korszakban élünk. Avagy nem az-é a boldogság teteje, ha van kiről példát vennünk? Ha van kihez igazodnunk, ha van kire fölnézünk, ha van, akit csalhatatlannak tarthatunk? Bizony, csakis ez adhat erőt a mindennapok küzdelmeiben, ez dobogtatja meg szívünket, ha már-már csüggednénk, ebből merítünk, mint tiszta forrásból, innen a kitartás, ha kitartunk, a hősiesség, ha hősök vagyunk és viszont.*”¹⁵

Szerteágazó tematikájú cikkeiben, vallomásaiban, publicisztikus glosszáiban és kritikai írásaiban a költő nem is leplezi ezeket a rendhagyónak számító nyílt és lucidus véleményformáló gesztusait, az elemző, értelmező, vitázó, sőt akár köznapis személyességgel is öntanúsító regisztereket keverő beszédmód villódzó tarkaságait. Egyszer expressis verbis ki is nyilvánítja: „*Tulajdonképpen nem volna szabad bírálatot írnom, mert olvasáskor mindig azt tartom szem előtt, hogy én magam hogyan csinálnám.*”¹⁶ Másszor már a (ráadásul „mentegőtűzéssel”, a mások „élveboncolásától” való tartózkodás bevallásával kezdett) recenzio címébe is beemeli a másféleség szempontját: „*Szabálytalan kritika két fiatalról*”¹⁷, – megint, itt is sietősen hozzátéve: „*Nem vagyok esztéta. Az elméleti kérdésekből mindig az érdekelt elsősorban, amit saját versfaragói gyakorlatomhoz tisztáznom kellett.*”¹⁸ Bajor Andorról szólva aztán egyenesen a következő alcímmel él: „*kritika helyett ollózás*”; merthogy „*énnekem kritikát kell írnom róla. És szépen megkerülöm ezzel az ollózással*” – mondja, s kiválasztja és felsorakoztatja a humorista író számos remek és mély értelmű szatirikus bölcséleti bonmot-ját, aforizmáját, éles elméjű szofizmáját *Tücsök és bogár* című kötetéből. Hozzátéve: lehet, hogy ez „*könnyebb megoldásnak tűnik föl, de tessék csak elképzelní egy szobát, beborítva cédulákkal, és szerencsétlen kritikus (úgy kell neki) ott ül mindennek közepette a szőnyegen, és fejét kapkodja, hogy egyebet ne mondjak.*”¹⁹ Egy másik írásának (*A kritikus magánya* címűnek) az esszéjegyzetszerű felütése máris frenetikus szellemességgel foglalja össze az intézményes irodalmi

életét”, s Ortegára utalva összegzi cikkének címében: *A selejt lázadása* = Sz. J., *Egy rögeszme...*, i. m., 340–346.

12 Sz. D., *Az elégedetlenség joga*, Kortárs, 1986/11., 76–79. (Kántor Lajos újraközlésében és kommentárjával az Előre 1968. április 7-i számából.)

13 *Az én útvesztői: Lövetei Lázár László levélinterjúja Bogdán Lászlóval*, Székelyföld, 2011/9., 156–159.

14 Sz. D., *Fiatal költők = A költő életei...*, i. m., 28.

15 Sz. D., *Az önismeret iskolája = A költő életei...*, i. m., 241.

16 Sz. D., *Igazságos tenger*, Igaz Szó, 1967/7., 111.

17 Sz. D., *Szabálytalan kritika két fiatalról*, Igaz Szó, 1964/9., 456–463.

18 Uo., 456.

19 Sz. D., *Tücsök és bogár, valamint: oboa és seprű: Kritika helyett ollózás*, Korunk, 1973/7., 1136–1138.

élet korabeli és mindenkori közállapotainak jellemzőit: „Íme: 1. a) az író szidja a kritikust, b) kivéve, ha a kritikus jót írt róla. / 2. a) A kritikus szidja az írot, b) kivéve, ha – olykor – nem szidja. / 3. a) Író szidja az írot, b) kivéve, ha jó barátja; ha tartozik neki; ha a másik főszerkesztő. / 4. a) Kritikus szidja a kritikust; b) pont nincs.”²⁰ S mintha Nagy László intését („Műveld a csodát, ne magyarázd”)²¹ is követné, amikor így figyelmeztet: „Jómagam úgy vélem, hogy aki szereti az irodalmat, ne fecsegen róla, hanem művelje. (Vagy úgy, hogy ír, vagy úgy, hogy olvas.)”²² Ismét máskor – a nagyváradi újságíró Simon Magdának a második világháború poklát idéző dokumentumriport-könyve ürügyén tünődve – meg éppen a legvégső történelemmetafizikai kérdésmélysegeket bolygatja. A mindennemű diktatórikus-totalitárius hatalom által szívesen használt jelszóhoz („parancsnoki formulához”) fűzi imígyen megjegyzéseit: „»A cél szentesíti az eszközt.« / Vannak dolgok, amelyekre csak a kérdés a magyarázat. Ami nyilván, nem megnyugtató. De megnyugodni, belenyugodni nem is szabad. Elsőül mindjárt meg is kérdőjelezhetjük a parancsnoki közhelyet: hogy ti. mi szentesíti a célt?” S Arany János fanyar versére emlékeztetve („»Az emberi öltőt nagy feledékenységgel / Elnyeli mint tenger; / Csak kettő marad fenn az emlékezetben: / Der Denker und Henker« – azaz a gondolkodó s a hóhér”) újra ezt feszegeti: „Kérdezz, és megmondom, ki vagy. Kérdezd meg: hol, mikor kezdődik az emberi életben az abszurditásig vitt engedelmekedés szakasza? Ki látott például gyermeket, aki legzsenébb korában a hóhéri pályáról álmodozzék? Hiszen a gyermek föl sem fogja a halált. A gyermek világa végtelen, s még így is szűknek érzi. Mikor halt meg az emberben a gyermek? Ki ölte meg, mi ölte meg? Az a vágy, amely az egymásra-utaltságát a hataloméval helyettesíti? Kérdésre kérdés. Meg kell tanulnunk felelni. De ez sem elég: meg kell tanulnunk megfelelni.”²³ Fel-felszíkraznak csak e rövidebb szövegművekből is tehát Szilágyi világképének bizonyos meghatározó alapotívumai – gondoljunk némelyik szállóigére: „csak az igaz, ami végtelen, / minden véges: megalkuvás”; vagy: „az egymásra-utaltság / legmagasabb fokon szervezett / formája a szeretet” (Bartók Amerikában). Máshol ugyancsak fanyar keserűséggel, groteszk fintorral leplezi le az emberi hübriszt, s utal arra, amit a posztmodernitásban (Reinhart Koselleck nyomán) egyidejű egyidejűtlenségeknek („a nem-egyidejű egyidejűségének”) szoktunk aposztrofálni, vagy (Ihab Hassan-i módra) történelmi happeningek sorozataként azonosítani: „Egész huszadikszázadiségunkkal, természettudományunkkal és technikánkkal meglehetősen nyomorultul festünk, hiszen még ezt a vacak kis Földet sem tudtuk berendezni. (...) Századunk, mindenestre, rettentő ellentétek százada; (...) Amíg megfér egymás mellett (tárgyilagosan szemlélve!) Einstein relativitáselmélete és a rabszolgakereskedelem, addig ne nagyon dicsekedjünk.”²⁴ Vagy mintegy afféle sarkalatos hermeneutikai alaptételt kristályosítja ki: „a vers nem akkor kezd életét, midőn megírják, hanem amikor újjászületik az olvasó szívében.”²⁵

Vibrálón sokszínű, sokszálú viszony fűzte korosztályos íróbarátaihoz, nemzedéktársaihoz is; az élénk viták, beszélgetések, eszmecserek közepette alapvetően persze határozott szolidaritással állt ki mellettük: „Ne kerteljünk: nemzedéki kérdés volt, van és lesz. Valaki szellemes francia – talán Cocteau – mondotta: ha látsz az utcán két férfit szótlanul haladni egymás mellett, egészen bizonyos, hogy apa és fia.” Az első Forrás-nemzedék „századajkájának”

20 Sz. D., *A kritikus magánya = A költő életei...*, i. m., 24.

21 Nagy László és Szilágyi Domokos, illetve az erdélyi irodalom kapcsolatáról l. újabban: Jánosi Zoltán, „Szólitlak, hattyyú”: *Válogatott írások Nagy László életművéről*, Bp., Magyar Napló Kiadó, 2006, 328–363.; Bertha Zoltán, *Erdélyiség és modernség*, Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2006, 218–237.

22 Sz. D., *Hol kezdődik a vers?*, A Hét, 1973/10., 4.

23 Sz. D., *Tünődés egy könyv ürügyén = A költő életei...*, i. m., 129–131.

24 Sz. D., *A kritikus magánya*, i. m., 25.

25 Sz. D., *A költészet hetén = A költő életei...*, i. m., 121.

Lászlóffy Aladárt nevezi. „Ha volt vezető egyénisége a – mondjuk így – első Forrás-nemzedéknek, nyilván csak Lászlóffy lehetett”²⁶ – szögezi le; noha fiatalkori leveleinek tanúsága szerint gyakori esztétikai vitákat is folytatott vele.²⁷ Azt viszont mindenképpen túlzásnak tartja (Kántor Lajos és Láng Gusztáv közös irodalomtörténeti összefoglaló munkájára – *Romániai magyar irodalom 1944–1970 – reflektálva*), hogy a Forrás-generációt az első nagy Nyugat-nemzedékhez lehetne mérni, illetve „hogyan az ötvenes évek közepén a Kolozsvári Egyetemen a század eleji, Négyesy-féle stilisztikai szemináriumokra emlékeztető tevékenység folyt volna.”²⁸

Páskándi műveiben – „a mi abszurd klasszikusunk”²⁹-nak tartja őt, aki „egy jó fejfel kimagaslott”³⁰ társai közül – főként a konkrétum és az absztraktum közti ugrásokat, síkváltásokat, összeköttetéseket igyekszik értelmezni, az asszociatív képzetátmeneteket kitapintani. „Megvonhatnók így is a mérleget: Petőfi – mondják – nagy volt az elvont dolgok érzéletes megjelenítésében – Páskándi mintha fordítva járna el: a kézzelfoghatót közelíti a fogalmihoz (...) Ez a nehezebb, már csak nyelvünknek aránylag fiatal kora miatt is. Azt hiszem, elfogadható a megállapítás, hogy a nyelvek, az eredeti jelentés elhomályosultával, konkrétumok nevével jelöli az absztraktumokat. Ilyen értelemben nevezem fiatal nyelvnek a magyart. Itt még az elvont fogalmak nevével is átüt az eredeti tárgyi valóság. Conceptio, mondja a latin, azaz fogantatás. E jelentésben már csak az orvosi szókincs őrzi. Egyébként a koncepció: fölfogásmód. (...) Fölfogás szavunk a konkrét cselekvés (fog, ige) hangulatát is idézi. Ha viszont koncepciót mondunk, sokkal elvontabban (és műveltebben és sznobabban) hangzik”³¹ – fejtegeti izgalmasan; az más kérdés, hogy név és jelentés, jel és jelölt között a genuin, akár a hangalakokban is kifejeződő organikus kapcsolat más nyelvelméleti nézetek szerint viszont éppen a magyar nyelv primordiális ősiségét bizonyíthatja.

Palocsay Zsigmond flórát, faunát, varázslatos bio- és humanoszféra – földanyai és csillagtávoli élettartományokat – átsugárzó természetlírájáról, „természet-himnuszairól”³² empátiikus mélységeket érzékeltetve értekezik: „verseiben a költészet hajdani önmagára emlékezik, az élőbeszédre, bájolásra, mágiára, muzsikára”; „A költő rokona a kicsi mindenségnek; komázik s pofozkodik vele. Számára nem menedék, hasonlat, trópus a természet, hanem átültetett, létfontosságú szerv, immunreakció nélkül.”³³ De rokonszenvezik Saszet Géza szinte végletesen másfajta – mégpedig radikálisan gondolati, filozófiai-fogalmi költészettypusával is (amely megmozgatja a „berozsdásodott agyát”)³⁴, vagy Méliusz József szabadverseiről állapítja meg, hogy ami bennük a legmegragadóbb, az „valóságnak és álomszerű jelképesség-

26 Sz. D., Sorok = A költő életei..., i. m., 79–80.

27 „Így hát verselek és recenzálok, és esztétikai vitákat folytatok Lászlóffy Aladárral. Ő ugyan úgy véli, hogy belepiszkolok saját »költői« fészünkbe, de nekem az a véleményem, hogy a fejlődés ellentétek harca, akár fészken belül, akár kívül.” Sz. D., Levelek Váradi Emeséhez = A költő életei..., i. m., 88. – Miközben – Székely János kifogásai ellenében, miszerint a Lászlóffy-versekből hiányzik a zeneiség – azt is fejtegeti, hogy Babits, Szabó Lőrinc, József Attila, Illyés óta lényegében „minden jelentősebb költő verseiből hiányzik”; döntően az értelem és a gondolatosság primer energiáira („hogyan a vers ütni tudjon, s ha kell, fejbeütni”) mutatva rá summázza, hogy „a nyelv nem elsősorban zeneeszköz, s a költői nyelv is csak részben az.” Uo., 85–86.

28 Sz. D., Sorok, i. m., 79.

29 Sz. D., Az író nem határőr, Kortárs, 1986/11., 80.

30 Sz. D., Sorok, i. m., 79.

31 Sz. D., Hol kezdődik a vers?, i. m., 4.

32 Sz. D., Tallózó = A költő (régi és új) életei: Szilágyi Domokos (1938–1976), szerk. Kántor Lajos, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008, 360.

33 Sz. D., A kritikus magánya, i. m., 25.

34 Sz. D., „Szállók a filozófiának”, Korunk, 1973/1., 130–131.

nek finom keverése, a legföldhözköttöttebb mondanivaló szolgálatában”.³⁵ (Bögözi) Kádár János cizelláltan finom, emocionálisan telített természetlírájáról őszinte elragadtatással így ír: „Képkalkoló fantáziája nem mindennapi (...) arányérzéke tökéletes (...) egyszerűen, simán, magától értetődően kapcsolódik a kép ahhoz, amit magyaráz; és mellelleg – nézzük csak meg tüzetesen – a modern versmondattan finomságaival is gyönyörködtet. (...) Szabadversei közelebb állanak a népköltészethez, mint megannyi ősi nyolcasban elpattogott verszet.”³⁶ De méltányolja Fábíán Sándor tárgyias-deszkriptív újrealista (és szemlélődő, gondolkodó, közlő jellegében egyénített)³⁷, vagy Balogh József tematikus-hangnemi árnyalatosságról árulkodó, szemléletességet és fantasztikumot megkapón elegyítő versalkotásait is³⁸; miközben mélyrehatón bírálja Szócs Kálmán túlérzelmesített, az otthontalanság rossz közérzetét demonstráló, de olykor szinte üresen pózoló deklamációit³⁹, Elekes Ferenc találó látványhangulatait megtörő laposabb hasonlatait⁴⁰, Cseke Gábor zavarosabb képtársításait.⁴¹ Vagyis érzékenyen közelít nemcsak a legkülönfélébb írói alkatokhoz, a kortársak és a *Forrás*-pályatársak ismert és a bírálatok írásakor számára személyesen akár még ismeretlen alakjaihoz, de meggyőző és végtelenül rokonszenves (mondhatni: kánonkényszer és igazodás nélküli) elfogulatlansággal, odaadó, friss figyelmességgel mind a befutottak, mind a tartósan háttérben maradtak műveire; s az újabb nemzedékek teljesítményeihez is. A fiatalabbak közül a második *Forrás*-nemzedék jellegadó alakjairól, Király Lászlóról és Farkas Árpádról igen megbecsülő hangon és részletesen értekezik. Királyt úgy mutatja be, mint aki „láthatóan szintézisre törekszik”, aki „nem oktatni akar, de gondolkodtatni”, s akinél a „népdal könnyedségével és tömörségével jól megfér a szabadvers nagy lélegzetű sora és sodrása”. S hogy „szép a szándék, szép a forma (...) s ami biztosíték a jövőre: az a szép alázat: / »Meghajtom fejem, / a tenger igazságos; // akkor is, ha beszédem nem érti meg.«”⁴² Farkast pedig úgy jellemzi, hogy nála a kezdeti „hetykeséget” már szorongás, egyfajta keserű „népi groteszk” is kíséri; az „ifjonti kivagyiságot” valóságos szemlélet és tárgyban, megformálásban táguló látóhatár övezi.⁴³ Az 1967-es *Vitorla-ének* című (Lászlóffy Aladár válogatásában megjelent), huszonnyolc fiatal költőt felvonultató versantológia kapcsán viszont fanyarabb tónusban indokolja felemás érzéseit – arról, hogy az szerinte „kései”, s „egyenetlen”.⁴⁴

És mindemellett kétségtelenül irodalomtörténészeket megszegyenítő tömörséggel fogalmazza meg véleményét prózai, epikai művekről is. A *Forrás*-próza elbeszélésalakzatainak lirizáló, stilizáló és szubjektívizáló tendenciáit ugyancsak árnyalatosan, egyszersmind körültekintő lényeglátással fejt föl – Szilágyi István korai novellisztikájáról beszélve: „Szereti az első személyes előadást, a közvetlen hangot, a cselekménybe beleszórt, indulatos belső monológokat; a leíró részeket képekkel, hasonlatokkal fűszerezi. (...) Szilágyi elbeszélő prózájának ritmusa gyakran átcsap az élő beszéd ritmusa s a feszes versritmus között átmenetet képező, ún. olvasó ritmusba (...) fő erénye (...) az érzékletesség, a típus- és hangulatteremtés. Bár indításkor általában még kötelezőnek érzi a túlrészletező környezetrajzot, költői-filozofikus elmélkedéssel meg-

35 Sz. D., *Beszélgetés a rakparton ürügyén = A költő életei...*, i. m., 23.

36 Sz. D., *Egy költő, akire figyelni kell*, Utunk, 1965/25., 2.

37 Sz. D., *Szabálytalan kritika...*, i. m.

38 Sz. D., *Mi a jó és mi a rossz?*, Utunk, 1965/42., 2.

39 Sz. D., *A költő közérzete*, Igaz Szó, 1968/6., 943–944.

40 Sz. D., *Városi veréb, falusi flaszter*, Igaz Szó, 1967/5., 744–746.

41 Sz. D., *Megtévesztés*, Igaz Szó, 1967/11., 739–742.

42 Sz. D., *Igazságos tenger*, Igaz Szó, 1967/7., 108–113.

43 Sz. D., *Tallózó = A költő (régie és új) életei...*, i. m., 359.

44 Sz. D., *Huszonnyolc*, Igaz Szó, 1967/9., 427–431.

tűzdelve, de aztán gyorsan belelendül, ritmust, magával ragadó sodrást kap, s izgalmassá válik a mégoly banális cselekmény is; izgalmasabbá, mint a legfordulatosabb detektívregény. Jó lélektani érzékkel tud feszültséget kelteni.”⁴⁵ Meghökentően pontos, karakteres jellemzés ez az évtizedekkel későbbi nagyregények, a remekművek, köztük akár a *Hollóidő* szerzőjéről.

De kritikai könyvismertetéseiben, rövid könyvszemléiben elismerőn tud szólni a sematizmust lassan levetkőző Nagy István szikár életerővel teli, saját „*elfogult merevségével*” is „*rousseau-i bátorsággal*” szembenező önéletrajzi regényfolyamáról is⁴⁶, méltatja Molter Károly, Kacsó Sándor élvezetes múltfelelevenítő emlékezéseit⁴⁷, vagy Méliusz József „*harmincéves hányódtatás után*” megjelent művét (*Város a ködben*), amelyet inkább valamifajta „*tragikomédiának*”, „*sorsdrámának*”, „*rémregénynek*”, s inkább „*hosszú-hosszú, itt-ott elégikus hangú elbeszélő költeménynek*”, mint prózának lát, s amely Proust mellett Alain Fournier-ra emlékezteti⁴⁸; és megbecsülően szól Tamás Mária amerikai útirajzáról (megjegyezve, hogy a fogyasztói társadalomról azért még mindig Huxley klasszikus remeke, a *Szép új világ* árulja el a legtöbbit)⁴⁹, vagy odaadó figyelmességet tanúsítva ír Táncsics Mihály, Koós Ferenc önéletrajzi emlékiratairól⁵⁰, Szabó T. Attila, Benkő Samu és mások (szak)munkáiról⁵¹ és egyéb könyvkiadványokról (a *Könyvtári Szemle* főmunkatársaként). Fogékony irodalomértését nemkülönben kiválóan tükrözik remek versparódiái Szemlér Ferencről, Márki Zoltánról, Méliusz Józsefről, Székely Jánosról, Lászlóffy Aladárról, Palocsay Zsigmondról, Gellért Sándorról, Farkas Árpádról.

Talán ennyiből is kitetszik, hogy Szilágyi Domokos rengeteg mélyre villantó egyéni megfigyeléssel teletűzdelt kritikai írásainak és (kis)esszéinek összessége nyilvánvalóan nem tekinthető a sokoldalú alkotói tevékenység forgácsának vagy melléktermékének. Az életműnek ehhez a szeletéhez hozzászámíthatjuk ráadásul izgalmas esztétikai-etikai elmélkedéseit és fejtegetéseit – például a lírai nyelvhasználatról⁵², a műfordítás műhelytitkairól⁵³, a forradalmiság tudatosságáról⁵⁴, vagy arról az ugyancsak sajátosan a költő szuverén világméreteire valló meggyőződéséről, miszerint a költészet semmi mással nem helyettesíthető egzisztenciális és kollektív jelentőségű szellemi védelemrendszer minden történelmi amoralitással szemben: „*A költészet örökletes gyógyír; a népé különösen. / Mindig akad valami, amivel szemben védtelen az ember. S amíg akad, addig van költészet is.*”⁵⁵ És ide számíthatjuk természetszerűleg verstani elemzéseit, műértelmező dolgozatait⁵⁶, világiro-

45 Sz. D., *Szabálytalan kritika...*, i. m., 459–460.

46 Sz. D., *Tallózó = A költő életei...*, i. m., 152–153.

47 Sz. D., *Tallózó = A költő (régí és új) életei...*, i. m., 360–361.

48 Uo., 357–358.

49 Uo., 358.

50 Uo., 362.; 150.

51 Uo., 150–151.; 358–359.

52 Sz. D., *Költői szóhasználat = A költő életei...*, i. m., 9–10.

53 Azt is állítva például, hogy „*a magyar nyelv sajátos helyzetéből adódóan fordítás-irodalma oly gazdag, hogy átlagon fölüli műveltséget szerezhet olyan ember is, aki egyetlen idegen nyelvet sem ismer.*” Sz. D., *Művészet vagy mesterség? = A költő életei...*, i. m., 205–207.

54 „*Bizony, bizony a boldogságot is meg kell szervezni előre. A Kánaánt.*»Ez a mi munkánk, és nem is kevés.«” Sz. D., *Forradalom után = A költő életei...*, i. m., 10–11.

55 Sz. D., *A költészet örökletes = A költő életei...*, i. m., 7. – A költészet létszükségleti primátusáról, a költő hivatásáról hangsúlyozza másutt is: „*A versírás: életforma. (...) Csak legyen tartalom. / Azaz: ne csak gyakorolja – élje a költészetet.*” Sz. D., *Kortársunk, Arany János*, i. m., 132–133.

56 Például: Sz. D., *Vajda János két verse = A költő (régí és új) életei...*, i. m., 314–319.

dalmi tárgyú eszmefuttatásait (a *Kalevaláról*⁵⁷, *Eminescuról*⁵⁸, *Stendhalról*⁵⁹, *Eliotról*⁶⁰), zeneesztétikai észrevételeit és kommentárjait (*Bartókról*⁶¹, népi gyermekdalokról⁶²), képzőművészeti értékeléseit (Nagy Albertről⁶³, Plugor Sándorról⁶⁴). Mindezeknek az akár töredékes tanulmány- vagy esszéműveknek, könyvbírálatoknak, kritikai futamoknak a teljes körű felderítése és összegyűjtése a különféle lapok, folyóiratok korabeli számaiból, s aztán kötetben való megjelentetésük még várat magára, de talán nem marad el. A Kántor Lajos, valamint a Pécsi Györgyi szerkesztette emlékkönyvek⁶⁵ jó néhány fontos darabot közölnek (Kántor Lajos külön is közzétett belőlük kettőt már 1986-ban⁶⁶), s az irodalomtörténeti kézikönyvek, bibliográfiák⁶⁷ is számos adattal szolgálnak a további kutatások számára. Szilágyi Domokos valóban összes műveinek hozzáférhetővé válása tehát egyszermind a poeta doctus műveltségének, gondolatvilágának, mindenséghorizontú szellemi igényességének az összetett és maradéktalan feltárulkozásához járul majd remélhetőleg hitelesen hozzá.

57 Sz. D., *Új Kalevala elé = A költő életei...*, i. m., 208–210.

58 Sz. D., *A költő életei = A költő életei...*, i. m., 11–12.

59 Sz. D., *Séta Mr. Eliot körül = A költő életei...*, i. m., 17–20.

60 Sz. D., *Tallózó = A költő életei...*, i. m., 153.

61 Sz. D., *Arany, Bartók és az aranymetszés = A költő (régí és új) életei...*, i. m., 354–355.

62 Sz. D., *Tallózó = A költő (régí és új) életei...*, i. m., 361.

63 Sz. D., *Tallózó = A költő életei...*, i. m., 190–191.

64 Sz. D., *Tallózó = A költő életei...*, i. m., 191.

65 *A költő életei...*, i. m.; *A költő (régí és új) életei...*, i. m.; *Kényszerleszállás: Szilágyi Domokos emlékezete*, szerk. Pécsi Györgyi, Bp., Nap Kiadó, 2005.

66 Kántor Lajos, *„most március még a vidék...”: Szilágyi Domokos írásai*, Kortárs, 1986/11., 70–71.

67 Kántor Lajos, Láng Gusztáv, *Romániai magyar irodalom 1944–1970*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1973; Bertha Zoltán, Görömbei András, *A romániai magyar irodalom válogatott bibliográfiája 1971–1980*, Bp., Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, 1983.

Kovács Krisztina

Hosszabbítás után

Bombitz Attila: Harmadik félidő – Osztrák/magyar történetek

Bombitz Attila harmadik kötete a Kalligram gondozásában jelent meg 2011-ben. Az összegyűjtött írásokat tartalmazó kiadvány csak részben olvasható válogatásként, mert bár a szövegek többsége a szerző folyóiratokban és két előző önálló kötetében (*Mindenkori utolsó világok. Osztrák regénykurzus*. Kalligram, 2001; *Akit ismerünk, akit sohasem látunk. Magyar prózaszeminarium*. Kalligram, 2005) olvasható volt, nem egyszerű újraközléssel, hanem a szóban forgó írások nagyon izgalmas, átstrukturált, „újrakevert” verziójával találkozhatunk.

A Bombitz kritikusai és irodalomtörténetesi pályáját követők tudják, a főként a kortárs német és magyar nyelvű irodalommal foglalkozó kutató lényeglátó és problémaérzékeny gondolkodásával, a meglévő irodalomtörténeti rendszereket bátran újragondoló, azokat gyakran szétbontó és újraépítő olvasási technikáival van jelen a magyar értelmezői közösségekben és azok fórumain. Az önálló köteteit ismertető kritikák, recenziók abban is egyetértenek, hogy szerzőjük kétségtelenül adekvát, imponáló magabiztossággal művelt nyelven, az esztétikai, irodalomelméleti és olvasás-szociológiai szempontokat figyelemmel követő szemlélettel szól olvasójához. Ezt a felfogást a választott téma igényli is, hiszen a szerző két, kanonikus pozíciójukat tekintve is valódi vitákat gerjesztő irodalmi horizontot, a mai osztrák és magyar irodalom saját magát és kritikai auráját is folyamatosan újrapozicionáló identitásait vizsgálja hosszú idő óta. Bombitz Attila az elmúlt másfél évtizedben a Szegedi Tudományegyetem Osztrák Irodalom és Kultúra Tanszékén oktatóként, kutatóként dolgozva folyamatosan tájékozódott a fent körvonalazott irányokban, hiánypótló szerkesztői és szövegkiadói produktumai közt fontos megemlíteni a *Tiszatáj* folyóirat négy izgalmas tematikus számát (*Osztrák történetek I–IV*; 1999, 2002, 2005, 2008). A kiadványok legfőbb erénye, hogy jelentős, ám a magyar olvasónak részben még láthatatlan életművek reprezentatív bemutatásához és feldolgozásához nyújtottak fontos segítséget. A felsorolás nem lehet teljes, ám talán érdemes kiemelni a tematikus válogatásokban szereplő szépírók közül az utóbbi években a fordítások révén a magyar olvasókörözés tudatában is inkább jelen lévő Robert Menasse, Elfriede Jelinek, Christoph Ransmayr, vagy Josef Winkler szövegeit. Az osztrák irodalom és kultúra teoretikusai, ítései közül Wendelin Schmidt-Dengler és a magyarul olvasható gyűjteményes kötete (*Keserű tinta. Esszék a 20. századi közép-európai irodalomról*. Jelenkor, 1997) révén a hazai olvasói-értelmezői közösség számára talán legismertebb, a közép-európai irodalom komparatív lehetőségeiről olvasmányos és letisztult esszékben szóló Karl-Markus Gauß szövegei is szerepeltek a tematikus *Tiszatáj*-számok valamelyikében. Bombitz társszerkesztőként jegyzett fontos projektjei közt a két jelentős osztrák szerzőről, Ingeborg Bachmannról és Thomas Bernhardról rendezett konferenciák anyagához kapcsolódó szimpóziumokat kell feltétlenül megemlíteni („Ihr Worte” *Ein Symposium zum Werk von Ingeborg Bachmann*. 2008; „Ist es eine Komödie? Ist es eine Tragödie?” *Ein Symposium zum Werk von Thomas Bernhard*. 2010). Szerkesztőként és szerzőként működött közre továbbá a *Brüchige Welten. Von Doderer bis Kehlmann. Einzelinterpretationen* című tanulmánykötetben, itt szereplő írása (*Was ist österreichisch in der österreichischen Literatur?*) a specifikus osztrák sajátosságok létezését

némiképp kétségbe vonó, az osztrák irodalom leírhatóságának problémáival számot vető koncepciójának lenyomata.

Bombitz kutatásainak markáns irányát alkotják a német és magyar nyelvű irodalmak kölcsönös befogadástörténetét, irodalompolitikai körülményeit, valamint a különböző alkotói oeuvre-ök reflektáltságának fokát szemlélő olvasatok. Társzerkesztőként jegyzett tanulmánykötetei közül az e témában tájékozódók elsősorban a magyar irodalom német recepciójának szempontjairól találhatnak gyűjteményeket. A válogatások, szám szerint négy, a szegedi Grimm Kiadó gondozásában jelentek meg. Sorrendben: *Frankfurt '99. Magyarország vendégszereplése a könyvvásáron a német sajtó tükrében*. 2002; *Magyar irodalmi jelenlét idegen kontextusban*. 2003; *Miért olvassák a németek a magyarokat? Befogadás és műfordítás*. 2004; *Posztumusz reneszánsz. Tanulmányok Márai Sándor német nyelvű utóéletéhez*. 2005.

A fent felskiccelt vázlatos szakmai biográfia nem teljes, nem tér ki például Bombitz Attila Baka István életművének gondozásához és feldolgozásához kapcsolódó tevékenységére. Mindezt újragondolva azonban még tisztábban látszik, hogy az új kötet, a *Harmadik féldő – Osztrák/magyar történetek* alcímében sugallt komparatív természete mellett összefoglaló karakterű vállalkozás. A szintetizáló törekvés egyik jele, hogy az új gyűjtemény részben megtartva az első kettő címadási gyakorlatát, az azokban kritikaként, hosszabb tanulmányként a mostanihoz hasonló vagy azonos címmel szereplő írások új rendszerbe fogva, egy nagyobb téma alfejezeteként szerepelnek. Bombitz egyrészt a tág értelmezési lehetőségeket kínáló *világ* fogalmával dolgozik, a kötet vezérfonala a világ mint újraosztható kulturális és földrajzi egység, mint az egymásba fonódó identitások szövevénye. A kötetben közölt tanulmányok, kritikák, kisesszék középpontjában a szöveg és a világ szétírtnak tűnő, ám esetünkben mégsem közhelyesen működő toponímáinak működési mechanizmusai állnak. Nagyvonalú gesztus, hogy Bombitz saját írásaival szemben is érvényesíti a szövegek szét-szalázásának, „kirablásának” cselekvését, bátran nyúl újra hozzájuk, szedi szét és rakja őket újra össze. Ez történik az első két önálló kötetében általában külön fejezetben szereplő, egy-egy szerző életművét értelmező hosszabb írásokkal. Ezeket írjuk elemeikre bontva helyezi el az új, nagyrészt valóban tudatosan megkomponált modellben. A kötet frappáns és látványos megoldásként kezdődik az oda-vissza utazást, olvasást, a kultúrák közötti interakciót címével is előhívó *Budapest/Wien (Retír)* bevezetővel, amelyet a nemrég a *Forrásban* tanulmányként is közölt nagy ívű összefoglaló jellegű osztrák irodalmi bevezető követ: *A.E.I.O.U (Osztrák pastich)*. A szóban forgó 2009-es tematikus folyóiratszám éppen a 20. századról szóló történeti-émlékezeti narratíva megszólalási módjait és a róla felépíthető struktúrákat vizsgálta, a köztük helyet kapó osztrák szépirodalmi összefoglaló egy részterület ürügyén, de éppen a speciálisan „osztrák irodalomként és identitásként” olvasott szövegüniverzum értelmezési horizontját kísérelte meg szélesíteni. A tanulmány kötetbe dolgozott verziójában olvasható Bachmann-, Bernhard-, Handke-, Menasse-, Ransmayr-értelmezések a világ túlélése, kioltása, ismétlése, újrafelhasználása, kitalálása kategóriái mentén argumentálják az elemző által korábban kidolgozott hálót. Jelesül az osztrák irodalom közös olvasási stratégiájaként megtalált, az osztrakizáló olvasatoknak részben megfelelő, disztópikusságuk és heterogenitásuk miatt azonban részben azok felett álló, és más irodalmakkal könnyen összevethetővé tevő körülményt, az „utolsó világok” problematikáját.

Életképes elgondolásnak tűnik, hogy a bevezető egység után a világ újraírásának fejezetébe az ezredforduló magyar prózájának fontos pillanatait és tendenciáit sorolja az értelmező. Bombitz 2005-ben megjelent, *Akit ismerünk, akit sohasem látunk. Magyar prózaszeminárium* kötete a „fáradt”, „lassú”, „átmeneti állapotú” definícióival írta le a kilencvenes évek magyar prózáját, amelynek azonban kitüntetett pillanatait is rögzítette. Most részben továbbírja az ott közölt tanulmányokat, újfent hangsúlyozva az akkori lassú hömpölygésből kiemelkedő momentumokat, kiegészítve azokat a folyamatosan bővülő életművek új kötetéinek tapasztalataival.

Köztük van például Darvasi László *A könnymutatványosok legendája* című regénye, amelyet az új nagyregénnyel, a *Virágzabalókkal* összeolvasva a Darvasi-féle történeti, történetiséget imitáló narratíva jegyei immár tendenciaként, egy folyamat részeként mutathatják meg magukat. Az irodalomtörténész, kritikus Garaczi László, Závada Pál, Sándor Iván, Kertész Imre, Esterházy Péter, Kukorelly Endre, Németh Gábor, Parti Nagy Lajos vagy Bartis Attila prózáját elemezve megismétli és még inkább igazolhatóan látja a kortárs magyar szépirodalmi kánont olvasó kötetében tett megállapítását, mely szerint a történetelvű, történetet elbeszélő narratíva új formákat és megszólalási

alakzatokat keresve, de továbbra is uralja a posztmodern utáni és azutáni magyar szépirodalmi beszédmódot.

A válogatás felépítettnek és tudatosan átgondoltnak tetsző szerkezete a két első nagyobb egység (A.E.I.O.U.; *Újraírni a világot*) után megtörni látszik, az olvasót töprengésre készítő módon, egyre gyorsuló ritmusban követik egymást a kortárs osztrák és magyar próza szövegeiről szóló elemzések. Persze „van benne rendszer”, kronologikus és tematikus, bár első olvasásra kicsit nehezen mutatja meg magát. A Thomas Bernhardtól, Parti Nagy Lajosról, Peter Handkéról, Krasznahorkai Lászlóról szóló hosszabb értelmezéseket az Elfriede Jelinek hivatalos elismerései ellenére is láthatatlan életművét szemügyre vevő rövidebb írás és egy poétikusra hangolt Kukorelly-elemzés követi. A gyűjtemény ezután sorjázó különálló fejezetei inkább rövid, személyes impressziókkal dúsitott, az igényes hírlapi kritika vagy tárcza és a rövid esszé határmezsgyéjén mozgó darabok. A Friederike Mayröcker és Bartis Attila egy-egy kötetéről szóló írások írói portrék és a pillanatnyi-ságot, személyességet rögzítő kisesszék egyben. A Robert Menasse és Sándor Iván prózájáról írt rövid, ám invenciózus szövegek elsősorban témáik, a zsidó identitás szépirodalmi reprezentációi, másfelől a történelem ábrázolhatóságának progresszív poétikai lehetőségei okán a szerző koncepciójában egymással is dialógusba léptethető elemzések.

A Christoph Ransmayr magyarul csak részben olvasható életművét pásztázó olvasat az enciklopédikusan sűrítő, végül önmagát elbeszélő világmodellre, annak elméleti és nyelvi lehetőségeire fókuszál, a Bombitztól már ismert, általa kidolgozott rendszerben elhelyezve. Ahogy Mayröcker neoavantgárd akcióiban, úgy Ransmayr multimédiás megszólalásaiban is a nyelv, a retorika, az elbeszélői alakzatok experimentális vonásai állnak a középpontban. Ez az a műfaji határoktól nem korlátozott nyitottság, amiért Bombitz írásait különösen érdemes olvasni. Érdemes olvasni és ajánlott lassan olvasni, mert a lényeg, a továbblépésre biztató ötlet sokszor az odavetett félmondatokban van. Ez utóbbi esetben a recenzens szerint *A repülő hegy* című Ransmayr-regény hangos verziójáról szóló felvetésben. A kötet egy másik helyén pedig a Wolf Haas detektívregény-sorozatát kiválóan elemző írás lakonikus tömörségű, ám annál pontosabb műfaj történeti és -elméleti áttekinthető bekezdésében.

A „magyar prózaseminárium” megjelenése óta eltelt hat év magyar irodalmi teljesítményének lajstromozása persze fontos, ám a kritikai panoráma ebben a tekintetben széles, megfelelő mennyiségű szöveggel látja el tájékozódni vágyó olvasóját. Talán csak ezért tűnik úgy, hogy Bombitz Attila kötetének legjobb szövegei valójában az osztrák fejezetek, a közelsége ellenére is sokszor fájoan ismeretlen, aránytalanul és csak részleteiben látott irodalom értelmezései, olvasási javaslatok a válogatás igazán emlékezetes pillanatai. Bombitz nehezen vitatható diagnózisa szerint az egymás mellett élők irodalmi közt csak részben van interakció. A folyamat persze kétoldalú, a szűk mozgásteret nyújtó, sokszor igazolhatatlan és unalmassá váló sztereotípiák tartományába tuszolt magyar irodalom a német ajkú olvasó számára olykor, szerencsére nem mindig (!), ugyanígy valódi összefüggéseit elrejtve, egyoldalúan mutatja magát. Ezért lehet különösen izgalmas, amikor a saját identitást újragondoló osztrák szépirodalom produktumairól informálódhat a magyar olvasó. Bombitz Attila kötete *A lét elveliseltető könnyűsége. (Austrian generation next)* című fejezetbe tömörítette ezeket az informatív természetük miatt is fontos írásokat. Daniel Kehlmann Magyarországon is kultuszkönyvvé érő, már a harmadik kiadást is megért kötete (*A világ fölmérése*) ürügyén, a német és az osztrák nemzeti sztereotípiák és önmeghatározások összecsapásának tanulságát tárja fel. Mindez a közép-európaiság értelmezéséhez is segítséget nyújtó nemzetkarakterológiai vonások ábrázolásának tapasztalata miatt is tanulságul szolgálhat a magyar olvasónak. Wolf Haas detektívregényei, a magyarul a Scolar Kiadó gondozásában, Bán Zoltán András fordításában megjelenő hatkötetes Brenner-sorozat a történetet szóragoztató módon kézben tartó, magát csak a sorozat végén leleplező elbeszélőjével, narratológiai és kultúrtörténeti szempontból is izgalmas szellemi kalandot tartogató, olvasóbarát darabok. Bombitz Haas-elemzése pedig témájához illően szellemes írás, amelyben a magát a szövegvilágban létezőként elgondoló hivatoló olvasó a regények közvetlen hangon mesélő, csevegő narrátorának tükröt tartva részben maga is hősenek nyelvén szólal meg.

A *Pompásan vonulunk. (Tizenkét magyar regény)* fejezetben közreadott írások a legfrissebb magyar irodalmat vizsgáló rövidebb kritikák, amelyekben a szerzőjükre annyira jellemző ironikus, az értelmezői kánont is fricskázó, ám sohasem bántó hang a leginkább kiteljesedik. Ebben a blokkban

helyet kaptak olyan önéletrajzi vallomással szellemessé tett írások, mint a Garaczi László legújabb regényéről (*Arc és hátraarc*) írt kritika („*A tápos én vagyok*”). A műfajok és médiumok közti átjárását természetesen, problémamentesen kezelő kritikus karakterről tanúskodó darabok, mint a Szócs Géza prózájáról (*Limpopo, avagy egy strucckisasszony naplója*) írt *Struccfutam*. Márton László regénye (*Minerva búvóhelye*), szintúgy a róla szóló elemzés, a már vázolt szemlélethez nagyon is kapcsolódó, az osztrák és magyar identitásminták összehasonlítására alkalmas, és a kulturális mintákat összegyűjtő földrajzi térben gondolkodó szövegek.

„Levezetéként” a német és a magyar nyelvű kortárs irodalom egymást figyelő recepciójának összefoglalóját kapjuk. A Kalligram Kiadó hagyományaihoz híven igényes kivitelezésű, szépen szerkesztett kötetet jegyez, amelynek hibájául egyetlen szembetűnő elütés róható fel. Závada Pál regényének címe, az *Idegen testünk* a 38. oldalon véletlenül *Idegen testekként*, a róla írt, kötetbe változtatott tanulmányban azonban már természetesen helyesen szerepel.

E sorok írója Bombitz Attila dekoratív, alapos megfigyelésekre épülő, sokszor pimaszul ironikus, ám tárgyával szemben mindig alázatos nyelvről szólva nem tud újat, jobbat mondani annál, mint amit Fekete J. József már megfogalmazott a szerző második kötetét az *Új Forrásban* ismertető kritikájában: „*S most jön az a rész, amit kritika- és tanulmánykötetek kapcsán ritkán olvashatunk, leírni meg a félremagyarázástól való rettegésünkben még kevésbé merünk: Bombitz Attila közvetlen, élesen fogalmazó, pontos, olykor ironikus, sőt humoros hangvétele olvasmányossá teszi tanulmányait. Nem a résztudományok egyetemi madárnyelvén beszél, bár szakmai terminusokat használ, ahol azokra van szükség, szövege ugyanakkor irodalmi szöveg, amelyben egyszerre tapasztalható az esszé lazasága, szellőssége, összeszálazódása és a tanulmány feszesége, alapossága, pontossága, magabiztossága. Tudós író munkája.*”*

(Kalligram, Pozsony 2011)

*Az írás a TÁMOP-4.2.1. /B-09/1/KONV-2010-005 témaszámú projekt keretében készült. A TÁMOP-4.2.1. /B-09/1/KONV-2010-005 Kutatóegyetemi Kiválósági Központ létrehozása a Szegedi Tudományegyetemen című projekt az Európai Unió támogatásával valósult meg.

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

N Y O M D A K E T K E C S K E M É T

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelenítését a Nemzeti Kulturális Alap

támogatja.